

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

740. SĒJUMS

Juridiskā zinātne

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 740

Law

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 740

Law

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

740. SĒJUMS

Juridiskā zinātne

UDK 34(082)

Ju 675

Galvenais redaktors *Dr. iur.* prof. **Jānis Lazdiņš**

Redkolēģija

Dr. habil. iur., prof. **Kalvis Torgāns**

Dr. iur., asoc. prof. **Kaspars Balodis**

Ph. D., prof. **Pauls Varuls**, Igaunija

Dr. iur., prof. **Pēters Jervelaidis** (*Peeter Järvelaid*), Igaunija

Dr., prof. **Ingo Zegners** (*Ingo Saegner*), Vācija

Dr. iur., prof. **Valentija Liholaja**

Dr. iur., prof. **Aivars Fogels**

Dr. iur., prof. **Sanita Osipova**

Dr. iur., asoc. prof. **Daiga Iljanova**

Dr. iur. **Reiners Kempers** (*Rainer Kemper*), Vācija

Dr. iur., prof. **Nadežda Nižņika** (*Надежда Нижник*), Krievija

Latviešu teksta literārā redaktore **Līga Bernāne**

Angļu teksta literārā redaktore **Māra Anteniške**

Vācu teksta literārā redaktore **Raisa Pavlova**

Maketu veidojusi **Ieva Zarāne**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Satura rādītājs / Inhalt / Contents

Valentija Liholaja

Bioētika un krimināltiesības

Bioethics and Criminal Law 7

Sanita Osipova

Hamurabi kodekss Latvijas zinātnieku darbos par cilvēktiesībām

The Code of Hammurabi in Latvia's Scholars' Research on Human Rights 27

Jānis Rozenfelds

Valdījuma teorijas

Possession Theories 42

Peeter Järvelaid

Europäische Rechtshistoriker des 19. Jahrhunderts Professor Oswald Schmidt – ein Jurist aus Livland, der während des Zeitalters des Nationalismus und nationalen Erwachens Rechtsgeschichte lehrte

Eiropas 19. gadsimta tiesību vēsturnieks profesors Osvalds Šmids – jurists no Vidzemes guberņas, kurš nacionālās atmodas laikā mācīja tiesību vēsturi

European 19th Century Law Historian Professor Oswald Schmidt – a Lawyer from the Province of Livonia Who Taught the History of Law during the National Awakening 61

Peeter Järvelaid

Baltische Rechtswissenschaftsgeschichte: Professor Jüri Uluots (1890–1945) in seiner und unserer Zeit

Baltijas tiesību vēstures zinātne: profesors Jiri Uluotss (1890–1945) toreiz un mūsu laikos
The Scholarship of History of Law in the Baltics:

Professor Jüri Uluots (1890–1945) in His Time and Contemporary Times 73

Jānis Lazdiņš

Taisnīguma principa ievērošana iedzīvotāju ienākumu aplikšanā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli

Observance of the Principle of Justice in Income Taxation Policy 95

Ringolds Balodis

Tiesiskie principi, kas valda valsts un Baznīcas attiecībās Latvijas Republikā 21. gs sākumā

Legal Principles that Govern the Relations of the State and the Church in the Republic of Latvia at the Beginning of the 21st Century 112

Jautrīte Briede

Tiesības uz taisnīgu tiesu administratīvā strīda gadījumā un nepamatoti pieteikumi: problēmas un risinājumi

The Right to Justice in Administrative Litigations and Ill-Founded Petitions: Problems and Solutions 125

Bioētika un krimināltiesības

Bioethics and Criminal Law

Valentija Liholaja

Latvijas Universitātes

Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

E-pasts: Valentija.Liholaja@lu.lv; tālr. 67034552

Publikācija veltīta jautājumam par bioētikas un krimināltiesību saistību un savstarpēju mijiedarbību. Tajā tiek skartas tādas problēmas kā nedzimušas dzīvības aizsardzība, audu un orgānu transplantācija, reproduktīvās tehnoloģijas, gēnu inženierija, no vienas puses, un krimināltiesību loma to attiecību, kas rodas sakarā ar mūsdienu sasniegumiem bioloģijā un medicīnā, regulējumā, no otras puses. Ikviens no šiem jautājumiem var būt par tematu atsevišķam nopietnam pētījumam, tāpēc šā raksta ietvaros tiek ieskicētas tikai pamatnostādnes un pamatproblēmas, kas, iespējams, var kalpot lasītājam kā ierosme kādas problēmas dziļākai izpētei.

Atslēgvārdi: bioētika, krimināltiesības, transplantācija, reproduktīvās tehnoloģijas, gēnu inženierija.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	8
1. <i>Par bioētikas izpratni</i>	8
2. <i>Bioētikas un krimināltiesību saikne</i>	9
3. <i>Nedzimušas dzīvības aizsardzība</i>	11
3.1. <i>Grūtniecības pārtraukšana</i>	13
3.2. <i>Reproduktīvās tehnoloģijas</i>	15
3.3. <i>Klonēšanas ētiskās un tiesiskās problēmas</i>	17
3.4. <i>Ģenētiskās manipulācijas</i>	18
<i>Kopsavilkums</i>	20
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	21
<i>Literatūra</i>	21
<i>Normatīvie akti</i>	23
<i>Atsauces un piezīmes</i>	23
<i>Summary</i>	26

Ievads

21. gadsimta sākumā bioloģija un medicīna ir sasniegusi tādu līmeni, kas ļauj iedarboties uz visdziļākajiem un visnoslēpumainākajiem cilvēka organismā norisošajiem procesiem – psihi, reproduktīvajām funkcijām un pat nāvi. Par ikdienas medicīnas praksi kļuvusi cilvēka orgānu un audu transplantācija, mākslīga apaugļošana, mirstoša cilvēka dzīvības ilgstoša uzturēšana. Aktīvi tiek izstrādātas šūnu un ģenētiskās terapijas metodes, tiek veidoti ģenētiski modificēti organismi, klonētas dzīvas būtnes.

Augstais bioloģijas un medicīnas attīstības līmenis ļauj risināt virkni sociāli būtisku problēmu, kas vienlaikus sabiedrībā izraisa satraukumu par tām ētiski tiesiskajām problēmām, kādas var būt saistītas ar šādiem eksperimentiem un ārstēšanas metodēm. Kā pamatoti norādījis Krievijas tiesībpētnieks Abrams Jorišs (*Абрам Ёорыш*), cilvēce ne vienreiz vien ir saskārusies ar nepieciešamību apzināt jaunu tehnoloģiju izmantošanas tiesiskos un ētiskos aspektus, taču to praktiskās pielietošanas temps arvien pieaug, vienlaikus palielinoties tehnoloģiju potenciālās iedarbības apjomiem uz cilvēku un apkārtējo vidi, samazinot vienaldzīgo vērotāju skaitu, kuri atstāj izvēles un lēmumu tiesības citiem vai pat nākamajām paaudzēm.¹

Cilvēka un cilvēces kopumā aizsardzībai no atsevišķu mūsdienīgu biotehnoloģiju kaitīgajām sekām ir pieņemta virkne svarīgu starptautisku dokumentu ar dažādu juridisku spēku, bioētikas aktuālāko problēmu risinājums ar tiesisko līdzekļu palīdzību rodams vairāku valstu praksē, taču par to nedaudz vēlāk, kad būs noskaidrots, kas tad ir bioētika.

1. Par bioētikas izpratni

Tiek pausts viedoklis², ka visvecāko jeb pašu pirmo bioētikas definīciju 20. gadsimta 70. gados ir piedāvājis amerikāņu biologs V. R. Poters (*V. R. Potter*), kurš 1971. gadā izdevis grāmatu “Bioētika: tilts uz nākotni”³. Savā grāmatā V. R. Poters raksta: “Bioētika ir jauna nozare, kas savieno bioloģijas zināšanas ar zināšanām par humāno vērtību sistēmām un kalpo kā tilts starp eksaktajām un humanitārajām zinātnēm, palīdz cilvēcei izdzīvot, kā arī saglabāt un uzlabot civilizēto pasauli.”⁴

Britu bioētikas speciālists B. Mephams (*B. Mephams*) bioētiku raksturo kā “relatīvi jaunu akadēmisko pētījumu nozari, kas nodarbojas ar ētiskajām, juridiskajām, sociālajām un kultūras problēmām, kuras rada bioloģija un tās tehnoloģiskais pielietojums”⁵.

Latvijas bioētikas speciāliste V. Sīle savukārt norāda, ka “bioētika aptver trīs atšķirīgus un reizē saistītus aspektus: 1) medicīnas ētiku – pacientu un veselības aprūpes profesionāļu tiesību un pienākumu saistību, to ievērošanu; 2) pētniecības ētiku – biomedicīnas un uzvedības pētījumu vērtību problēmu studijas; 3) sociālās politikas vadlīnijas un publiskumu, kas ietekmē un ir aptvēris abus iepriekš minētos aspektus”⁶.

Krievu medicīnas profesors N. Eļšteins (*Н. В. Эльштейн*) bioētiku definē kā mācību par sociālām, tiesiskām un ētiskām sekām, ko nosaka jaunu biomedicīnisko tehnoloģiju rašanās, augstās ārstēšanās izmaksas un slimnieku jaunās tiesības.⁷ Savukārt akadēmiķis V. Pokrovskis (*В. И. Покровский*) bioētiku raksturo kā zinātņu nozari, kuras galvenais mērķis ir “izstrādāt morāla, bet visbiežāk tiesiska rakstura pasākumus, kas pasargātu katru konkrētu cilvēku un cilvēci no nevēlamām vai postošām sekām, ko izraisa jaunu un diemžēl ne vienmēr līdz galam pārbaudītu medicīniski bioloģisku sasniegumu ieviešana medicīnas praksē”⁸.

Savukārt, pēc krievu zinātnieku V. Akopova (*В. И. Акопов*) un J. Maslova (*Е. Н. Маслов*) ieskata, bioētika ir daudz plašāka par šauri praktiskiem tradicionāliem medicīnas jautājumiem, un tajā ir sadūrušās mediķu un juristu, politiķu un filozofu,

ekonomistu un sociologu intereses. Un, kā uzsver šie autori, “paradoksālākais ir tas, ka viens no šādas interešu sadursmes cēloņiem ir medicīnas progress, kas izraisījis virkni sociālu un tiesisku problēmu”⁹.

Visai aptveroša un tādēļ veiksmīga šķiet krievu juristes N. Krilovas (Н. Е. Крылова) piedāvātā bioētikas definīcija: “Uzvedības noteikumu kopums, kas regulē attiecības starp pacientu un ārstu jauno bioloģijas un medicīnas sasniegumu sakarībā dažādās to sfērās: transplantaloģijā, tanatoloģijā, ģenētikā, reprodukcijā un citās. Turklāt šo normu darbības rezultātam ir jābūt cilvēku apsardzībai no dažu biomedicīniskas iedarbības formu “agresivitātes”. Citā savā nozīmē bioētika ir vērtējama kā zinātne par uzvedības noteikumiem, vispirms jau ārstam sakarā ar jaunajiem bioloģijas un medicīnas sasniegumiem.”¹⁰

Ievērojot to, ka minētās un citas definīcijas atšķiras gan pēc norādīto problēmu klāsta, gan pēc tā, kā šīs problēmas tiek strukturētas starp bioētikas apakšnozarēm, amerikāņu filozofs un bioētikas speciālists R. G. Freijs (R. G. Frey) piedāvā sagrupēt bioētikas definīcijas atkarībā no tā, cik lielam problēmu klāstam šis jēdziens tiek piemērots, tādējādi izdalot bioētiku šaurākā nozīmē, daudz plašākā nozīmē un visplašākajā nozīmē.

Pēc minētā autora domām, “šaurākajā nozīmē ar bioētiku tiek saprastas tās morāles problēmas, kas ir saistītas ar jaunākajiem sasniegumiem biotehnoloģijā, īpaši izdalot četru veidu tehnoloģijas: 1) pašā dzīves sākumā un pašās dzīves beigās pielietojamās dzīvības uzturēšanas tehnoloģijas; 2) dzīves kvalitāti uzlabojošās tehnoloģijas; 3) reproduktīvās tehnoloģijas; 4) ģenētiskās inženierijas un gēnu terapijas tehnoloģijas, kā arī klonēšanas tehnoloģiju implikācijas”¹¹.

Daudz plašākā nozīmē bioētika faktiski tiek pielīdzināta medicīnas ētikai, jo nodarbojas ar medicīnas aprites sfērā pastāvošajām morālajām, sociālajām, politiskajām un ekonomiskajām problēmām, kas veido bioētikas jēdziena šaurāko nozīmi, savukārt visplašākajā nozīmē bioētika apzīmē sociālās, morālās un politiskās problēmas, ko rada bioloģija un kas tiešā vai netiešā veidā iespaido cilvēces labklājību. Šai visplašākajā nozīmē tā iekļauj sevī arī dzīvnieku un vides ētiku.¹²

2. Bioētikas un krimināltiesību saikne

Bioētika, ņemot vērā tai piemītošo starpdisciplināro raksturu, var ietekmēt lēmumu pieņemšanu tiesību jomā. Bioētikas uzdevums ir izstrādāt uz vispārcilvēciskām vērtībām balstītu koncepciju par cilvēka tiesībām sakarā ar sasniegumiem bioloģijas un medicīnas jomā, vērst praktiķu – biologu, ārstu, juristu – uzmanību uz ētiskajām problēmām, aicinot tos meklēt optimālus šo problēmu risinājumus. Kā pamatoti savā laikā norādījis krievu jurists M. Šargorodskis (М. Д. Шаргородский), “juristu uzdevums nav iejaukties konkrētu problēmu, kuras pēta dabas zinātnes, regulējumā, bet gan ar normatīvo regulējumu brīdināt par riskantu eksperimentu iespējamību tādos pētījumos, kuru rezultātus paši zinātnieki nezina un kuru sekas var būt iznīcinošas lielam skaitam cilvēku vai pat cilvēcei”¹³.

Šāda tiesiskā regulējuma nepieciešamību nosaka arī tas, ka zinātniski tehniskajam progresam, tostarp arī sasniegumiem bioloģijas un medicīnas jomā, ir divējāda nozīme – tos izmanto ne tikai medicīnā, bet arī militārajā rūpniecībā, tos var izmantot noziedzīgi grupējumi, teroristiskas organizācijas ieskaitot. Tā, piemēram, kriminologs V. Ovčinskis (В. С. Овчинский), analizējot biotehnoloģiju kriminālās izmantošanas virzienus un šādas darbības subjektus, secinājis, ka bioloģisko, ģenētisko un cita veida ieroču izgatavošanu, “supercilvēka” radīšanu, neirofarmakoloģisku līdzekļu uzvedības kontrolei izstrādāšanu, klonu un cilvēkveidīgu himeru radīšanu var izmantot gan militārie un spēcienesti, gan mafijas struktūras un teroristi. Tāpat var attīstīties dažādas nelikumīgas darbības,

piemēram, tirdzniecība ar cilvēka orgāniem un audiem, uzdodot tos par gēnu inženierijas produktiem, kriminālo abortu industrija, izmantojot embrijus eksperimentiem ar cilmes šūnām, gēnu inženierija, lai selekcionētu noturīgas narkotikas saturošas augu šķirnes. Un tie nav tikai teorētiski minējumi, ko apstiprina šā autora norādītie fakti par daudzās valstīs veiktajiem un veicamajiem biotehnoloģiskajiem pētījumiem un atklājumiem.¹⁴

Minētais norāda uz bioētikas un krimināltiesību savstarpējo saikni un mijiedarbību, atklājot krimināltiesisko aizliegumu saturu cilvēka pamattiesību un pamatbrīvību aizsardzības jomā. Un šī savstarpējā saikne un mijiedarbība tiek saistīta jau ar Nirnbergas un Tokijas Kara tribunālu darbību, kad pasaule uzzināja par ārstu ļaunprātībām koncentrācijas nometnēs, veicot eksperimentus ar ieslodzītajiem, ar karagūstekņiem, okupēto teritoriju iedzīvotājiem, ieskaitot grūtnieces un bērnus.¹⁵ Tieši Nirnbergas Kara tribunāls savā 1947. gada 20. augusta spriedumā pirmo reizi vēsturē noformulēja medicīnisko eksperimentu ar cilvēkiem veikšanas desmit principus, kas tika nodēvēti par Nirnbergas kodeksu.¹⁶ Jau tad tika kriminalizēti smagākie bioētikas pārkāpumi, atzīstot tos par noziedzīgiem starptautiskajās tiesībās.

Starptautiskajā līmenī darbojas virkne tiesību aktu, kuros tiek risinātas aktuālas bioētikas problēmas. Kā viena no būtiskākajām minama Eiropas Padomes 1996. gada 26. novembra Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu¹⁷ (turpmāk – Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu) ar tās trim papildprotokolliem: par cilvēku klonēšanas aizliegumu, par cilvēka orgānu un audu transplantāciju un par biomedicīniskiem pētījumiem ar cilvēka piedalīšanos. Konvencijas preambulā, uzsverot, ka bioloģija un medicīna attīstās paātrinātā tempā un ļaunprātīga bioloģijas un medicīnas izmantošana var izraisīt cilvēka cieņu apdraudošu rīcību, norādīts uz nepieciešamību veikt pasākumus, lai aizsargātu katra cilvēka cieņu un pamata tiesības un brīvības sakarā ar bioloģijas un medicīnas pielietošanu. Kā Konvencijas mērķis tās 1. pantā deklarēta nepieciešamība aizsargāt katra cilvēka cieņu un identitāti un ikvienam bez kādas diskriminācijas garantēt cieņu pret viņa integritāti un citas tiesības un pamatbrīvības sakarā ar bioloģijas un medicīnas pielietošanu. Savukārt Konvencijas 2. pantā noteikts, ka cilvēka intereses un labklājība ir prioritārāka par tūrām sabiedrības vai zinātnes interesēm.

Vēl viens svarīgs starptautisko tiesību akts bioētikas problēmu jomā ir Vispārējā deklarācija par cilvēka genomu un cilvēka tiesībām, ko 1997. gada 11. novembrī pieņēmusi JUNESKO Ģenerālā konference. Minami arī vairāki Vispasaules Medicīnas asociācijas rekomendējoša rakstura dokumenti: 1983. gada Venēcijas Deklarācija par terminālo stāvokli, 1987. gada Deklarācija par cilvēka orgānu transplantāciju, 1987. gada Deklarācija par eitanāziju, 1987. gada Paziņojums par mākslīgu apaugļošanu un embriju transplantāciju, 1989. gada Paziņojums par embrija audu transplantāciju un citi.¹⁸

Bioētikas aktuālāko problēmu risinājums ar tiesiskiem, tostarp arī krimināltiesiskiem līdzekļiem, rodams arī vairāku valstu praksē, par to plašāk attiecīgajās raksta sadaļās.

Tādējādi var secināt, ka bioētikai ir cieša saikne ar krimināltiesībām, jo tā ietver aizliegumus cilvēka tiesību un brīvību aizsardzības jomā. Ētikas un tiesību savstarpējā saistība ir absolūti nepieciešama, bioētikai un krimināltiesībām ir daudz kopīgu problēmu, kuru noregulēšana tiesiskā līmenī ir vienlīdz svarīga kā vispārējām cilvēka tiesībām un brīvībām, tā arī vispārcilvēcisko vērtību aizsardzībai. Pie šīm problēmām var pieskaitīt, piemēram: 1) cilvēka dzīvības robežu apzināšanos; 2) pieļaujamību cilvēkam pašam izvēlēties aiziet no dzīves gadījumos, kad tam nākas izciest stipras fiziskas sāpes vai psihiskas ciešanas; 3) medicīniska riska pieļaujamība un pamatotība, eksperimentējot ar cilvēku; 4) pieļaujamās manipulācijas ar cilvēka embriju; 5) pieļaujamās robežas transplantoloģijas nepieciešamībai; 6) iespējamība un ierobežotība cilvēka privātajā dzīvē, kā arī ārstniecības noslēpums un tā tālāk.

Šis bioētikas un krimināltiesību mijiedarbības apzināšanai Latvijā tad arī tiks veltīta turpmākā publikācijas daļa.

3. Nedzimušas dzīvības aizsardzība

Kā jau tika minēts iepriekš, šaurākajā nozīmē ar bioētiku tiek saprastas tās morāles problēmas, kas ir saistītas ar jaunākajiem sasniegumiem biotehnoloģijā, īpaši izdalot vairāku veidu tehnoloģijas, un vienas no tām attiecināmas uz pašu dzīves sākumu. Tāpēc tagad pakavēšos pie cilvēka dzīvības aizsardzības šajā dzīves posmā, pievēršoties nedzimušas dzīvības aizsardzībai un aplūkojot to no dažādiem aspektiem.

Taču, pirms analizēt šos jautājumus, ir jānoskaidro vairāki ar to saistīti jēdzieni, un kā pirmais – **dzīvība un tiesības uz dzīvību kā tiesiskas kategorijas**.

Par dzīvību var runāt dažādos aspektos, piemēram, bioloģijas, filozofijas, psiholoģijas, teoloģijas aspektā, taču šajā gadījumā mums ir svarīgs tieši šis pirmais – bioloģiskais aspekts –, ar ko galvenokārt arī saistās mūsdienu tiesību sistēmas, reglamentējot pasākumus, kas vērsti uz cilvēka dzīvības aizsardzību. Tai pat laikā jāatzīmē, ka tiesību uz dzīvību izpratne neaprobežojas tikai ar bioloģisku eksistenci. Klonēšana, ģenētiskie eksperimenti, transplantoloģija – tās ir tikai dažas no problēmām, kas skar tiesību uz dzīvību saturu.

Latvijas Republikas Satversmes¹⁹ 93. pantā deklarēts, ka “ikviena tiesības uz dzīvību aizsargā likums”, kas atbilst arī Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas²⁰ 3. pantā ierakstītajam: “[I]kvienam ir tiesības uz dzīvību.” Tas pilnā mērā attiecināms uz ikvienu cilvēku, neatkarīgi no viņa dzīvotspējas, vecuma, izglītības, nodarbes, dzīves veida un citiem personību raksturojošiem faktoriem. Par tīšu dzīvības atņemšanu un nonāvēšanu neuzmanības dēļ persona ir sodāma ar likumā paredzēto kriminālsodu. Kā norādīja P. Mincs, likumdevējs “cilvēku apsarga kā pašmērķi, kam vispirms pašam par sevi tiesības uz eksistenci bez jebkādiem ārpus viņa esošiem mērķiem. Tā kā cilvēks līdz ar to sastāda daļu no iedzīvotājiem, kas ir svarīgākais valsts elements, tad cilvēku apsarga arī valsts interesēs.”²¹

Analizējot Krimināllikuma²² (turpmāk arī KL) XII nodaļu “Nonāvēšana”, ir pilnīgs pamats secināt, ka cilvēka dzīvība mūsu valstī ar krimināltiesiskiem līdzekļiem ir aizsargāta pienācīgi, par ko liecina arī sankciju bargums.

Pamatojoties uz KL 119. panta saturu, var secināt, kurā brīdī valsts likumdevējs sāk aizsargāt dzīvību. Proti, šajā krimināltiesību normā paredzēta atbildība mātei, kura, būdama dzemdību izraisītā psihiskā un fizioloģiskā stāvokļa ietekmē, jau dzemdību laikā tīši nonāvē savu jaundzimušo, tādējādi dzīvības sākums krimināltiesību izpratnē saistās ar dzemdību procesu vai vēl precīzāk – brīdi, kad jaundzimušais dzemdību procesā sāk parādīties no mātes dzemdību ceļiem, sāk atdalīties no mātes miesām. Taču no tā izdarāms vēl viens būtisks secinājums – likumdevējs ar Krimināllikuma XII nodaļā ietvertajām normām **nedzimušu dzīvību neaizsargā**. Tas faktiski arī atbilst Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām²³ 6. pantā ierakstītajam, ka katram cilvēkam no dzimšanas ir tiesības uz dzīvību. Šīs tiesības jāaizsargā ar likumu. Arī jau minētā Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, definējot Konvencijas mērķi un objektu, par cilvēka tiesībām piedzimt klusē.

Iespējams, ka šāds risinājums skaidrojams ar to, ka tiesības uz dzīvību ir subjektīvas tiesības un klasiskajā izpratnē subjektīvās tiesības ir atkarīgas no subjekta apziņas un gribas, citiem vārdiem sakot, tās ir tiesības tad, kad persona, kam tās pieder, var tās izmantot, ar to palīdzību noteikt savas konkrētas darbības, radīt pienākumus citiem un tā tālāk. Gan minētie starptautiskie, gan nacionālie tiesību akti tiesību un brīvību rašanos saista ar strikti noteiktu juridisku faktu – dzimšanu, līdz ar to izdarāms secinājums, ka

tiesības uz dzīvību šādā interpretējumā pieder tikai konkrētam subjektam – dzimušai personai.

Bet kā ir ar nedzimušo, jo viņa nākšana šajā pasaulē nav atkarīga no paša gribas, viņam neviens neprasa vēlēšanos to darīt, tā ir vecāku griba, turklāt ne vienmēr vēlama viņiem, kad kā izeja no nevēlamas grūtniecības tiek izmantota tās patraukšana. Tāpat nevar neatzīmēt, ka jaunas dzīvības rašanās nav tikai konkrētas cilvēku darbības, kas noved pie dzīvības aizsākuma, bet arī objektīvs dabisks process, kas nav atkarīgs no turpmākām cilvēka darbībām – objektīvi cilvēka iedīgļa attīstību nevar apturēt, grūtniecību var tikai pārtraukt.

Krimināllikuma XIII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret veselību” ir ietverts 135. pants “Aborta neatļauta izdarīšana”, paredzot atbildību nevis par grūtniecības kā tādas pārtraukšanu, bet gan par aborta izdarīšanas speciālo noteikumu pārkāpšanu, par tiešo apdraudējuma objektu atzīstot grūtnieces veselību un dzīvību. Tā kā runāt par kādu papildu interešu aizskārumu, proti, kaitējuma nodarīšanu auglim, nav pamata, jo tādas norādītajā pantā nav ietvertas. Var pilnībā pievienoties A. Judina savā laikā rakstītajam, ka **“augļa tiesības piedzimt nedz šajā krimināltiesību normā, nedz Krimināllikumā vispār netiek ņemtas vērā”**²⁴.

Pirms šķetināt šo problēmu tālāk, nepieciešams uz cilvēka dzīvības sākšanos paraudzīties ne tikai no krimināltiesiskā aspekta, bet arī no cilvēka ģenētikas un bioloģijas viedokļa. Juristi, mediķi, filozofi pašu dzīvību tradicionāli apzīmē kā embriogēnēzi, tas ir, kā bioloģisku eksistenci, no kā varētu secināt, ka, tiklīdz rodas dzīvība, rodas arī attiecīgās subjektīvās tiesības uz tās aizsardzību.

Tāpēc nākamais jautājums – **kad rodas dzīvība un vai ar šo brīdi var runāt par tiesībām uz dzīvību**. Pamats tādām jautājumam ir kaut vai Bērna tiesību deklarācijas²⁵ preambulā ierakstītais, ka bērnam viņa fiziskā un garīgā brieduma trūkuma dēļ ir nepieciešama īpaša aizsardzība un gādība kā pirms, tā arī pēc dzimšanas, un mūsu valstī 2002. gada 31. janvārī pieņemtā Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma²⁶ 1. pantā deklarētais, ka šā likuma mērķis ir noteikt tiesiskās attiecības seksuālās un reproduktīvās veselības jomā, lai aizsargātu nedzimušu dzīvību un jebkuras personas seksuālo un reproduktīvo veselību.

Tomēr, uzsākot atbildes meklēšanu uz jautājumu par embriju tiesībām, domājams, pareizāk būtu runāt par augļa tiesībām piedzimt nevis kā par subjektīvajām tiesībām uz dzīvību, bet gan par augļa pienācīgu aizsardzību, kas var tikt pakļauts ne tikai iznīcināšanai, nelikumīgi pārtraucot grūtniecību, bet topošais bērns var tikt “izbrāķēts” pirms dzimšanas, ar embriju var tikt veiktas dažādas ģenētiskas manipulācijas, abortētais materiāls var tikt izmantots nelikumīgiem mērķiem.

Bioētikas pārstāvji, noraidot apgalvojumu, ka auglis ir tikai sievietes ķermeņa daļa, pauž viedokli, ka tas kā bioloģiska struktūra nav idents nevienam sievietes orgānam, jo ir cita bioloģiski unikāla cilvēciska būtne, kas aug sievietes ķermenī. Amerikāņu ārsts E. Hants (*E. Hant*) norāda: “Aupauglota olšūna nav vienkārša šūnu masa bez savām īpašām pazīmēm. Tā šajā stadijā nav līdzīga nedz zieda pumpuram, nedz dzīvnieka aizmetnim. Tā pilnībā un absolūti ir cilvēciskas būtnes dzīvība, un tā ir tāda pati dzīvība, kāda piemīt jaundzimušajam, bērnam, pusaudzim un nobriedušam cilvēkam.”²⁷ Līdzīgu uzskatu pauž arī D. O’Konnors (*D. O’Konnor*), uzsverot, ka “grūtniecība – tas ir jaunas būtnes nobriešanas periods, bet ne tās pārvēršanās cilvēkā, tā kā tas jau ir cilvēks”²⁸.

Man personīgi pieņemams šķiet Krievijas pētnieces O. Selihovas (*O. Г. Селихова*) paustais, ka “cilvēka uterinārais attīstības periods ir viņa bioloģiskās dzīves agrīnais periods. Atrodies mātes dzemdē, viņš ir ķermeniski patstāvīgs, jo nav sava nesēja organisma daļa, un ir spējīgs uz pašattīstīšanos, jo tajā notiekošie dzīvības procesi

ir tā attīstības iekšējais dzenulis. Mātes ķermenis ir tikai ideāla vide augļa attīstībai, kas nodrošina to ar barību, aizsardzību... Ar cilvēka piedzimšanu sākas otrais cilvēka bioloģiskās eksistences etaps, proti, viņa organisma atrašanās etaps sociālajā vidē. Tas liecina par pieņēmuma kļūdainību, ka cilvēka dzīvība sākas ar tā piedzimšanu. Šis pieņēmums ir jākorrigē: ar cilvēka piedzimšanu sākas nevis tā bioloģiskā, bet gan sociālā dzīve.”²⁹

Bioētikas pārstāvji norāda, ka cilvēka auglim piemīt īpašs ontoloģisks statuss – viņš ir potenciālais cilvēks, kura daba galvenokārt ir bioloģiska un kurš savā attīstībā pakāpeniski tuvojas “cilvēka kā tāda” statusam. Augļa īpašais ontoloģiskais statuss nosaka arī viņa īpašo morālo statusu, jo, tā kā auglis jebkurā tā attīstības stadijā ir cilvēciskās pašcieņas nesējs, jebkādas darbības attiecībā uz viņu ir morāli vērtējamas.

Mūsdienu zinātnieki embriogēzes jomā saskata atšķirību starp pirmsembriju (agrīno embriju jeb zigotu – apaugļotu olšūnu – un blastocistu līdz 14. attīstības dienai), embriju līdz astotās nedēļas beigām un augli. Jau 12. grūtniecības nedēļā auglim piemīt trīs ļoti būtiskas funkcijas, atkarībā no kuru esamības vai neesamības nosaka robežu starp cilvēka dzīvību un nāvi – sirdsdarbība, elpošana un smadzeņu elektriskā aktivitāte. Pamatojoties uz fundamentālajām atziņām par embriogēzi, starptautiskas organizācijas ir pieņēmušas ētiskās normas, kas aizliedz jebkādas manipulācijas ar cilvēka embriju *in vitro* pēc četrpadsmitās tā attīstības dienas, atzīstot šo brīdi par cilvēciskā indivīda sākumu visā tā pilnībā. Spānijas Kriminālkodeksā, piemēram, ir speciāla nodaļa, kurā paredzēta atbildība par dažāda veida ģenētiskām manipulācijām, arī Igaunijas Sodukodeksā ir speciāls nodaļums “Nelikumīga apiešanās ar embriju vai augli”, bet par to nedaudz vēlāk.

Cilvēciskā aizmetņa pārvēršanās cilvēciskā personībā notiek pakāpeniski, attīstības procesā no ieņemšanas brīža līdz piedzimšanai, šajā formēšanās procesā auglis uzkrāj sava cilvēciskuma apjomu un līdz ar to arī tiesību uz dzīvību apjomu. Kā atzīst “mērenās” pozīcijas pārstāvji aborta problēmās, pirmajā grūtniecības trimestrī embrija (vēlāk arī augļa) tiesību apjoms ir minimāls un ir pieļaujams, ka mātes ekonomiskās vai sociālās intereses tās var “pārsniegt”, kas, domājams, varētu arī būt kā pamatojums legāla aborta pieļaušanai pirmajās divpadsmit grūtniecības nedēļās. Vēlākajā grūtniecības periodā mātes intereses var “pārsniegt” augļa tiesības uz dzīvību tikai tad, ja ir tiešas reālas briesmas viņas dzīvībai vai veselībai vai citas likumā noteiktās indikācijas grūtniecības pārtraukšanai³⁰.

Tādējādi ar zinātnes atzinumiem neapstrīdami ir pierādīts, ka cilvēka aizmetņa dzīvība sākas līdz ar ieņemšanas brīdi un tās “kvalitāte” pieaug līdz ar katru augļa attīstības posmu, tāpēc grūtniecības pārtraukšana jebkurā, arī tās agrīnajā stadijā, ir vērsšanās pret dzīvu būtni, vardarbīga tās iznīcināšana.

Tālāk – par vairākiem ar nedzimušas dzīvības aizsardzību saistītiem jautājumiem.

3.1. Grūtniecības pārtraukšana

Tā ir viena no vissenākajām medicīniski ētiskajām problēmām, taču, tā kā mans mērķis ir paraudzīties uz abortu (no latīņu valodas *abortus* – grūtniecības stāvokļa priekšlaicīga dabiska izbeigšanās vai mākslīga pārtraukšana)³¹ no tiesiskā aspekta, tagad par to. Te gan jāpiezīmē, ka šim jautājumam esmu jau pievērsusies arī iepriekš³², tāpēc šajā rakstā gan atgādināšu tos secinājumus un ierosinājumus, kuri jau lasītājam piedāvāti atsaucē minētajās publikācijās, gan arī aplūkošu šo problēmu saistībā ar dažām biotehnoloģijām.

Grūtniecības pārtraukšana ir atzīstama par atļautu, legālu (grūtniecības pārtraukšana pēc sievietes vēlēšanās līdz 12. grūtniecības nedēļai) vai medicīnisku (grūtniecības

pārtraukšana līdz 12. grūtniecības nedēļai, ja tā iestājusies izvarošanas rezultātā, un grūtniecības pārtraukšana līdz 24. grūtniecības nedēļai medicīnisku indikāciju dēļ) abortu, ja ievēroti visi Seksuālās un reproduktīvās veselības likumā un saskaņā ar to pieņemtajos normatīvajos aktos minētie nosacījumi un kārtība. Pretējā gadījumā grūtniecības pārtraukšana tiek apzīmēta kā krimināls aborts – tieša vai netieša augļa traumēšana, daļēja vai pilnīga tā izdalīšana no dzemdes, ko augļa dzīvības procesa pārtraukšanas nolūkos veic laikā no grūtniecības diagnosticēšanas līdz pilnām 24 grūtniecības nedēļām ārpus medicīnas iestādes vai tajā, ja grūtniecības pārtraukšana nav legāls vai medicīnisks aborts. Kā jau minēts iepriekš, atbildība par neatļautu aborta izdarīšanu paredzēta KL 135. pantā.

Tātad, **pirmais secinājums** – pie atbildības saskaņā ar KL 135. pantu saucamas tajā norādītās personas, ja tās pārtrauc grūtniecību līdz pilnām 24 grūtniecības nedēļām, tā kā tikai šajā laikā mēs varam runāt par aborta izdarīšanu atbilstoši medicīnā dotajiem skaidrojumiem, un tieši tā definēts gan panta nosaukums, gan tā attiecīgo daļu dispozīcijas. Grūtniecības pārtraukšana vēlākā tās periodā medicīnā tiek apzīmēta kā dzemdības, taču KL 135. pantā par to nekas nav minēts.

Ņemot vērā KL 135. panta pašreizējo redakciju, augļa dzīvības procesa prettiesiska mākslīga pārtraukšana grūtniecības periodā pēc 24. grūtniecības nedēļas līdz brīdim, kad auglis fizioloģisko dzemdību procesā sāk parādīties no mātes dzemdību ceļiem vai tiek izņemts no dzemdes ar ķeizargrieziena palīdzību un atzīstams par jaundzimušo bērnu KL 119. panta vai 117. panta 2. punkta izpratnē ar krimināltiesisko regulējumu nav aptverta, un iznāk, ka tādas darbības nav sodāmas.

Otrais secinājums – kriminālatbildība Latvijā netiek diferencēta atkarībā no augļa dzīvotspējas grūtniecības pārtraukšanas brīdī.

Dzīvs auglis līdz noteiktai attīstības stadijai vēl nav dzīvotspējīgs, tas ir, vēl nav sasniedzis tādu fetālās attīstības pakāpi, kad viņš būtu spējīgs dzīvot ārpus mātes dzemdes. Auglis, kurš tiek atzīts par spējīgu turpināt dzīvi ārpus mātes organisma (saskaņā ar Vispasaules Veselības aizsardzības organizācijas rekomendācijām dzīvotspējas robeža patlaban ir noteikta, sākot ar 22. grūtniecības nedēļu un augļa ķermeņa masu 500 grami), ir sasniedzis zināmu iznēsātības (brieduma) pakāpi, kas, ja notiek priekšlaicīgas dzemdības, nodrošina visu viņa orgānu patstāvīgu funkcionēšanu ārpus mātes miesām, un tas ir daudz agrāk par normālu dzemdību sākumu. Tas nozīmē, ka augļa dzīvības “kvalitāte” ir sasniegusi jaunu pakāpi, un viņa statuss, tiesību apjoms uz dzīvību šajā attīstības periodā ir ievērojami atšķirīgs no augļa statusa periodā, kad tas vēl nav dzīvotspējīgs.

Vairāku valstu likumdevēji šo apstākli ņēmuši vērā, reglamentējot atbildību par nedzimušas dzīvības apdraudējumu. Tā, piemēram, Igaunijas Sodū kodeksa³³ 126. un 127. pantā atbildība par mākslīgu grūtniecības pārtraukšanu pēc grūtnieces gribas ir bargāka, ja grūtniecības laiks ir bijis ilgāks par 21 nedēļu. Arī Polijas Republikas Kriminālkodeksa³⁴ 152. un 153. paragrāfā par kvalificētu sastāvu tiek atzīta grūtniecības pārtraukšana laikā, kad auglis jau bijis dzīvotspējīgs ārpus mātes organisma.

Saskaņā ar Spānijas Kriminālkodeksa³⁵ 157. pantu sodāms tas, kurš jebkādā veidā nodara bojājumu vai traumu cilvēka embrijam vai nopietnu kaitējumu tā normālai attīstībai, vai arī izraisa tam nopietnu fizisku vai psihisku trūkumu. Atbilstoši šā Kriminālkodeksa 158. pantā noteiktajam, sodāma arī iepriekš minētā nodarījuma izdarīšana rupjas neuzmanības dēļ, izņemot sievieti grūtniecības stāvoklī, kura šajā gadījumā netiek sodīta. Tāpat Igaunijas Sodū kodeksa 129. pantā noteikta atbildība par kaitējuma nodarīšanu embrijam vai auglim, kas atrodas dzemdē, ievainojot to, ievadot kādu vielu vai veicot citādas pret embriju vai augli vērstas darbības, ja tā rezultātā embrijs vai auglis piedzimis priekšlaicīgi vai miris.

Anglijā 1929. gadā pieņemtais Nedzimušo bērnu aizsardzības akts (*Infant Life Preservation Act*) nosaka, ka ikviena persona, kas ar nolūku iznīcināt bērnu, kurš spējīgs piedzimt dzīvs, dzīvību ar jebkādu ļaunprātīgu aktu izraisa bērna nāvi, pirms tas uzsācis neatkarīgu no mātes eksistenci, ir vainojama noziegumā – bērna iznīcināšanā, izņemot gadījumu, ja ir pierādīts, ka rīcība, kas izraisījusi bērna nāvi, nav veikta labprātīgi, bet ar mērķi pasargāt mātes dzīvību.³⁶

Jāpiebilst, ka savulaik Latvijā bija spēkā arī citāds risinājums salīdzinājumā ar Krimināllikumā noteikto. 1903. gada Sodū likumos³⁷ un 1933. gada Sodū likumā³⁸ atbildība par grūtniecības pārtraukšanu jeb augļa nomirdināšanu bija ievietota nodaļā “Nonāvēšana”. Skaidrojot šīs normas saturu, N. Tagancevs norādīja, ka norma paredzēta nevis grūtnieces un viņas veselības, bet gan augļa dzīvības aizsardzībai.³⁹ Arī P. Mincs, vadoties no tā, ka nonāvēšanas objekts ir dzīvība, atzina, ka grūtniecības pārtraukšana uzskatāma par vienu no cilvēciskas būtnes nonāvēšanas veidiem.⁴⁰

Tā kā krimināli sodāma grūtniecības pārtraukšana jebkurā gadījumā tiek izdarīta nolūkā atbrīvoties no tās, par tiešo apdraudējuma objektu vienmēr būtu atzīstamas augļa tiesības piedzimt, pret kurām vērsties noziedzīgā nodarījuma izdarītājs var apdraudēt arī grūtnieces veselību un dzīvību (papildu tiešais objekts), ja nodarījumu nav izdarījis pati grūtniece.

Ievērojot citu valstu, kā arī Latvijas vēsturisko pieredzi, KL analizējamais regulējums būtu pilnveidojams.

Tā kā medicīnā grūtniecības pārtraukšana par abortu jeb augļa dabīgu noiešanu vai mākslīgu nodzīšanu tiek dēvēta tikai periodā līdz brīdim, kad auglis vēl nav dzīvotspējīgs, šāda grūtniecības pārtraukšana, ja tā izdarīta prettiesiski, būtu kvalificējama kā neatļauta aborta izdarīšana, norādot uz augļa nodzīšanu.

Ņemot vērā, ka auglis, kamēr viņš atrodas mātes miesās un nav uzsācis patstāvīgu eksistenci, nevar tikt atzīts par sabiedrības locekli, cilvēku šā vārda tiešā nozīmē, nedzimušas, kaut arī spējīgas dzīvot, dzīvības apdraudējums mātes miesās atšķiras no dzimuša cilvēka dzīvības apdraudējuma, tāpēc no juridiskā viedokļa precīzāk būtu runāt nevis par slepkavību, kā to piedāvā A. Popovs⁴¹, bet gan par dzīvotspējīga augļa nomirdināšanu (foeticidis), atzīstot to par kriminālsodāmu nodarījumu, ja vien šo vērstanos pret augli nav izraisījušas rūpes par mātes veselību un dzīvību, kuru priekšā, kā norāda P. Mincs⁴², jāatkāpjas mazāk svarīgam objektam – mātes miesās esoša augļa dzīvībai. Tāpat būtu paredzama atbildība arī par bojājumu vai traumu nodarīšanu auglim.

3.2. Reproduktīvās tehnoloģijas

Bioētikas atklājumi rada iespējas izveidot jaunas sekmīgas diagnostikas un ārstēšanas metodes, šobrīd neārstējamu slimību ārstēšanas iespējas. Taču vienlaikus tiek izteiktas bažas, ka jaunās tehnoloģijas var tikt izmantotas cilvēku selekcijai, radīt neparedzamas sekas taisnīguma problēmas un diskrimināciju ģenētiskās dispozīcijas dēļ. Viena no jomām, par ko diskutē no dažādiem aspektiem, ir reproduktīvās tehnoloģijas, tai skaitā, mākslīgā apaugļošana.

Tiesības uz sevi turpināšanu savos pēcnācējos var aplūkot caur pamattiesību – tiesību uz dzīvību – saturu prizmu. Taču to īstenošanai ne vienmēr pietiek ar divu dažāda dzimuma personu iniciatīvu, un viens no cēloņiem var būt neauglība, ko nosaka partnera organisma bioloģiskās īpatnības. Tādos gadījumos mūsdienu sabiedrībā pāri cenšas risināt problēmu ar medicīniskās iejaukšanās palīdzību, tostarp veicot arī mākslīgu apaugļošana.

Neapstrīdami, pateicoties šai metodei, kopš 1978. gada 25. jūlija, kad Anglijā piedzima pirmais mēģenes bērns (metode *in vitro*), jau desmitiem tūkstošu bērnu ir

ieraudzījuši dienas gaismu, tādējādi risinot neauglības problēmas. Taču šī reproduktīvā tehnoloģija izraisa arī virkni ētiskas dabas jautājumu, jo no mākslīgi apaugļotām olšūnām mātes dzemdē tiek ievietoti tikai 3–4 embriji, lai arī to skaits ir daudz lielāks. Pārējie embriji tiek sasaldēti iespējamajai izmantošanai neveiksmes gadījumā vai arī atkārtotas grūtniecības izraisīšanai. Taču tie var tikt izmantoti arī medicīniskiem pētījumiem, ģenētiskajām manipulācijām vai arī vienkārši iznīcināti.

Vēl viens jautājums, kas izriet no mākslīgas apaugļošanas un saistās ar grūtniecības pārtraukšanu, ir daudzaugļu grūtniecība, jo implantētas tiek vairākas apaugļotas olšūnas cerībā, ka kāda no tām spēs izdzīvot un rezultāts būs sekmīgs. Runa ir par tā saukto selektīvo abortu, kad var izvēlēties atstāt ne tikai veselīgāko iedīgli, bet arī vēlamā dzimuma embriju, pārējos embrijus abortējot.

Ne mazākas ētiskas problēmas rodas sakarā ar embrionālo (fetālo) orgānu un audu transplantāciju. Viens no lētākajiem un pieejamākajiem cilmes šūnu iegūšanas avotiem ir mākslīga grūtniecības pārtraukšana un mākslīga apaugļošana, kuras tehnoloģija paredz lielāka embriju skaita radīšanu, nekā tas nepieciešams implantēšanai sievietei, kura nolēmusi dzemdēt bērnu. Aprakstīts gadījums, nenosaucot valsti, kad vecāki, lai glābtu 7 gadus veca zēna dzīvību, kuram bija nepieciešama bērna vai neiznēsāta augļa niere, pēc vienošanās ar ārstu apzināti izraisīja sievietes grūtniecību, tad tika izsauktas bērna – donora priekšlaicīgas dzemdības un tam izņemtas nieres. Auglis, protams, gāja bojā, bet zēns izdzīvoja. Kā liecina publikācijas, Krievijā embrionālo audu pieprasījums izraisījis kriminālo abortu industriju. Sanktpēterburgā konstatēta masveidīga jaunu sieviešu – studenšu abortēšana, kurām par samaksu piedāvāja palikt grūtām un pēc tam izdarīt grūtniecības pārtraukšanu, lai iegūtu materiālu transplantācijai. “Embrionālās injekcijas” tiek izmantotas ne tikai medicīnā, bet arī kosmetoloģijā, piedāvājot tās figūras korekcijai, celulīta ārstēšanai, organisma atjaunošanai, vīriešiem – arī impotences ārstēšanai un cīņai pret plikpaurību.⁴³

Un te atkal aktualizējas viens no diskutētākajiem jautājumiem – jau pieminētais jautājums par embrija statusu: kā vērtēt “lieko” embriju iznīcināšanu, vai tos var padarīt par ražošanas un pirkšanas – pārdošanas objektiem, vai ir pieņemama situācija, ka cilvēka embrijs tiek radīts un izmantots kā pētījuma un izejvielu avots.

Konvencija par cilvēktiesībām un medicīnu attiecībā uz pētījumiem par embrijiem *in vitro* ir visai lakoniska, 18. pantā nosakot, ka cilvēka embrija radīšana pētnieciskiem nolūkiem ir aizliegta, savukārt, ja likums atļauj veikt pētījumus ar augļiem *in vitro*, jānodrošina adekvāta embrija aizsardzība.

Izanalizējot mūsu valstī pieņemtajā Seksuālās un reproduktīvās veselības likumā ietvertos priekšrakstus, jāsecina, ka tā 3. pantā medicīniskā apaugļošana ir minēta kā viena no veselības aprūpes jomām. Ir arī vairāki panti, kas reglamentē šo procesu, piemēram, likuma 15. pantā noteikts, ka nav atļauts:

- sapludināt cilvēka un dzīvnieka dzimumšūnu kodolus apaugļošanas nolūkā;
- cilvēka embriju ievadīt primāta vai citas klases dzīvnieka organismā;
- iegūt cilvēka embriju un augli zinātniskiem pētījumiem, kā arī izmantot to kā audu un orgānu donoru;
- izmantot donora dzimumšūnas vai embriju komerciālos nolūkos;
- importēt vai eksportēt donora dzimumšūnas vai embriju, ja starptautiskajos līgumos, ko apstiprinājusi Saeima, nav noteikts citādi;
- implantēt sievietes organismā vienlaikus vairāk par trim apaugļotām olšūnām;
- veicot medicīnisko apaugļošanu, izvēlēties bērna dzimumu, izņemot gadījumus, kad ar dzimumu saistīta ģenētiski pārmantojama slimība.

Jāpiezīmē, ka dzimuma izvēles noliegums ietverts Konvencijas par cilvēktiesībām un biomedicīnu 14. pantā, nosakot, ka bērna ieņemšanas laikā, ja nepieciešama medicīniskā palīdzība, nav pieļaujama tādas tehnikas izmantošana, kuru var lietot, lai izvēlētos nākamā bērna dzimumu, izņemot gadījumus, kad nepieciešams izvairīties no smagām pārmantotām un reizē ar dzimumu saistītām slimībām.

Tēzei “nav atļauts” loģiski seko jautājums – kam jānotiek, ja šis aizliegums tiks pārkāpts un, piemēram, no trim embrijiem vecāki izvēlēšies paturēt vienu un tieši tikai to, jo vēlas puisīti vai meitenīti. Kam un kāda atbildība par to draud? Krimināllikumā tāda atbildība nav paredzēta, tāpat šāds ieraksts likumā – “nav atļauts” – ir bez juridiska seguma.

Jautājums par embrionālo un fetālo audu izmantošanu Latvijā vispār nav reglamentēts, jo 1992. gada 15. decembra likums “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”⁴⁴ nekādas norādes par to nesatur, arī KL 139. pantā paredzēta ārstniecības personas atbildība tikai par dzīva vai miruša cilvēka audu vai orgānu nelikumīgu izņemšanu to izmantošanai medicīnā. Savukārt nelikumīga tirdzniecība ar cilvēka orgāniem un audiem, tostarp arī ar cilvēka fetālajiem (embrionālajiem) audiem, nav kriminalizēta, kā tas, piemēram, izdarīts Ukrainas Kriminālkodeksa 143. pantā.⁴⁵

Salīdzinājumam var minēt Francijas Kriminālkodeksu⁴⁶, kura 5. grāmata 1994. gada 29. jūlijā tika papildināta ar jaunu sadaļu “Par noziedzīgiem nodarījumiem veselības aizsardzības jomā” ar speciālu nodaļu “Par noziedzīgiem nodarījumiem biomedicīnas ētikas jomā”. Šīs nodaļas 3. apakšnodaļa veltīta cilvēka embrija aizsardzībai, nosakot, piemēram, atbildību par cilvēka embrija iegādāšanos par samaksu jebkādā veidā, starpniecisko pakalpojumu sniegšanu embrija iegūšanai šādā veidā, kā arī par embrija nodošanu trešajām personām par samaksu (KK 511-15. pants); par cilvēka embrija iegūšanu, pārkāpjot Likuma par veselības aizsardzību noteikumus (KK 511-16. pants); par cilvēka embrija radīšanu *in vitro* rūpnieciskos vai komerciālos nolūkos un to izmantošanu šādos nolūkos (KK 511-17. pants); par cilvēka embrija radīšanu *in vitro* izmantošanai zinātniskos pētījumos vai eksperimentos (KK 511-18. pants).

Tāpat kā piemēru var minēt Spānijas Kriminālkodeksa⁴⁷ 161. pantu, saskaņā ar kuru sodāma persona, kura veikusi cilvēka olšūnas apaugļošanu ar mērķi, kas nav cilvēku reprodukcija. Savukārt Kriminālkodeksa 162. pantā noteikta atbildība par mākslīgas apaugļošanas veikšanu sievietes organismā bez sievietes piekrišanas. Arī Moldovas Republikas Kriminālkodeksa⁴⁸ 161. pantā un Azerbaidžānas Republikas Kriminālkodeksa⁴⁹ 136. pantā paredzēta atbildība par mākslīgu apaugļošanu un embrija implantāciju bez personas piekrišanas.

Igaunijas Sodukodeksa⁵⁰ 131. pantā “Nepienācīga apiešanās ar embriju” paredzēta atbildība par cilvēka embrija radīšanu ekstrakorporāli, tas ir, ārpus mātes ķermeņa bez nolūka pārnest to dzemdē, vai ārpus iestādes, kurai uz to ir likumīgas tiesības, vai ja to izdarījusi persona, kurai uz to nav likumīgu tiesību, vai cilvēka embrija ekstrakorporālu glabāšanu nesasaldētā veidā virs likumā noteiktā laika, vai darījumu veikšanu ar cilvēka embriju privātā kārtā. Savukārt Sodukodeksa 132. pantā “Nelikumīga surogātmāte” noteikta atbildība par svešas olšūnas vai no tās radīta cilvēka embrija pārstādīšanu sievietei, par kuru zināms, ka viņai ir nodoms pēc dzemdībām atteikties no bērna, kas attīstījies no embrija.

3.3. Klonēšanas ētiskās un tiesiskās problēmas

Diskusijā par klonēšanas⁵¹ ētiskajām problēmām tiek nošķirti un dažādi vērtēti divi klonēšanas veidi – reproduktīvā klonēšana un ārstnieciskā klonēšana. Reproductīvās

klonēšanas mērķis ir radīt dzīvotspējīgu organisma ģenētisku kopiju, klonēto embriju implantējot dzemdē, kur notiek tā tālāka attīstība līdz piedzimšanai. Savukārt ārstnieciskās klonēšanas gadījumā embrija attīstība notiek laboratorijas apstākļos un tās mērķis ir cilmes šūnu iegūšana, kas iespējama blastocista stadijā – embrija attīstības 5. līdz 8. dienā pēc apaugļošanas. Šādā veidā iegūtās embrionālās cilmes šūnas ļauj iegūt konkrētam cilvēkam ģenētiski atbilstošus orgānus vai audus.⁵²

Dažādu valstu zinātnieku viedokļu par cilvēka reproduktīvās klonēšanas ētiskajiem un tiesiskajiem aspektiem⁵³ analīze liecina, ka cilvēka reproduktīvā klonēšana tiek atzīta par pretrunā esošu ar cilvēka cieņu, raugoties tieši no absolūtā cilvēka cieņas jēdziena, proti, cilvēka cieņa ir absolūta, tā piemīt katram cilvēkam un ir iedzimta, to nav iespējams zaudēt, tā attiecas uz katru neatkarīgi no viņa īpašībām, sasniegumiem vai sociālā statusa. Klonēts cilvēks nevar būt personība. Tāpat tiek norādīts, ka ar cilvēka reproduktīvo klonēšanu tiktu pārkāptas tiesības uz dabisko nejausību – tiesībām piedzimt ar nejausi izveidojušos genomu.

Cilvēka cieņa un tiesības uz dabisko nejausību minētas kā viens no galvenajiem pretargumentiem Konvencijas par cilvēktiesībām un biomedicīnu Papildprotokola par cilvēku klonēšanas aizliegumu, kura 1. pants nosaka, ka “jebkuras darbības ar mērķi radīt cilvēku, kas ģenētiski idents citam cilvēkam, vienalga dzīvam vai mirušam, ir aizliegta”, skaidrojumos.

Cilvēka klonēšanas aizliegums ietverts arī mūsu valsts Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 16. pantā, nosakot, ka “aizliegts izmantot medicīniskās apaugļošanas un citas tehnoloģijas, kuru lietošanas rezultātā dzimtu cilvēks, kas būtu ģenētiski identisks citam dzīvam vai mirušam cilvēkam”⁵⁴, taču arī par šā aizlieguma pārkāpšanu kriminālatbildība Latvijā nav paredzēta.

Zinātnieku atbalsts ārstnieciskajai klonēšanai galvenokārt tiek argumentēts ar to, ka tā dod iespēju ārstēt smagas slimības, kas nav ārstējamas ar citām metodēm, un ka atbilstoši laba darīšanas principam medicīnā mediķu pienākums ir ārstēt pacientu, ja vien tas ir iespējams. Tam tiek izvirzīti divi galvenie pretargumenti – pirmkārt, jebkura embrija nogalināšana, arī to patērējoša pētniecība, ir pretrunā ar cilvēka cieņu un nav pieļaujama neatkarīgi no embrija attīstības stadijas, un, otrkārt, nav pieļaujama cilvēka dzīvības instrumentalizācija.

3.4. Ģenētiskās manipulācijas

Pēc tam, kad 1953. gadā Kembridžas universitātes zinātnieki Džeimss Vatsons un Frensis Kriks atklāja DNS molekulāro struktūru, pavērās ceļš pilnīgi jaunām biomedicīnas iespējām. Tieši pēc 50 gadiem – 2003. gadā – ASV Nacionālais cilvēka genoma izpētes institūts paziņoja par cilvēka genoma⁵⁵ atšifrēšanu. Mūsdienu zinātnes iespējas ir ļāvušas atšifrēt aptuveni 99% cilvēka gēnu.

Tas paver milzīgas iespējas ģenētiskās diagnostikas izmantošanai medicīnā, ar ko saprot procesu, kurā tiek analizēta embrija, atsevišķas personas, vairāku ģimenes locekļu vai kādas cilvēku grupas gēnu struktūra, lai varētu noskaidrot iedzimtu slimību rašanās iespējas.⁵⁶

Kā norāda bioētikas pārstāvji, jaunās zināšanas, ko iegūst ar ģenētiskās diagnostikas palīdzību, ļauj cerēt uz efektīvākām ārstēšanas metodēm, atklājot slimības izraisošas mutācijas gēnos, pirms slimības klīnisko simptomu parādīšanās (slimības preklīniskā stadija), ģimenes plānošanas ietvaros noskaidrojot, vai vecāki ir kādas iedzimtas slimības gēnu nēsātāji un cik liela iespēja ir pēcnācējiem mantot šo slimību. Tāpat pastāv iespējas veikt preimplantācijas diagnostiku – embrija ģenētisko diagnostiku, pirms tā implantācijas dzemdē medicīniskās apaugļošanas gadījumā, kā arī veikt

pretanālo ģenētisko diagnostiku, kas apstiprina vai izslēdz ģenētiski izraisītas slimības embrijam – auglim grūtniecības laikā.⁵⁷

Katrai no šīm diagnostikas metodēm ir savas ētiskās problēmas, taču galvenokārt tas biedē ar “selekcionēta” cilvēka radīšanas iespējām nākotnē. Preimplantācijas diagnostikas kritiķi izvirza argumentu, ka vecākiem nepastāv absolūtas tiesības un garantijas radīt veselu bērnu, embriji tiek izvēlēti diskriminācijas veidā, pamatojoties uz noteiktām to pazīmēm, kas paver ceļu eigēnikai (mācība par ģenētiskā mantojuma uzlabošanu) un var pasludināt veselību un derīgumu par sabiedrības normu. Termins “eigēnika”, runājot par preimplantācijas un pretonālo diagnostiku, kā arī gēnu terapiju, bioētikas diskusijās tiek lietots divējādā nozīmē: pirmkārt, kā noteiktu genotipu selekcija, kurā netiek izmantotas gēnu terapijas metodes, un, otrkārt, kā indivīda pazīmju uzlabošana ar ģenētisku modifikāciju palīdzību, kurā ietilpst arī gēnu terapijas metodes.⁵⁸

Tiek izšķirti divi gēnu terapijas veidi – dzimumšūnu gēnu terapija un somatiskā gēnu terapija. Teorētiskā līmenī dzimumšūnu gēnu terapija ir metode, kuras radītās izmaiņas tiek pārmantotas nākamajās paaudzēs, līdz ar to pētījumos tiek uzsvērts risks, ka dzimumšūnu gēnu terapija varētu tikt izmantota ļaunprātīgi cilvēku selekcijai, radot neatgriezeniskas sekas cilvēces attīstībā.

Konvencijas par cilvēktiesībām un biomedicīnu 13. pants nosaka, ka jebkura iejaukšanās, lai mainītu cilvēka genofondu, var tikt veikta tikai ar preventīviem, diagnostiskiem vai terapeitiskiem nolūkiem un vienīgi tad, ja tās mērķis nav radīt kādas izmaiņas jebkuru pēcnācēju genofondā.

2002. gada 13. jūnijā Latvijā pieņemts “**Cilvēka genoma izpētes likums**”⁵⁹, kurš kā vienu no mērķiem paredz gēnu donoru identitātes konfidencialitātes nodrošināšanu un gēnu donoru aizsardzību no ģenētisko datu ļaunprātīgas izmantošanas un diskriminācijas saistībā ar DNS struktūru un no tās izrietošo ģenētisko risku interpretāciju.

Cilvēka genoma izpēte ir atļauta tikai tādiem zinātniskiem pētījumiem, kuru mērķis ir personas un visas sabiedrības veselības uzlabošana. Izmantot genoma datu bāzi jebkuriem citiem mērķiem ir aizliegts. Šā likuma 3. panta 1. daļa nosaka: “Ģenētiskajā izpētē gēnu donoru intereses, tiesības un aizsardzība ir vērtējama augstāk par sabiedrības un zinātnes interesēm.”

Taču, neskatoties uz šiem aizliegumiem, par nelikumīgām ģenētiskām manipulācijām, tāpat kā par iespējamām ļaunprātībām klonēšanas jomā, Krimināllikumā, salīdzinājumā ar citām valstīm, atbildība nav paredzēta.

Piemēram, Spānijas Kriminālkodeksā⁶⁰ sadaļā “Ģenētiskās manipulācijas” ietverts 159. pants, paredzot atbildību personai, kura ar nolūku, kas atšķiras no ārstēšanas vai smagu slimību atvieglošanas, manipulē ar cilvēka gēniem, kas rezultātā noved pie genotipa izmaiņām. Sodāma arī persona, kura genotipa izmaiņas izraisījusi rupjas neuzmanības rezultātā. Savukārt Kriminālkodeksa 161. panta otrajā daļā noteikta atbildība par identisku cilvēcisku būtņu radīšanu klonēšanas vai citu tādu darbību veidā, kas vērstas uz rases selekciju.

Francijas Kriminālkodeksā⁶¹ ar grozījumiem, kas izdarīti 2004. gada 6. augustā, 511-1. pantā noteikta atbildība par cilvēka somatisko šūnu un gametu izņemšanu ar mērķi panākt cilvēka piedzimšanu, kurš ģenētiski līdzinātos citam dzīvam vai mirušam cilvēkam, tas ir, par cilvēka šūnu izņemšanu reproduktīvajai klonēšanai. Par cilvēka bioloģiskā veida apdraudējumu tāpat atzīta cita cilvēka pamudināšana ar dāvinājumu, solījumiem, draudiem, pavēlēm, varas vai pilnvaru ļaunprātīgu izmantošanu veikt somatisko šūnu vai gametu izņemšanu reproduktīvajai klonēšanai, kā arī eigēnisma vai reproduktīvās klonēšanas propaganda vai reklamēšana jebkādā veidā (KK 11-1-2. pants). Kriminālkodeksā kopš 2004. gada noteikta atbildība arī par cilvēcisko būtņu terapeitisko

klonēšanu, proti, par cilvēka embriju radīšanu klonēšanas ceļā terapeitiskiem (medicīnas) mērķiem (KK 511-18-1. pants).

Igaunijas Sodu kodeksa⁶² 130. pantā paredzēta atbildība par cilvēka klonēšanu, kā arī hibrīda un himēriska cilvēka radīšanu. Atbildība par ģenētiskām manipulācijām, proti, par cilvēkam līdzīgas būtnes radīšanu noteikta arī Gruzijas Kriminālkodeksa 136. pantā.⁶³

Kopsavilkums

1. Bioloģijas, medicīnas, ģenētikas un citu zinātņu attīstība mūsdienās ļauj izstrādāt un ieviest praksē arvien jaunus tehnoloģijas, līdz ar to uzlabojot dzīvības kvalitāti un palielinot tās ilgumu. Par realitāti kļuvusi cilvēka orgānu un audu transplantācija, mākslīgā apaugļošana, ģenētiskā terapija, dzīvju organismu klonēšana. Tajā pašā laikā šie biomedicīnas zinātņu sasniegumi sabiedrībā rada pamatotas bažas par tām ētiski tiesiskajām problēmām, kas var būt saistītas ar šādu eksperimentu un ārstēšanas metožu izmantošanu. Īpaši aktuālas kļuvušas bioētikas problēmas.
2. Pārliecībā, ka cilvēku nepieciešams cienīt gan kā individu, gan kā cilvēku dzimtas pārstāvi, un atzīstot, cik svarīga ir cilvēka cieņas nodrošināšana, kā arī apzinoties, ka nepareiza un ļaunprātīga bioloģijas un medicīnas izmantošana var izraisīt cilvēka cieņu apdraudošu rīcību, Eiropas Padome ir pieņēmusi Konvenciju par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu, kuras mērķis ir aizsargāt katra cilvēka cieņu un identitāti un ikvienam bez kādas diskriminācijas garantēt cieņu pret viņa integritāti un citas tiesības, un pamatbrīvības sakarā ar bioloģijas un medicīnas pielietojumu.
3. Konvencija un tās papildprotokoli satur virkni aizliegumu, kā, piemēram, cilvēka embriju radīšanu pētnieciskiem nolūkiem, dzimuma izvēles noliegumu mākslīgas apaugļošanas gadījumā, jebkuras darbības ar mērķi radīt cilvēku, kas ģenētiski identisks citam cilvēkam, vienai – dzīvam vai mirušam. Tāpat arī noteikts, ka jebkura iejaukšanās, lai mainītu cilvēka genofondu, var tikt veikta tikai ar preventīviem, diagnostiskiem vai terapeitiskiem nolūkiem un vienīgi tad, ja tās mērķis nav radīt kādas izmaiņas pēcnācēju genofondā.
4. Arī Latvijā pieņemtais Seksuālās un reproduktīvās veselības likums nosaka ierobežojumus medicīniskajā apaugļošanā, piemēram, nolūkā iegūt cilvēka embriju vai augli zinātniskiem pētījumiem, kā arī izmantot to kā audu un orgānu donoru, izmantot embriju komerciālos nolūkos, veicot mākslīgu apaugļošanu, izvēlēties bērna dzimumu, izņemot gadījumus, kad ar dzimumu saistīta ģenētiski pārmantojama slimība. Tāpat ar šo likumu aizliegts izmantot medicīniskās apaugļošanas un citas tehnoloģijas, kuru lietošanas rezultātā dzimtu cilvēks, kas būtu ģenētiski identisks citam dzīvam vai mirušam cilvēkam. Savukārt Cilvēka genoma izpētes likums, kura mērķis ir regulēt ģenētisko izpēti, kā arī aizsargāt personas no ģenētisko datu ļaunprātīgas izmantošanas un diskriminācijas, kas saistīta ar ģenētiskajiem datiem, nosaka, ka genoma datu bāzi atļauts izmantot tikai zinātniskai izpētei, gēnu donora slimību izpētei un ārstēšanai, sabiedrības veselības izpētei un statistikai. Izmantot genoma datu bāzi jebkuriem citiem mērķiem ir aizliegts.
5. Iepazīšanās ar citu valstu pieredzi ļauj secināt, ka to krimināllikumos ir paredzēta atbildība par tiem vai citiem bioētikas normu pārkāpumiem, piemēram, nelikumīgu vai nepienācīgu apiešanos ar embriju vai augli, nelikumīgu mākslīgu apaugļošanu,

ģenētiskām manipulācijām, cilvēka vai cilvēkveidīgu būtņu klonēšanu un citiem noziedzīgiem nodarījumiem.

6. Lai arī atsevišķos Latvijas Republikas likumos noteikti aizliegumi un ierobežojumi biomedicīnisko tehnoloģiju pielietošanas jomā, Krimināllikumā bioētiskie jautājumi nav raduši adekvātu risinājumu. Tiesiskais vakuums būtu novēršams, veidojot Krimināllikumā jaunu nodaļu "Noziedzīgi nodarījumi biomedicīniskās ētikas jomā", kur, ņemot par pamatu starptautiskajos tiesību aktos ietvertu regulējumu un izmantojot citu valstu pieredzi, būtu paredzēta atbildība gan par cilvēka kā indivīda un cilvēku dzimtas pārstāvja identitātes un integritātes apdraudējumu, gan arī par cilvēka embrija (augļa) tiesību piedzimt aizskārumu sakarā ar bioloģijas un medicīnas lietošanu.
7. Tradicionāli centrālo vietu medicīnas ētikā ieņem uz V. D. Rosa (*W. D. Ross*) *prima facie* pienākumu teorijas balstītie četri principi, kurus ir noformulējuši amerikāņu filozofi T. Bīčems (*T. L. Beauchamp*) un Dž. Čaidress (*J. Childress*): "Cieņa pret cilvēka anatomiju – pienākums respektēt autonomas personas spēju pieņemt lēmumus un tiesības tos īstenot; nekaitēšana – pienākums nenodarīt ļaunumu; laba darīšana – pienākums darīt labu un ievērot līdzsvaru starp labas un ļaunas rīcības vai bezdarbības sekām; taisnīgums – pienākums ievērot taisnīgumu gan labuma, gan riska sadalē."⁶⁴ Savukārt juridisko zinātņu uzdevums ir ar tai piešķirto līdzekļu palīdzību nodrošināties pret iespējamām ļaunprātībām un aizsargāt pret apdraudējumu ikvienu indivīdu un sabiedrības intereses. Tā ir arī atbilde uz jautājumu par bioētikas un krimināltiesību saistību.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

Literatūra

1. *Beauchamp, T. L., Childress J.* Principles of biomedical ethics. 5th ed. New York : Oxford University Press, 2001.
2. *Cases and Materials on Criminal Law.* By Michael J. Allen. London : Sweet&Maxwell, 2001.
3. *Frey, R. G.* Bioethics. *Routledge Encyclopedia of Philosophy.* 1st ed.: Routledge, 1998. Pēc Sīlis V. Četru principu loma mūsdienu medicīnas ētikā. Biomedicīnas ētika: teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006.
4. *Gillon, R.* Bioethics overview. *Encyclopedia of Applied Ethics.* Ed. Chadwick L. San-Diego : Academic Press. Pēc Sīlis V. Četru principu loma mūsdienu medicīnas ētikā. Biomedicīnas ētika : teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006.
5. *Judins, A.* Par aborta krimināltiesisko aspektu. Latvijas Vēstnesis, pielikums *Jurista Vārds.* – 2001, 4. decembris – Nr. 175; 11. decembris – Nr. 179.
6. *Liholaja, V.* Atbildība par nedzimuša un jaundzimuša bērna dzīvības apdraudējumu. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2003.
7. *Liholaja, V.* Kriminālatbildība Latvijā un Spānijā. Spānijas kriminālkodekss. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2002.
8. *Liholaja, V.* Aborts, slepkavība vai...? *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne* 667. Rīga : Latvijas Universitāte, 2004.
9. *Mepham, B.* Bioethics : An Introduction for the Bioscience. Oxford : Oxford University Press, 2005.
10. *Mežinska, S.* Biomedicīnas ētiskās problēmas. Biomedicīnas ētika : teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006.
11. *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2005.

12. *Sīle, V.* Medicīnas ētikas pamatprincipi. Rīga : Zinātne, 1999.
13. *Sīlis, V.* Četru principu loma mūsdienu medicīnas ētikā. Biomedicīnas ētika : teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006.
14. *Svešvārdu vārdnīca.* Rīga : Liesma, 1978.
15. Why can't we love them both. Questions and answers about abortion. By John S. Wilke and Barbara H. Wilke. Hayes Publishing Company, 1997.
16. *Акопов, В. И., Маслов Е. Н.* Право в медицине. Москва : Книга – Сервис, 2002.
17. Биомедицинская этика. Под редакцией В. И. Покровского. Москва : Медицина, 1997.
18. Введение в биоэтику. Коллектив авторов под общей редакцией Б. Г. Юдина. Москва : Прогресс-Традиция, 1998.
19. *Гутманн, Т.* В поисках правовых ценностей: О наказании клонирования. Современное медицинское право. Сборник научных трудов. Москва : ИНИОН РАН, 2003.
20. *Дргонец, Я., Холлендер, П.* Современная медицина и право. Пер. со словацкого. Москва : Юридическая литература, 1991.
21. *Йорыц, А. И.* Правовые и этические проблемы клонирования. Современное медицинское право. Сборник научных статей. Москва : ИНИОН РАН, 2003.
22. *О'Коннор, Д.* Аборты – это убийство. *Америка.* – 1993, июнь – № 439.
23. *Крылова, Н. Е.* Уголовное право и биоэтика: проблемы, дискуссии, поиск решений. Москва: Инфра-М, 2006.
24. *Крылова, Н. Е.* Некоторые уголовно-правовые проблемы применения современных биомедицинских технологий. Российский ежегодник уголовного права 2007, №2. Санкт-Петербург : Издательский дом Санкт-Петербургского Государственного университета, 2008.
25. *Малешина, М. Н.* Человек и медицина в современном праве. Москва : БЕК, 1995.
26. *Никишина, Т. В.* Клонирование как инструмент репродукции в США (Обзор). Современное медицинское право. Сборник научных статей. Москва: ИНИОН РАН, 2003.
27. *Овчинский, В. С.* Криминология и биотехнологии. Москва : Норма, 2005.
28. *Павленко, И.* Безмолвный крик. *Здоровье.* – 1992. – № 1.
29. *Попов, А. И.* Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
30. *Романовский, Г. Б.* Гносеология права на жизнь. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2005.
31. *Саксофски, У.* Дискуссия о генетике человека в немецком праве. Современное медицинское право. Сборник научных статей. Москва : ИНИОН РАН, 2003.
32. *Селихова, О. Г.* Конституционно-правовые проблемы осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность : Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических Наук. Екатеринбург, 2002. Рёс Романовский Г. Б. Гносеология права на жизнь. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
33. *Таганцев, Н. С.* Уголовное уложение 22 марта 1903 года. С.-Петербург : Государственное издательство, 1904.
34. *Шаргородский, М. Д.* Научный прогресс и уголовное право. *Правоведение.* – 1969. – № 2.
35. *Эльштейн, Н. В.* Медицинская этика и современность. *Клиническая медицина.* – 2002. – № 11.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 1993, 1. jūlijs – Nr. 43.
2. Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994.
3. Bērna tiesību deklarācija. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994.
4. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994.
5. Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā : Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. *Latvijas Vēstnesis*. – 1997, 28. marts – Nr. 85.
6. Vispārējā Deklarācija par cilvēka genomu un cilvēka tiesībām. Островская И. В. Медицинская этика. Сборник документов. Москва : АМНИ, 2001.
7. Krimināllikums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 1998, 8. jūlijs – Nr. 199/200.
8. Cilvēka genoma izpētes likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2002, 3. jūlijs – Nr. 99.
9. Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā : LR likums. *Ziņotājs*. – 1993. – Nr. 1.
10. Seksuālās un reproduktīvās veselības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2002, 31. janvāris – Nr. 27.
11. Sodu kodekss. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1936.
12. 1903. gada 22. marta Sodu likums. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodu likumu piemērošanu Latvijā. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1925.
13. Sodu kodekss. Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004.
14. Уголовный кодекс Азербайджанской республики. Санкт-Петербург : Юридический центр пресс, 2001.
15. Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.
16. Уголовный кодекс Республики Молдова. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
17. Уголовный кодекс Республики Польша. Минск : Тесей, 1998.
18. Уголовный кодекс Украины. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
19. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
20. Нюрнбергский кодекс. Овчинский В. С. Криминология и биотехнологии. Москва : Норма, 2005.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Йорыш, А. И.* Правовые и этические проблемы клонирования человека. Современное медицинское право: Сборник научных трудов. Москва: ИНИОН РАН, 2003 – с. 247.
- ² *Štālis, V.* Četru principu loma mūsdienu medicīnas ētikā. Biomedicīnas ētika; teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006, 6. lpp.; Крылова, Е. Н. Уголовное право и биоэтика: проблемы, дискуссии, поиск решений. Москва : Инфра-М, 2006 – с. 16–17.
- ³ *Renosehaer van, P.* Bioethics : Bridge to the Future, 1971.

- 4 Skat. *Gillon, R.* Bioethics overview. *Encyclopedia of Applied Ethics*. Ed. Chadwick R. San Diego : Academic Press. Vol. 1 – p. 307.
- 5 *Mepham, B.* Biethics: An Introduction for the Bioscience. Oxford : Oxford University Press, 2005 – p. 5.
- 6 *Stīle, V.* Medicīnas ētikas pamatprincipi. Rīga : Zinātne, 1999. – 11. lpp.
- 7 *Эльштейн, Н. В.* Медицинская этика и современность. *Клиническая медицина*. – 2000. – № 11 – с. 15.
- 8 Биомедицинская этика. Под редакцией В. И. Покровского. Москва : Медицина, 1997 – с. 4.
- 9 *Акопов, В. И., Маслов, Е. Н.* Право в медицине. Москва : Книга – Сервис, 2002 – с. 22.
- 10 *Крылова, Н. Е.* Уголовное право и биоэтика: проблемы, дискуссии, поиск решений. Москва: Инфра-М, 2006 – с. 20.
- 11 *Frey, R.G.* Bioethics. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. 1st ed. London : Rotledge, 1998. Citēts pēc Stīlis V. Četru principu loma mūsdienu medicīnas ētikā. Biomedicīnas ētika : teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006. – 7. lpp.
- 12 Turpat.
- 13 *Шаргородский, М. Д.* Научный прогресс и уголовное право. *Правоведение*. 1969, № 12.
- 14 *Овчинский, В. С.* Криминология и биотехнологии. Москва: Норма, 2005 – с. 53–63.
- 15 Plašāk par to *Дргонец, Я., Холлендер, П.* Современная медицина и право. Перю со словацкого. Москва : Юридическая литература, 1991 – с. 14.
- 16 Нюрнбергский кодекс. Овчинский В. С. Криминология и биотехнологии. Москва : Норма – с. 72–73.
- 17 Konvencija par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvencija par cilvēktiesībām un biomedicīnu. *Latvijas Vēstnesis*. – 1997, 28. marts – Nr. 85.
- 18 Skat. *Островская, И. В.* Медицинская этика. Сборник документов. Москва : АМНИ, 2001.
- 19 Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 1993, 1. jūlijs – Nr. 43.
- 20 Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994. – 2. lpp.
- 21 *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2005. – 214.–215. lpp.
- 22 Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 1998, 8. jūlijs – Nr. 199/200.
- 23 Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994. – 22. lpp.
- 24 *Judins, A.* Par aborta krimināltiesisko aspektu. *Latvijas Vēstnesis* pielikums *Jurista Vārds*. – 2001, 4. decembris – Nr. 175; 11. decembris – Nr. 179.
- 25 Bērnu tiesību deklarācija. *Cilvēka tiesības*. Starptautisko līgumu krājums. 1.sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas : Ņujorka un Ženēva, 1994. – 190. lpp.
- 26 Seksuālās un reproduktīvās veselības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2002, 19. februāris – Nr. 27.
- 27 *Павленко, И.* Безмолвный крик. *Здоровье*. – 1992. – №1 – с. 17.
- 28 *О'Коннор, Д.* Аборт – это убийство. *Америка*. – 1993, июнь – № 439 – с. 42.

- ²⁹ Селихова, О. Г. Конституционно-правовые проблемы осуществления права индивидов на свободу и личную неприкосновенность : Автореферат на соискание степени кандидата юридических наук. Екатеринбург, 2002, с. 13–14. Citēts pēc Романовский, Г. Б. Гносеология права на жизнь. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003 – с. 53.
- ³⁰ Введение в биоэтику. Коллектив авторов под общей редакцией Б. Г. Юдина. Москва : Прогресс-Традиция, 1998 – с. 209.
- ³¹ Svešvārdu vārdnīca. Rīga : Liesma, 1978. – 12. lpp.
- ³² Skat. Liholaja, V. Atbildība par nedzimuša un jaundzimuša bērna dzīvības apdraudējuma. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2003; Liholaja, V. Aborts, slepkavība vai...? *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne 667*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2004.
- ³³ Sodu kodekss. Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004. – 387.–388. lpp.
- ³⁴ Уголовный кодекс Республики Польша. Миск : Тесеи, 1998.
- ³⁵ Liholaja, V. Kriminālatbildība Latvijā un Spānijā. Spānijas kriminālkodekss. Rīga : *Latvijas Vēstnesis*. – 2002. – 106. lpp.
- ³⁶ Cases and Materiāls on Criminal Law. By Michael J. Allen. London : Sweet&Maxwell, 2001 – p. 605.
- ³⁷ 1903. gada 22. marta Sodu likums. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodu likumu piemērošanu Latvijā. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1925.
- ³⁸ Sodu likums. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1936.
- ³⁹ Таганцев, Н. С. Уголовное уложение 22 марта 1903 года. С-Петербург : Государственное издательство, 1904 – с. 465.
- ⁴⁰ Mincs, P. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2005. – 217. lpp.
- ⁴¹ Попов, А. Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001 – с. 69.
- ⁴² Mincs, P. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2005, 225. lpp.
- ⁴³ Крылова, Н. Е. Уголовное право и биоэтика: проблемы, дискуссии, поиск решений. Москва : Инфра-М, 2006 – с. 98–99.
- ⁴⁴ Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā : LR likums. *Ziņotājs*. – 1993. – Nr. 1.
- ⁴⁵ Уголовный кодекс Украины. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
- ⁴⁶ Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
- ⁴⁷ Liholaja, V. Kriminālatbildība Latvijā un Spānijā. Spānijas kriminālkodekss. Rīga : *Latvijas Vēstnesis*, 2002. – 107. lpp.
- ⁴⁸ Уголовный кодекс Республики Молдова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- ⁴⁹ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
- ⁵⁰ Sodu kodekss. Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004. – 388. lpp.
- ⁵¹ Klonēšana – šūnas vai organisma ģenētiski identas kopijas radīšana, kas ir iespējama tāpēc, ka katra šūna neatkarīgi no tās funkcijas satur pilnīgu organisma ģenētisko informāciju. Skat. plašāk Mežinska, S. Biomedicīnas ētikas problēmas. Biomedicīnas ētika. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006. – 140.–152. lpp.
- ⁵² Turpat.

- ⁵³ Skat., piemēram, Никишина Г. В. Клонирование как инструмент репродукции человека в США (Обзор). Современное медицинское право. Сборник научных трудов. Москва: ИНИОН РАН, 200 – с. 265–270; Саксофски У. Дискуссии о генетике человека в немецком праве./ Ibid. – S. 231–244; Гутманн Т. В поисках правовых ценностей : О наказуемости клонирования людей. Ibid. – S. 271–280; Йорыш А. И. Правовые и этические проблемы клонирования человека. Ibid. – S. 245–255 : Крылова Н. Е. Уголовное право и биоэтика : проблемы, дискуссии, поиск решений. Москва : Инфра-М, 2006 – с. 98–99.
- ⁵⁴ Seksuālās un reproduktīvās veselības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2002, 31. janvāris – Nr. 27.
- ⁵⁵ Kāda organisma visu gēnu kopums, kopējā informācija, kas ietverta attiecīgā organisma ģenētiskajā kodā.
- ⁵⁶ *Mežinska, S.* Biomedicīnas ētiskās problēmas. Biomedicīnas ētika : teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006. – 153. lpp.
- ⁵⁷ Turpat – 153.–165. lpp.
- ⁵⁸ Turpat – 160.–162. lpp.
- ⁵⁹ Cilvēka genoma izpētes likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2002, 3. jūlijs – Nr. 99.
- ⁶⁰ *Liholaja, V.* Kriminālbildība Latvijā un Spānijā. Spānijas kriminālkodekss. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2002. – 106. lpp.
- ⁶¹ Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс – 2002.
- ⁶² Sodu kodekss. Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004. – 388. lpp.
- ⁶³ Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс – 2002.
- ⁶⁴ *Sīlis, V.* Četru principu loma mūsdienu medicīnas ētikā. Biomedicīnas ētika : teorija un prakse. Rīga : Rīgas Stradiņa universitāte, 2006. – 8. lpp.

Summary

The publication is devoted to today's one of the most discussed questions – the problems concerning biomedical ethics and its link and correlation with criminal law.

Achievements in biology and medicine give wide scope of opportunities for the improvement of the quality of human life, although incorrect use as well as abuse of biology and medicine can endanger respect for a human being, which has so far been beyond criminal liability in Latvia. In order to guarantee human respect, fundamental rights, and freedoms provided by the achievements in biology and medicine, it is necessary to supplement the Criminal Law of the Republic of Latvia with a new chapter “Offences of Ethics in the Field of Biomedicine.”

Hamurapi kodekss

Latvijas zinātnieku darbos par cilvēktiesībām

The Code of Hammurabi in Latvia's Scholars' Research on Human Rights

Sanita Osipova

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures katedras profesore

E-pasts: sanita.osipova@lu.lv; tālr. 67034512

Publikācija veltīta Hamurapi kodeksa vēsturiskās nozīmes padziļinātai analīzei, meklējot iemeslu, kāpēc Latvijas zinātnieki XXI gs. sākumā min Hamurapi kodeksu kā vienu no cilvēktiesību pirmavotiem. Lai atbildētu uz šo jautājumu, rakstā pētīts, kā veidojies priekšstats par Hamurapi kodeksu tiesību vēsturnieku darbos Latvijā un kā šis tiesību avots ir raksturots. Publikācijā iezīmētas atšķirības kontinentālās Eiropas tiesību vēsturnieku un amerikāņu juristu doktrīnā par cilvēktiesību pirmavotiem.

Atslēgvārdi: Hamurapi kodekss, cilvēktiesības, pamattiesības, Taliona princips, tiesību vēsture, senākie tiesību avoti.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	27
1. <i>Hamurapi likumu vēsturiskā nozīme</i>	28
2. <i>Hamurapi likumu gars un burts</i>	31
3. <i>Cilvēktiesību idejas formēšanās pirmsākumi</i>	33
<i>Kopsavilkums</i>	35
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	36
<i>Literatūra</i>	36
<i>Atsauces un piezīmes</i>	37
<i>Summary</i>	41

Ievads

Doma, ka Senās Babilonijas valdnieka Hamurapi¹ kodekss, kurš līdz 1947. gadam tika uzskatīts par pasaules senāko tiesību kodifikāciju², tiek aplūkots kā cilvēktiesību ideju nesējs, tiesību vēsturniekam šķiet visai ķecerīga. Hamurapi kodekss (pieņemts ap 1750. gadu p. Kr.³), līdz ar jauno laiku vācu krimināltiesību kodifikāciju Karolīna (pilns nosaukums *Constitutia Criminalis Carolina*, pieņemta 1532. gadā⁴) un dažiem citiem tiesību avotiem tiek aplūkots kā visu laiku bargākais likums. Tam par iemeslu ir

gan plašā nāves soda kā soda veida paredzēšana, gan spilgti un pēc mūsdienu izpratnes netaisni izpaudies Taliona princips. Liekas visai dīvaini humānās cilvēktiesību idejas saistīt ar šo bargo un arhaisko likumu.

Kāpēc šāda ķecerīga doma ir jāapsver zinātniskā publikācijā? Šo ideju apsvērt mudina Latvijā pēdējos gados izveidojušies priekšstati par cilvēktiesību vēsturi. 2000. gadā Inetas Ziemeles redakcijā ir iznākusi grāmata "Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā", kurā Latvijas cilvēktiesību speciālisti par cilvēktiesību pirmsākumiem raksta: "Senākie rakstītie avoti, kuros skarti cilvēktiesību, pienākuma un atbildības jautājumi, tapuši jau pirms antīkā laikmeta, piemēram, Vēdas, Babilonijas Hamurapi kodekss, Bībele, Korāns⁵ un Konfūcija krājums."⁶ Autoriem šī ideja liekas tik pašsaprotama, ka atsauci uz informācijas avotu lasītājam atrast neizdodas un atliek vien šo aksiomu pieņemt. Ja "cilvēktiesību" vietā būtu rakstīti divi vārdi, t. i., "cilvēka tiesības", autoriem daļēji varētu piekrist. Daļēji, jo tiesību vēsturnieki iepriekš minētos tiesību avotos, kuros, kā jau tiesību avotos, ir regulētas cilvēka tiesības, t. i., pienākumi un atbildība, jau vismaz pusgadsimtu neuzskata par senākajiem rakstītajiem tiesību avotiem pasaules vēsturē. Nedaudz pārfrāzēta tā pati ideja tikai par pamattiesībām ir iekļauta arī Jāņa Plepa, Edgara Pastara un Ilzes Plakanes 2004. gadā publicētajā grāmatā "Konstitucionālās tiesības": "Senākie rakstītie avoti, kur atrodamas cilvēktiesībām līdzīgas idejas, tapuši jau senajās kultūrās. Indiešu vēdas, Hamurapi likumi, Bībele, Korāns⁷ ir tikai daži no piemēriem."⁸ Arī šoreiz autori ideju uzskata par pašsaprotamu, jo atsauci uz avotu, kurš paskaidrotu, kāpēc tieši šie tiesību avoti, t. sk. Hamurapi likumi, ir uzskatāmi par cilvēktiesību ideju nesējiem, atrast neizdodas. No iepriekšminētajām grāmatām, kas vienlaikus ir mācību grāmatas, doma par Hamurapi likumiem kā cēlo un humāno cilvēktiesību nesējiem, katru gadu pārceļo simtiem jauno censoņu – studentu – galvās, tādā veidā ietekmējot jaunās paaudzes juristu priekšstatus.

Lai noskaidrotu, kā tieši Hamurapi kodekss saistāms ar cilvēktiesību ideju veidošanās pirmsākumiem, tiek rakstīta šī publikācija. Raksta autore sev izvirza vairākus jautājumus, kas, cerams, ļaus viest skaidrību.

1. Vai Hamurapi likums tiešām satur humānās cilvēktiesību idejas? Lai to noskaidrotu, raksta ietvaros tiks veikta Hamurapi likumu analīze.
2. Kā Latvijas jurisprudencē ir izveidojies priekšstats par Hamurapi likumiem kā vienu no cilvēktiesību pirmavotiem?

1. Hamurapi likumu vēsturiskā nozīme

XX gadsimta sākumā pasauli pāršalca pārsteidzoša ziņa. 1902. gadā franču arheologi, kuri darbojās senās pilsētas Sūzu (שׁוּזוּ, Bībelē minēta Elamas galvaspilsēta, kas atrodas Irānas un Irākas mūsdienu robežas tuvumā) izpētē, atrada 2,25 metrus augstu akmens bloku, kuru sedza seni raksti. Jau tajā pašā gadā teksts tika pārtulkots franču valodā. Parīzes universitātes profesors Žans Vinsents Šeils (*Jean-Vincent Scheil* 1858–1940⁹) publicēja grāmatu "*Code des lois de Hammurabi (Droit Privé), roi de Babylone, vers l'an 2000 av. J.-C.*"¹⁰ Jau tuvākajā laikā Hamurapi likumi tika tulkoti arī citās valodās, t. sk. vācu, angļu un krievu. Var droši apgalvot, ka Hamurapi likumi ir senās pasaules visplašāk tulkotais, studētais un apspriestais tiesību avots.

Tam bija vairāki iemesli.

1. Laikā, kad Hamurapi kodekss tika atrasts un tulkots (t. i., pirms simts gadiem), tas bija senākais tajā laikā zināmais rakstītais tiesību avots – likumu krājums, cilvēces vēsturē.¹¹ Sava loma tajā, ka Hamurapi likumi tika iecelti vecākā kodeksa godā, bija apstāklim, ka sākotnēji likumus aplami datēja ar 2250. gadu pirms Kristus.¹² Turklāt

bija būtiski, ka atšķirībā no vēlāk atrastajiem un tulkotajiem šumeru tiesību avotiem (piemēram, Uras valdnieka Urnammu likumi pieņemti ap 2100. g. p. Kr., Lagašas reformatora Urukagina likumi datēti ar 2400. g. p. Kr.¹³), Hamurapi likumu krājums bija pētniekiem zināmajā seno aramiešu valodā.¹⁴ Ievērojami senāko šumeru tiesību avotu tulkošana tika uzsākta tikai XX gs. vidū.¹⁵ Plašā materiāla un nepietiekamā speciālistu skaita dēļ atrasto materiālu tulkošanas darbi joprojām turpinās.¹⁶ Tāpēc visās XX gs. pirmās puses zinātnieku publikācijās tiek īpaši uzsvērts, ka Hamurapi kodekss ir senākais zināmais pasaules likumu krājums. Bieži šī atziņa tiek tirāžēta arī tagad, lai arī tā pēdējos 50 gadus vairs neatbilst patiesībai. Tomēr viennozīmīgi liela loma tiesību vēstures kā zinātnes attīstībā ir bijusi faktam, ka XX gs. sākumā tika atklāts un tulkots Hamurapi kodekss. Hamurapi kodekss ir iegājis tiesību vēsturē kā pirmais no jaunākajos laikos atrastajiem un tulkotajiem senās pasaules likumiem, kuru teksts līdz mūsdienām ir saglabājies pilnībā. Turklāt zinātniekiem nav šaubu par avota autentiskumu. Avota izpēte turpinās, jo pirmie tulkojumi tika veikti, balstoties uz Eiropas XX gs. sākuma tiesisko domu, bet šobrīd, iegūstot papildu informāciju no citiem avotiem par sociālajām, ekonomiskajām un tiesiskajām attiecībām Senajā Babilonā, Hamurapi likumu tekstu ir iespējams analizēt Babilonas tiesību sistēmas kontekstā.

2. Hamurapi likumu atklāšana īpaši nozīmīga bija kristiešiem. XX gs. sākumā jaunatklātās babiloniešu tiesību normas izraisīja plašu polemiku par Svētajiem Rakstiem.¹⁷ Hamurapi dzīvoja un izdeva likumus daudzus gadsimtus pirms bībeliskā ebreju likumdevēja Mozus.¹⁸ Veicot abu avotu (Hamurapi kodeksa un Bībeles normu, jo īpaši *Deuteronomium* jeb 5. Mozus grāmatas) salīdzinošo analīzi, zinātnieki nonāca pie secinājuma, ka Mozus likumos ir atrodamī Hamurapi kodeksa normām gandrīz identiski formulējumi un tiesību institūti.¹⁹ Bībeliskais Mozus kristīgajā doktrīnā tiek uzskatīts par Dieva izredzētu likumdevēju, savukārt Hamurapi, lai arī viņa likumos ir piesaukti augstākie spēki, ir laicīgs likumdevējs. Kristiešu priekšstati par Mozus likumu dievišķo izcelsmi nonāca pretrunā zinātnieku secinājumam, ka ebreji ir recipējuši babiloniešu tiesības. Jau XX gs. otrajā pusē polemika, vismaz tiesību vēsturnieku vidū, ir apsīkusi. Viennozīmīgi tiek pieņemts, ka Mozus tiesības, tādā formā, kādā tās ir iekļautas Vecajā Derībā, lielā mērā bāzējas senajās šumeru un babiloniešu tiesībās. Jo īpaši tas ir raksturīgi attiecībā uz tiesību normu kazuistiku un normās iekļauto primitīvo atmaksas principu (Taliona principu), kas balstās uz samērīga atdarījuma jeb soda idejas.²⁰
3. Hamurapi kodekss, kā pilnībā saglabājies un šobrīd precīzi datēts tiesību avots, ir lielisks avots salīdzinājumiem. Visplašākie un detalizētākie Hamurapi kodeksa salīdzinājumi ir veikti ar Vecās Derības tiesību normām (Mozus likumu normām un ne tikai). Taču nopietni zinātniski darbi veltīti Hamurapi likumu salīdzināšanai, piemēram, ar romiešu XII tabulu likumiem.²¹ Salīdzināti Hamurapi likumi tikuši arī ar senākiem tiesību avotiem, kas bija spēkā Divupē un citos Seno Austrumu reģionos. Īpaši plaši darbi salīdzināmajās tiesībās veikti, kad tika iztulkoti seno šumeru un ēģiptiešu tiesību avoti.²² Tiesību vēsturnieki uzsver, ka Hamurapi likumos, salīdzinot ar iepriekš spēkā bijušajām normām, ir paredzēti ievērojami bargāki sodi un detalizētāks atsevišķu sociālo attiecību regulējums pozitīvo tiesību normās, jo Hamurapi ar tiesību palīdzību veica valsts varas centralizāciju. Zviedru tiesību vēsturnieks Ēriks Anners (*Erik Anners* 1916–1997)²³ raksturo Hamurapi likumus kā tiesību reformu, izvirzot hipotēzi, ka pieņemtās normas nav stājušās spēkā visā valsts teritorijā.²⁴ Annera hipotēze nav guvusi plašu tiesību vēsturnieku atbalstu, tomēr tiek apspriesta.

Protams, arī Latvijā ir zināmi gan paši Hamurapi likumi, gan to izcilā vēsturiskā nozīme, tomēr, meklējot nopietnu zinātnisku literatūru par šo tiesību avotu latviešu valodā, raksta autore piedzīvoja vilšanos. Lai ierobežotu pētījumu, autore vispirms analizēja tikai latviešu valodā pieejamos materiālus par Hamurapi kodeksu un secināja, ka Hamurapi likumi ir minēti daudzos nopietnos zinātniskos rakstos un monogrāfijās. Tās ir rakstījuši latviešu tiesību zinātnieki vai arī grāmatas ir tikušas tulkotas latviski no citām valodām. Diemžēl raksta autorei neizdevās atrast dziļāku vēsturisku un komparatīvu analīzi par šo tiesību avotu latviešu valodā. Bez jau raksta sākumā minētās domas, ka Hamurapi likumi ir uzskatāmi par cilvēktiesību ideju vienu no pirmajiem iemiesotājiem²⁵, Hamurapi likumi galvenokārt minēti kā arhaiskas taisnības idejas nesēji, jo tajos ir iestrādāts Taliona princips (“kā tu man, tā es tev” jeb “*talis qualis*”²⁶). Minot Hamurapi likumus līdzās Mozus tiesībām, vācu tiesību zinātnieks Reinholds Cipeliuss, kura darbi tulkoti arī latviešu valodā, uzsver, ka “agrīnā vēsturē ... nesamērīgu atbilstības principu nomainīja samērojams atdarījums”²⁷. Vienlaicīgi Cipeliuss uzsver, ka šis princips ir primitīvs, jo, nosakot sodu, netiek pietiekami izsvērti apstākļi un vaina. Cipeliuss secina, ka princips, lai arī ir solis uz priekšu tiesiskuma attīstībā, tomēr ir pretrunā taisnīguma izjūtai.²⁸ Cipeliuss vērtē Hamurapi likumus kā tiesiskās apziņas noteiktu attīstības posmu raksturojošu tiesību avotu, kas savā ziņā ir pat tipisks. Taču Cipeliuss nemin, ka šis avots kalpo par cilvēktiesību garantētāju vai cilvēktiesību ideju formulētāju.²⁹

Nopietnākais un plašākais teksts par aplūkojamo tēmu latviešu valodā ir atrodams dr. hist. Gunta Zemīša grāmatā “Ārvalstu valsts un tiesību vēsture”.³⁰ Zemītis, analizējot Hamurapi kodeksu, ir izmantojis tolaik vēl nepublicētu dr. hist. Valda Blūzmas tulkojumu, kurš veikts avotu tulkojot no angļu valodas. Zemītis, raksturojot Hamurapi kodeksu, ir turējies pie padomju zinātnieku izstrādātās marksistiskās doktrīnas, paužot viedokli, ka tiesību būtība ir šķiriska. Zemītis raksta, ka “tie ir pirmie vergturu sabiedrības likumi, kas aizsargā privātpašumu”³¹. Raksta autore tam nevar piekrist, jo arī ievērojami senākie par Hamurapi likumiem ēģiptiešu un šumeru tiesību avoti aizsargā privātpašumu.³² Tomēr viennozīmīgi Zemīša publikācija uzskatāma par būtisku ieguldījumu, lai veidotu Latvijā izpratni par Hamurapi likumiem, jo Zemītis publicējis atsevišķas likumu normas un skaidrojis to būtību. No Zemīša publikācijas lasītājs gūst izpratni par bargajiem sodiem, kurus nosaka Hamurapi likumi: kā sodi tika izmantoti nāves sodi, t. sk. kvalificētie, naudas sodi, izraidīšana un kropļojošie miesas sodi, piemēram, 194. pants nosaka: “Ja vīrs dod savu bērnu barotājai un bērns nomirst viņas rokās, bet barotāja, nezinot tēvam un mātei, samaina bērnu, tad viņu vainos par sveša bērna barošanu bez tēva un mātes ziņas. Un viņas krūtis tiks nogriezta.”³³ Kopumā Zemītis raksturo Hamurapi likumus kā kazuistiskus, vispārīgus principus un jēdzienus nesaturošus, kas sodu sistēmā izmanto Taliona principu un kompozīcijas sistēmu.³⁴ Tāpat no Zemīša publikācijas kļūst skaidrs, ka normās nav paredzēta vienlīdzība tiesas priekšā mūsdienu izpratnē, jo sabiedrību veido ievērojams skaits juridiski nošķirtu sociālu grupu.

Babiloniešiem bija stingra sociālā organizācija. Katrai grupai bija savi pienākumi, tiesības un sociālais prestižs. Hamurapi likumos minēti: pilntiesīgi brīvie, muškenumi (tiesībās ierobežoti brīvie, kuri nav zemnieku kopienas locekļi) un vergi. Brīvie zemnieku kopienas locekļi formāli ir vienlīdzīgi likuma priekšā, taču likumi īpaši atrunā papildu juridiskās garantijas atsevišķām sociālajām grupām: virsniekiem, kareivjiem, valdnieka rentniekiem, priesterienēm, kuras dalās sīkāk – “Dieva māsās” un “*naditum*”³⁵. Tomēr, pirms kritizēt babiloniešu sabiedrību, jāatceras, ka vienlīdzīgo sabiedrība, kas veidota kā pilsoniskā sabiedrība, ir tikai jaunāko laiku sasniegums. Līdz Eiropas pilsoniskajām revolūcijām pasaules vēsturē sabiedrību vienmēr ir veidojušas juridiski nošķirtas sociālās

grupas³⁶, atšķirīgi ir bijuši tikai principi, pēc kuriem organizēta sabiedrība.³⁷ Arī pēc pilsoniskajām revolūcijām, veidojot pilsonisko sabiedrību, pagāja ilgs laiks, kamēr tika izveidota reāla līdztiesīgo sabiedrība. ASV, kas viena no pirmajām sāka pamattiesību konstitucionālu nostiprināšanu³⁸, atcēla verdzību tikai XIX gs. vidū.³⁹ XX gs. ASV par savām tiesībām uz reālu vienlīdzību cīnījās sievietes, krāsainie iedzīvotāji un citas sociālās grupas. Juridiski sašķelta sabiedrība veidojās jau pirms valsts izveidošanās, kad grupu mitoloģiskā pasaules uztvere, totēmi un vēlāk arī darba dalīšana noteica atbilstošu sociālo uzvedību un specifiskus aizliegumus, kas dažādām grupām bija atšķirīgi.⁴⁰ To noteica nepieciešamība fiksēt un tiesiski aizsargāt sociālo organizāciju (šo sociālās struktūras saglabāšanas funkciju veic arī Hamurapi likumi), kas ir viens no sabiedrības pastāvēšanas priekšnoteikumiem.

2007. gadā Hamurapi likumi pirmo reizi pilnībā tika publicēti latviešu valodā krājumā “Ārvalstu tiesību vēstures avoti”⁴¹, tāpēc šobrīd visi interesenti var iepazīties ar likumu tekstu un izteikt patstāvīgus spriedumus.

Izvirzot jautājumu, kāpēc latviešu valodā nav plašu publikāciju par Hamurapi likumiem līdz XXI gs. sākumam, var teikt, ka XX gs. sākumā, kad tiesību vēsturnieki analizēja Hamurapi kodeksu, gan sīki pētot tā iekšējo sistēmu, gan salīdzinot ar citiem Seno Austrumu un antīkās pasaules tiesību avotiem, Krievijas impērijas tiesību vēsturnieki iesaistījās starptautiskās diskusijās par aplūkojamo avotu, tāpēc arī Latvijā tiesību zinātniekiem un vēsturniekiem bija pieejami Hamurapi likumu tulkojumi franču, vācu, krievu un angļu valodā, kā arī citu tautu zinātnieku analīze par šo tiesību avotu minētajās valodās. Šajās publikācijās Hamurapi likumi, skatoties no XX gs. sākuma humāno vērtību pozīcijām, tika aplūkoti kā arhaisks un bargs tiesību avots.

XX gs. pirmās puses Latvijas tiesību vēsturnieki⁴² galvenokārt pētīja Latvijas tiesību vēsturi, ko noteica nepieciešamība veidot uz savas tautas vēstures balstītu latviešu nacionālo pašapziņu. Viņi turpināja vācu vēsturiskās skolas tradīciju, saskaņā ar kuru savas tautas vēsture ir primārais pētniecības avots.⁴³ Pirmais, kaut arī visai fragmentārais (Hamurapi likumi skatīti pasaules tiesību vēstures mācību grāmatas ietvaros), zinātniskais tiesību avota apraksts ar XXI gs. sākumu, un tikai pagājušā gada nogalē latviski tika publicēts viss Hamurapi likumu teksts.

Ņemot vērā iepriekšminēto, raksta autorei nerodas skaidrība, kā Latvijas tiesību zinātnē ir veidojies no nestabilizēties viedoklis par Hamurapi likumiem kā cilvēktiesību vienu no pirmajiem avotiem jeb cilvēktiesību ideju nesējiem, jo nevienā no abām analizējamām publikācijām par cilvēktiesībām nav atrunāts, par kādām tieši cilvēktiesībām vai vērtībām ir runa minētajā avotā. Jebkurā gadījumā tas loģiski nav saistīts un neizriet no tiesību vēstures kā zinātnes attīstības Latvijā. Tiesību vēsturnieku darbi, kas ir publicēti latviešu valodā, nerodas veidot viedokli, ka Hamurapi kodekss būtu uzskatāms par humāno tiesību avotu, kurā ir iestrādātas idejas par visu personu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā. Tuvāk patiesībai var šķist marksistu paustais viedoklis par babiloniešu tiesību avota bargajiem sodiem un juridisko nevienlīdzību Babilonas sabiedrībā. Neatrodot zinātniskas publikācijas latviešu valodā, kas dod pamatojumu tam, kāpēc Hamurapi kodekss būtu ierindojams starp cilvēktiesību ideju pirmajiem nesējiem, autore izvirza hipotēzi, ka viedoklis par Hamurapi likumiem kā cilvēktiesību pirmavotu ir veidojies ārpus Latvijas jurisprudences un ticis pārņemts, ignorējot Latvijas ārvalstu tiesību vēsturē pausto viedokli par Hamurapi kodeksu.

2. Hamurapi likumu gars un burts

Lai gūtu pilnīgāku izpratni, centīsimies rast atbildi pašos likumos. Hamurapi likumi veidoti uz gadu tūkstošiem vecas juridiskās tradīcijas bāzes⁴⁴, par pamatu ņemot

gadsimtiem reģionā piemērotās tiesības⁴⁵, kas jau iepriekš ir tikušas pierakstītas un kodificētas. Šumeru tiesību izpratni un reliģiju pārņēma nākamās šajā reģionā dominējošās kultūras – akādieši un babilonieši, bet no babiloniešiem – ebreji. Jans Assmans (*Jan Assmann* 1938⁴⁶) uzsver, ka tiesības senajās kultūrās tika uztvertas kā nemainīgi kanoni, kuru kontinuitāte (Assmana teorijas ietvaros lietots termins “nemainība”) tika saglabāta arī tiesību jaunrades rezultātā, jo to nodrošina ticība. Pēc Divupes iedzīvotāju pasaules uzskata kontinuitāte likumos garantēja “uzticību” un “drošību” sociālajās attiecībās. Tas savukārt nozīmēja pasaules (gan universuma, gan sabiedrības) stabilitāti.⁴⁷ Tiesības darbojās kā mūžīgas absolūtas formulas. Tiesību godprātīga piemērošana virs zemes garantēja kosmisko kārtību. Tas izskaidroja seno kultūru savdabīgo juridisko valodu un likumu kompozīciju, kurai bija sakrāls pamats.⁴⁸ Tieši tiesību normu stabilitātes un nemainības principa dēļ daudzi juridiski jautājumi nav regulēti Hamurapi likumos, jo tos jau regulēja spēkā esošās paražas un iepriekšpieņemtie likumi.

Hamurapi kodeksā, skatot no mūsdienu iedalījuma, ir ietvertas gan materiālās, gan procesuālās normas, tāpat arī civilās tiesības un kriminālās tiesības.⁴⁹ Kodeksa teksts ir izvietots uz akmens virsmas vertikālās ķīļrakstu rindās. 16 rindas ir izvietotas uz priekšējās akmens skaldnes, bet 28 rindas uz aizmugurējās. Tulkojumos tekstu veido 281 paragrāfs, taču pašā oriģinālā tekstā nepastāv nekādas numerācijas. Dalījumu numurētos paragrāfos ir ieviesis pirmais teksta tulkotājs profesors V. Šeils, balstoties uz savu valodnieka loģiku un atdalot atsevišķas tiesību normas vienu no otras paragrāfos. Katru rindkopu, kas sākas ar “Ja...” (franču pirmtulkojumā “*Quiconque...*”⁵⁰, vācu tekstos pārņemts “*Wenn...*”⁵¹ un angļu tekstos “*If...*”⁵²), pirmais tulkotājs izdalīja kā atsevišķu paragrāfu. Tas nozīmē, ka jau pirmais tulkotājs ir mainījis likumu kompozīciju, pakārtojot to rietumu tradīcijai un loģikai. Pirmavotā Hamurapi kodekss ir uztverams kā vienots veselums. Tulkojumā tas ir sadalīts preambulā, pantos un epilōgā.

Hamurapi likumu 3., 4. un 5. norma regulē tiesas procesu, tiesneša tiesības, pienākumus un atbildību. Likumdevējs par savu mērķi bija uzstādījis garantēt taisnu tiesu valstī, nepieļaujot korupciju un paviršību tiesas spriešanā. Saskaņā ar likumiem sodīts tiek kukuļotājs: “Ja viņš pārlicina vecākos, dodot lielisku labību vai naudu, viņš saņems soda naudu.”⁵³; “Ja tiesnesis izskata tiesā lietu, izdara lēmumu un iesniedz savu spriedumu rakstiskā formā: ja vēlāk izrādīsies, ka viņa lēmumā ieviesusies kļūda, kas radusies viņa vainas dēļ, viņš maksās soda naudu divpadsmit kārtīgi no lietā piespriestā un tiks publiski padzīts no tiesneša krēsla, un nekad vairs netaisīs spriedumus.”⁵⁴ Vai iepriekšminētās normas ir kazuistiskas? Autore uzskata, ka šīs normas jau ir pietiekami augstā abstrakcijas pakāpē un raksturo attīstītu likumdošanas tehniku. Kodeksā ir ietvertas arī izteikti kazuistiskas normas ar arhaisku formu, kā, piemēram: “21. pants. Ja kāds izlauž caurumu mājā, lai apzagu, viņš tiks sodīts ar nāvi šā cauruma priekšā un tiks apraksts (iemūrēts šā cauruma priekšā...)”⁵⁵ un “35. pants. Ja kāds nopērk liellopu vai aitu, ko karalis devis virsniekiem, tad pircējs zaudē savu naudu.”⁵⁶ Hamurapi likumos noteiktais civiltiesisko attiecību regulējums ir veidots pēc ekvivalences principa, t. i., samērīgas radīto zaudējumu kompensācijas principa. Ja persona rada citai personai zaudējumus, tad tie ir jāatlīdzina.⁵⁷

Aplami ir Hamurapi kodeksu raksturot kā primitīvu tiesību avotu, jo tā rūpīgas studijas apliecinā, ka normu un juridiskās tehnikas pamatā ir ilgs tiesiskās apziņas evolūcijas ceļš. Hamurapi likumos ir fiksēta Divupes kultūras tiesiskā apziņa uz normu pieņemšanas laiku. Tiesiskā apziņa sakņojās pasaules uzskatā, veidotā uz reliģijas bāzes. Liela nozīme bija Senās Mezopotāmijas iedzīvotāju ticībai valdnieka pārdabiskajai būtībai, ko uzturēja spēkā priesteri ar reliģiskiem rituāliem.⁵⁸ Valdnieka tiesības bija neapstrīdamas, bet vara no cilvēku puses netika ierobežota. Valsts (kā Senajā Ēģiptē,

tā arī Divupē) bija spaidu institūts tajā nozīmē, ka dievišķais taisnīgums ar pienācīgu bardzību tika realizēts zemes virsū. Valsts garantēja aizsardzību paklausīgajiem.⁵⁹ Tas izskaidro daudzos bargos sodus, kas ietverti likumos. Valsts ar visu bardzību vērsās pret noziedznieku, aizsargājot likumpaklausīgo. Likums tika pieņemts un realizēts likumpaklausīgā drošības labā. Visbiežāk citētās Hamurapi likumu normas ir:

“229. pants. Ja celtnieks būvē māju kādam un pietiekami labi to neuzbūvē un māja, ko viņš būvēja, sabrūk un nogalina tās īpašnieku, tad tam celtniekam piespriežams nāvessods. 230. pants. Ja nogalina īpašnieka dēlu, tās celtnieka dēls sodāms ar nāvi.”⁶⁰

Te spilgti izpaužas likumos ietvertais taisnīgums pēc Taliona principa. Ēriks Annars raksta, ka šajās un līdzīgās normās (kodeksā šādu normu ir vesela virkne) ietverts pārspīlēts atbilstības princips, jo sodāmais (celtnieka dēls) nav vainīgs un vienīgais pamats ir radniecība ar vainīgo (celtnieku).⁶¹ Mums ir jāizprot, kas tieši konkrētā laikā bija tiesību subjekts. Ja tiesību subjekts bija fiziska persona, tad sodīt par citas personas nodarījumu ir netaisnīgi. Taču ir jāatceras, ka sākotnēji tradicionālā sabiedrībā tiesību subjekts bija asinsradnieku grupa jeb dzimta, kura slēdza darījumus un kolektīvi atbildēja par savu locekļu nodarījumiem.⁶² Tātad izpratne, ka “dēls atbild par tēva grēkiem”, kas iekļauta Bībeles Vecajā Derībā, ir taisnīga, ja ģimeni uztver kā tiesību subjektu ar kolektīvu atbildību. Katrs tiesību institūts ir jāskata tajā vēsturiskajā sociālajā kontekstā, kādā tas ticis veidots, izpētot kulturālo bāzi un valdošo pasaules uzskatu. Mūsdienu tiesību sociologi piekrīt Niklasa Lūmana viedoklim, ka katrai sociālai sistēmai un institūtam ir mērķis un jēga, bet tie ir izzināmi tikai konkrētajā sociālajā kontekstā.⁶³ Tāpēc Hamurapi likumos, kas atbilst konservatīvajam babiloniešu pasaules uzskatam, ir iekļautas normas, kurās paredzēta kolektīva atbildība par nodarījumu. Bez ģimenes locekļu kā kolektīva atbildības par slepkavību vai nogalināšanu (210., 229. un 230. pants)⁶⁴ ir noteikta arī kaimiņu kopienas atbildība (piemēram, 126. pantā).⁶⁵ No iepriekšminētā var secināt, ka Hamurapi kodekss ir tiesību avots, kas būvēts pēc mūsdienu cilvēkam absolūti sveša pasaules uzskata, realizējot sakrālu taisnīgumu. Loģika, pēc kuras noteikti sodi Hamurapi kodeksā, ir radniecīga Bībeles Vecajā Derībā ietvertajai, bet neatbilst Jaunās Derības koncepcijai un grieķu romiešu juridiskajā kultūrā izveidotajai, t. i., tai uz kuras vēlāk veidojās dabisko tiesību, pamattiesību un cilvēktiesību idejas. Grieķu filozofijā un Jaunajā Derībā tiek izdalīts atsevišķs indivīds: gan kā subjekts reliģijā (noliedzot atbildību Dieva priekšā par tēvu grēkiem un uzsverot cilvēka individuālu saikni ar Dievu), gan kā tiesību subjekts. Tiek pausts uzskats, ka indivīdam ir vērtība un tiesības. Veidojoties šādai izpratnei, atbildība tiek atvasināta no individuālas vainas. Likumsakarīgi kolektīvā kriminālatbildība, mainoties pasaules uzskatam, kļūst netaisnīga un nepamatota.

3. Cilvēktiesību idejas formēšanās pirmsākumi

Definējot cilvēktiesību pamata būtību, var teikt, ka cilvēktiesības regulē atsevišķās personas pamattiesības, kas ir noteiktas attiecībās ar valsts varu.⁶⁶ Tās uzliek par pienākumu valsts varai respektēt tādas pamatvērtības kā cilvēka dzīvība, cieņa, brīvība, privātpašums, vienlīdzība un taisnīgums un nodrošināt to aizsardzību.⁶⁷ Vai var izvirzīt tēzi, ka Hamurapi likumi ierobežo valdnieka varu, liekot viņam par pienākumu respektēt iepriekš minētās vērtības un radīt tiesību normas, kuras pats vairs nevarēs grozīt?⁶⁸

Saskaņā ar Hamurapi likumiem valdnieka varu, t. sk. tiesību jaunradē, nevar ierobežot kādas personas pamata tiesības, jo valdnieks ir dieva Marduka⁶⁹ pilnvarotais realizēt taisnīgumu savā valstī: “Kad Marduks sūtīja mani pārvaldīt cilvēkus, dot zemei taisnības aizsardzību, es izstrādāju tiesības un taisnīgumu..., un nesu labklājību apspiestajiem.”⁷⁰ Tātad tiesību pirmavots ir dievība, tad valdnieks kā likumdevējs,

bet tauta ir tā, kurai jādzīvo saskaņā ar šīm tiesībām. Tautai ir jāpakļaujas. Nevar būt ne runas par indivīda tiesībām apstrīdēt valdnieka pieņemtos likumus kā netaisnīgus. Tas atspoguļo seno babiloniešu pasaules uzskatu un taisnīguma jēdziena izpratni, kas būtiski atšķiras no pamattiesību idejām, pat ja salīdzinājums tiek veikts ar pamattiesību sākotnējo izpratni, kas Anglijā normatīvā formā fiksēta, piemēram, 1215. *Magna Carta Libertatum (Great Charter of Freedoms)*. Pamattiesības jau Lielās brīvību hartas ietvaros pasargāja indivīda dzīvību, brīvību un īpašumu no prettiesiskiem apdraudējumiem no valsts varas puses.⁷¹ Tāpēc ir aplami uzskatīt Hamurapi likumus par cilvēktiesību idejas formulētājiem. Pienācis laiks attiekties no nepamatotiem un izplūdušiem formulējumiem par pamattiesību ideju pirmavotiem. Hamurapi likumi var tikt raksturoti kā progresīvs tiesību avots, ja mēs uzsveram, ka tajos ietvertais Talions nesamērīgu atbilstību par noziegumu ierobežo, nosakot samērīgu atdarījumu. Taču arī tas ir pareizi tikai daļēji, jo Divupē jau ilgi pirms Hamurapi likumiem nesamērīgu atbilstību ierobežoja tiesības, nosakot samērīgu sodu par noziegumu. Ir rūpīgi jāapsver, vai pamattiesību idejas vispār ir meklējamas ārpus Eiropas tiesību vēstures, kas sakņojas grieķu–romiešu pasaules uzskata un jurisprudences pārņemšanā.

Kontinentālās Eiropas pamattiesību speciālisti un tiesību vēsturnieki ir vienisprātis, ka Eiropas cilvēktiesību idejas tika formulētas antīko grieķu un romiešu filozofu (īpaši stoīķu) mācībās un tālāk attīstītas kristīgo filozofu darbos par dabisko tiesību un pozitīvo likumu nošķiršanu.⁷² To apgalvoja jau viens no pirmajiem vācu pamattiesību speciālistiem profesors Hans Planics (*Hans Planitz* 1882–1954⁷³): “Grieķu pasaule veido pirmās pamattiesību idejas, tās ... bija noformulētas grieķu filozofu valststiesību doktrīnā.”⁷⁴ Tātad atskaites punkts cilvēktiesību ideju pirmsākumu pētījumos ir antīkā filozofija un uz Jaunās Derības bāzes veidotā reliģija, kas viduslaikos apvienoja Eiropu. Par mūsdienu pamattiesību priekštecēm Klauss Šterns uzskata viduslaiku monarha varu ierobežojošus normatīvos aktus (kā Lielā brīvību harta), privilēģijas, kārtu tiesības un brīvības.⁷⁵

Klasiskais priekšstats par cilvēktiesībām izveidojās ievērojami vēlāk. Tiek uzskatīts, ka klasisko cilvēktiesību izpratni izveidojuši jauno laiku Eiropas filozofi: Edvards Kuks (*Edward Coke* 1552–1632⁷⁶), Tomass Hobs (*Thomas Hobbes* 1588–1679),⁷⁷ Džons Loks (*John Locke* 1632–1704⁷⁸), Ulrihs Hubers (*Ulrich Huber* 1636–1694)⁷⁹ Žans Žaks Ruso, Imanuels Kants un daudzi citi.⁸⁰ Šie filozofi savos darbos pēctecīgi izstrādāja pamatus jauno laiku, kā Šterns raksta, “sekularizētajai” dabisko tiesību koncepcijai⁸¹, veidojot jauno laiku politisko filozofiju.⁸²

XVIII gs. amerikāņu juristi recipēja Eiropas politisko filozofiju. Viņi, veidojot ASV konstitūciju, balsstījās uz Altūzija (*Althusius*), Pufendorfa (*Pufendorf*), Loka (*Locke*), Volfa (*Wolff*), Monteskjē (*Montesquieu*) un antīko klasiķu darbiem.⁸³

Pamattiesību veidošanās nav iespējama bez reliģijas, kas sludina vienlīdzību un līdztiesību, kā to nosaka kristietība. Kristietībā tiek pausta Dieva dota vienlīdzība starp cilvēkiem, kas sakņojas uzskatā, ka katru cilvēku Dievs ir radījis pēc savas līdžības, tātad cilvēkā ir dievišķais. Šis uzskats liek pamatus cilvēka cieņas jēdzienam, kā arī ar to saistītai izpratnei par dabiskajām tiesībām uz brīvību, dzīvību un īpašumu.

Vienīgie, kas meklē pamattiesību idejas saknes ārpus iepriekš nospraustajām laika un telpas robežām, ir mūsdienu amerikāņu pamattiesību speciālisti.⁸⁴ Tieši amerikāņu cilvēktiesību grāmatās ir pausts uzskats, kas parādās raksta sākumā minētajās latviešu zinātnieku grāmatās (“Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā” un Pleps, Pastars, Plakane “Konstitucionālās tiesības”) un kas kalpoja par pamatu šim pētījumam. Proti, mūsdienu amerikāņu zinātnieki pauž viedokli, ka cilvēktiesības ir globālas tiesību evolūcijas rezultāts, tāpēc to vēsturi veido visi cilvēcei zināmie tiesību avoti. Raksta autore uzskata,

ka šis viedoklis ir nevis zinātniski, bet gan politiski pamatots. Par globālu tiesību ģenēzi un evolūciju nav iespējams runāt, to apliecina gan salīdzināmo tiesību, gan antropoloģijas, gan etnogrāfijas, gan folkloras, gan citu zinātnes nozaru speciālistu darbi.

Jurisprudencē tiek minētas vispārcilvēciskas vērtības, piemēram, miers un tiesiskums, kas ļauj uzskatīt, ka pamattiesības ir katras mūsdienu sabiedrības tiesisko attiecību pamats.⁸⁵ Kopīgās vispārcilvēciskās vērtības, uz kuru bāzes pieņemti starptautiski normatīvi akti, un nevis kopīgā tiesību vēsture kalpo par pamatu cilvēktiesību piemērošanai starptautiskās tiesās.

Kopsavilkums

1. Latvijā pēdējos gados izveidojušies priekšstati par cilvēktiesību vēsturi, saskaņā ar kuriem cilvēktiesību pirmavoti ir meklējami pasaules senākajos rakstītajos tiesību avotos. Par pirmajiem cilvēktiesību ideju formulētājiem tiek minētas Vēdas, Babilonijas Hamurapi kodekss, Bībele, Korāns un Konfūcija krājums. Šādu uzskatu ir izveidojušas divas populāras publikācijas: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. I. Ziemeles redakcijā, Rīga : SIA "Izglītības solī", 2000. un Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. *Konstitucionālas tiesības*. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2004.
2. Laikā, kad Hamurapi kodekss tika atrasts un tulkots (t. i., pirms simts gadiem), tas bija senākais tajā laikā zināmais rakstītais tiesību avots—likumu krājums. Sava loma tajā, ka Hamurapi likumi tika iecelti vecākā kodeksa godā, bija apstāklim, ka sākotnēji likumus aplami datēja ar 2250. gadu pirms Kristus. Turklāt bija būtiski, ka atšķirībā no vēlāk atrastajiem un tulkotajiem šumeru tiesību avotiem Hamurapi likumu krājums bija pētniekiem zināmajā seno arāmiešu valodā. Ievērojami senāko šumeru tiesību avotu tulkošana tika uzsākta tikai XX gs. vidū. Tāpēc visās XX gs. pirmās puses zinātnieku publikācijās tiek īpaši uzsvērts, ka Hamurapi kodekss ir senākais zināmais pasaules likumu krājums. Bieži šī atziņa tiek tīrāzēta arī tagad, lai arī pēdējos 50 gadus tā ir aplama. Tāpat kā citās zinātnes nozarēs, arī vēsturē zināšanas noveco un kļūst aplamas jauno zināšanu gaismā.
3. XX gs. sākumā Latvijā tiesību zinātniekiem un vēsturniekiem bija pieejami Hamurapi likumu tulkojumi franču, vācu, krievu un angļu valodā, kā arī citu ārzemju zinātnieku analīze par šo tiesību avotu minētajās valodās. Šajās publikācijās Hamurapi likumi, skatoties no XX gs. sākuma humāno vērtību pozīcijām, tika aplūkoti kā arhaisks un bargs tiesību avots. Latvijas tiesību vēsturnieki šajā laikā pētīja Latvijas tiesību vēsturi, turpinot vācu vēsturiskās skolas tradīciju, saskaņā ar kuru savas tautas vēsture ir primārais pētniecības avots. Pirmais zinātniskais Hamurapi likumu apraksts un likumu teksta publikācija datējama ar XXI gs. sākumu. Zinātniskās publikācijas latviešu valodā nedod pamatu apgalvot, ka Hamurapi kodekss varētu tikt uzskatīts par cilvēktiesību pirmavotu.
4. Kontinentālās Eiropas pamattiesību speciālisti un tiesību vēsturnieki ir vienprātīgi, ka Eiropas cilvēktiesību idejas tika formulētas antīko grieķu un romiešu filozofu (īpaši stoīķu) mācībās un tālāk attīstītas kristīgo filozofu darbos par dabisko tiesību un pozitīvo likumu nošķiršanu. Klasiskais priekšstats par cilvēktiesībām izveidojās tikai jauno laiku Eiropas filozofijā.
5. XVIII gs. amerikāņu juristi recipēja Eiropas politisko filozofiju. Mūsdienu tiesību zinātnē vienīgi, kas meklē pamattiesību idejas saknes ārpus Eiropas juristu iepriekš nospraustajām laika un telpas robežām, ir amerikāņu pamattiesību speciālisti. Amerikāņu cilvēktiesību grāmatās tiek pausts viedoklis, kurš parādās arī latviešu

zinātnieku grāmatās (“Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā” un Pleps, Pastars, Plakane “Konstitucionālās tiesības”), ka Hamurapi kodekss ir viens no cilvēktiesību pirmavotiem. Amerikāņu zinātnieki pauž uzskatu, ka cilvēktiesības ir globālas tiesību evolūcijas rezultāts, tāpēc to vēsturi veido visi cilvēcei zināmie tiesību avoti. Šis viedoklis neatbilst kontinentālās Eiropas tiesību doktrīnai, tāpēc Latvijā uzskatāms par aplamu.

6. Hamurapi likumus nevar uzskatīt par cilvēktiesību idejas formulētājiem. Nepieciešams attiekties no nepamatotiem un izplūdušiem formulējumiem par pamattiesību ideju pirmavotiem. Ir rūpīgi jāapsver, vai pamattiesību idejas vispār ir meklējamas ārpus Eiropas tiesību vēstures, kas sakņojas grieķu–romiešu pasaules uzskata un jurisprudences pārņemšanā.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

Literatūra

1. Amerikas vēsture. Vienna : United States Information Service [b.g.]
2. Ārvalstu tiesību vēstures avoti. V. Blūzmas, G. Zemīša, S. Osipovas redakcijā. Rīga : BAT, 2007.
3. *Assmann, J.* Das kulturelle Gedächtnis : Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München : C. H. Beck, 2002 – S. 2.
4. *Assmann, J.* Maat. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten. München : C. H. Beck, 2001.
5. *Baker, J. H.* An Introduction to English Legal History. Fourth edition. London, Edinburg : Butterworths, 2002.
6. *Bojārs, J.* Starptautiskās tiesības. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998.
7. *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā.* I. Ziemeles redakcijā, Rīga : SIA “Izglītības soli”, 2000.
8. *Cipeliuss, R.* Tiesību būtība. Rīga : LU, 2001.
9. Code of Hammurabi. <http://www.abu.nb.ca/ecm/topics/arch2.htm> (aplūkots 18.10.2006.).
10. *Cook, S. A.* The Laws of Moses and the Code of Hammurabi. London : 1903.
11. Der Kodex von Hammurabi. Der Gesetzeskodex des babylonischen Königs Hammurabi (Hammurapi) (um 1750 v.Chr.) <http://www.efg-hohenstaufenstr.de/downloads/bibel/hammurabi.html> (aplūkots 09.11.2006.).
12. Die Literatur zum Gesetze Hammurabis (Die Gesetze Hammurabis, Königs von Babylon um 2250 v. Chr.) übersetzt von Hugo Winckler. Leipzig, 1902.
13. Erik Anners http://opac.helsingborg.se/opac/sv/opac/sok_titelforf.asp?TextForf=Anners%2C+Erik (aplūkots 15.11.2006.).
14. Father Jean-Vincent Scheil http://iranica.com/newsite/articles/ot_grp10/ot_scheil_20060705.html (aplūkots 28.04.2008.).
15. *Grimme, H.* Das Gesetz Chammurabis und Moses. Köln, 1903.
16. Hans Planitz. Rektor 1929 – 1930. http://rektorenportraits.uni-koeln.de/rektoren/hans_planitz/ (aplūkots 14.06.2008.).
17. *Harari, A. J.* Contribution à l'étude de la procédure judiciaire dans l'ancien Empire égyptien. Le Caire : [b.i.], 1950.
18. *Harper, R. F.* The Code of Hammurabi, King, of Babylon about 2250 B.C. Chicago, 1904.
19. *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg : C. F. Müller, 1994.
20. *Horn, Ch. F.* The Code of Hammurabi : Intraduction (1915) <http://www.fordham.edu/halsall/ancient/hamcode.html> (aplūkots 18.10.2006.).

21. *Ishay, M. R.* The History of Human Rights. Available: <http://www.ucpress.edu/books/pages/9737001.php> (aplūkots. 15.05.2008.).
22. *Jeremias, J.* Moses und Hammurabi. Leipzig, 1903.
23. *Koenig, M.* Menschenrechte. Frankfurt, New York : Campus Verlag, 2005.
24. *Lazdiņš, J.* Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā Zinātne.* Rīga : Latvijas Universitāte, 2006. – 703. sēj.
25. Le Code d'Hammourabi. <http://perso.orange.fr/jdtr/Hamourabi.htm> (aplūkots 07.12.2006.).
26. *Luhmann, N.* Zweckbegriff und Systemrationalität. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1968.
27. Mitoloģijas vārdnīca. Sastādījusi Ilze Vjaterē, Rīga : Avots, 2004.
28. *Mitteis, H., Lieberich, H.* Deutsche Rechtsgeschichte. München : Beck, 1992.
29. *Müller, D. H.* Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Wien : Alfred Hölder, 1903.
30. *Oetli, S.* Das Gesetz Hammurabis und die Thora Israels. Eine religions- und rechtsgeschichtliche Parallele. Leipzig, 1903.
31. *Osipova, S.* Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. *Likums un Tiesības.* – 2006. – Nr. 4. (80.)
32. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2004.
33. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālas tiesības. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2004.
34. *Rāta, A.* Latīņu valodas kurss. Rīga : Zvaigzne, 1967.
35. Rechtswörterbuch. Begründet von Carl Creifelds. 12. Auflage. München : C. H. Beck, 1994.
36. *Stern, K.* Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München : C. H. Beck, 1988 – Bd. III/1.
37. The Code of Hammurabi. <http://www.wsu.edu/~dee/MESO/CODE.HTM> (aplūkots 07.12.2006.).
38. *Unger, E.* Die Keilschrift: Entstehung, System und Ornamentik der Schrift der ältesten Hochkultur. Leipzig : Breitkopf & Härtel, 1929.
39. *Mangoldt, H., Klein, Fr., Starck, Ch.* Kommentar zum Grundgesetz. München : Franz Vahlen, 2005 – Bd. I.
40. *Zemītis, G.* Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Rīga : BAT, 2004. – 33.–38. lpp.
41. *Аннерс, Э.* История европейского права. Москва : Наука, 1994 – с. 31.
42. *Емельянов, В. В.* Древний Шумер. Санкт-Петербург : Азбука классики, 2003.
43. *Крамер, С. Н.* История начинается в Шумере. Москва : изд. Наука, 1965.
44. *Маклаков, В.В.* Конституции зарубежных государств. Москва : Волтерс Клувер, 2006.
45. *Рулан, Н.* Юридическая антропология. Москва : Норма, 1999.
46. *Сагсс, Х.* Вавилон и Ассирия. Быт, религия, культура. Москва : Центрполиграф, 2004.
47. *Тарнас, Р.* История западного мышления. Москва : Крон Пресс, 1995.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Hamurapi (latviešu literatūrā minēts arī kā Hamurabi) bija Senbabilonijas valdnieks, kurš valdīja laikā no 1792. līdz 1750. g. p. Kr.
- ² *Крамер, С. Н.* История начинается в Шумере. Москва : изд. Наука, 1965 – с. 63.
- ³ *Der Kodex von Hammurabi. Der Gesetzeskodex des babylonischen Königs Hammurabi (Hammurapi) (um 1750 v.Chr.)* <http://www.efg-hohenstaufenstr.de/downloads/bibel/hammurabi.html> (aplūkots 09.11.2006.).
- ⁴ *Mitteis, H., Lieberich, H.* Deutsche Rechtsgeschichte. München : Beck, 1992. – S. 334.

- ⁵ Tā ir būtiska faktoloģiska kļūda, jo Korāns ir tapis VII gs, t. i., pēc antīkā laikmeta beigām. Islāms ir jaunākā no pasaules reliģijām. Musulmaņu filozofiju ir ietekmējuši antīko autoru darbi, no kuriem daudzi ir tulkoti arābu valodā, t. sk. Platona “*Valsts*”. Savukārt Konfūcijs ir darbojies VI/V gs. pirms Kristus, vienlaicīgi ar grieķu – romiešu kultūru.
- ⁶ *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. I. Ziemeles redakcijā, Rīga : SIA “Izglītības soli”, 2000. – 5. lpp.
- ⁷ Tā pati kļūda, kas grāmatā “*Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*”, Korāns un islāma kultūra nevar tikt pieskaitīta pie senajām kultūrām, jo islāms ir ievērojami jaunāks par kristietību. Senie laiki, no kuriem daļa ir antīkais posms, beidzas ar Rietumromas sagrāvi. Pēc tam sākas viduslaiki.
- ⁸ *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālas tiesības. Rīga : *Latvijas Vēstnesis*, 2004. – 653. lpp.
- ⁹ Father Jean-Vincent Scheil http://iranica.com/newsite/articles/ot_grp10/ot_scheil_20060705.html (aplūkots 28.04.2008.).
- ¹⁰ *Müller, D. H.* Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Wien : Alfred Hölder, 1903 – S. 5.
- ¹¹ *Horn, Ch. F.* The Code of Hammurabi: Intraduction (1915) <http://www.fordham.edu/halsall/ancient/hamcode.html> (aplūkots 18.10.2006).
- ¹² *Harper, R. F.* The Code of Hammurabi, King, of Babylon about 2250 B.C. Chicago : 1904 – p. 5.
- ¹³ *Assmann, J.* Maat. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten. München : C. H. Beck, 2001 – S. 246.
- ¹⁴ *Müller, D. H.* Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Wien : Alfred Hölder, 1903 – S. 8
- ¹⁵ *Емельянов, В. В.* Древний Шумер. Санкт- Петербург : Азбука классики, 2003 – с. 26, 27.
- ¹⁶ Šumeru literatūras avotu izpētē pastāv vairākas problēmas. Vispirms, šumeru valoda ir mirusī valoda. Otrkārt, šumeru civilizācija pastāvēja vairākas tūkstošgades, kuru laikā mainījās gan pati valoda, gan tās pieraksta forma jeb ķīļraksta zīmes. Tāpēc noskaidrojot rakstu zīmes un valodu, kas lietota vienā šumeru kultūras vēstures posmā, tā nebūs tieši pielietojam, pētot citu periodu avotus. skat. *Unger, E.* Die Keilschrift: Entstehung, System und Ornamentik der Schrift der ältesten Hochkultur. Leipzig : Breitkopf & Härtel, 1929 – S. 6–8.
- ¹⁷ Tika izdota vesela virkne zinātnisku publikāciju par šo jautājumu, t. sk. *Die Literatur zum Gesetze Hammurabis (Die Gesetze Hammurabis, Königs von Babylon um 2250 v. Chr.)* übersetzt von Hugo Winckler. Leipzig, 1902; *Jeremias, J. Moses und Hammurabi.* Leipzig, 1903; *Oettli, S. Das Gesetz Hammurabis und die Thora Israels. Eine religions- und rechtsgeschichtliche Parallele.* Leipzig, 1903; *Grimme, H. Das Gesetz Chammurabis und Moses.* Köln, 1903, *Cook, S. A. The Laws of Moses and the Code of Hammurabi.* London, 1903, u. c. darbi, kuros vēsturnieki un teologi analizēja jauniegūto Hamurapi krājumu, salīdzinot ar iepriekšzināmajiem senākajiem bībeliskajiem tiesību avotiem.
- ¹⁸ Ir minēti dažādi gadsimti, kad dzīvojis un darbojies Mozus. Senākais raksta autorei zināmais laiks, ko min Eiropas zinātnieki, ir XIII gs. p. Kr. Skat. *Тарнас, Р. История западного мышления.* Москва : Крон Пресс, 1995 – с. 379.
- ¹⁹ *Сагсс, Х.* Вавилон и Ассирия. Быт, религия, культура. Москва : Центрполиграф, 2004 – с. 156.
- ²⁰ *Аннерс, Э.* История европейского права. Москва : Наука, 1994 – с. 31.
- ²¹ *Müller, D. H.* Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Wien : Alfred Hölder, 1903.
- ²² *Assmann, J.* Maat. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten. München : C. H. Beck, 2001 – S. 245–252.
- ²³ Erik Anners http://opac.helsingborg.se/opac/sv/opac/sok_titelforf.asp?TextForf=Anners%2C+Erik (aplūkots 15.11.2006.).

- ²⁴ Аннерс, Э. История европейского права. Москва : Наука, 1994 – с. 28.
- ²⁵ Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. I. Ziemeles redakcijā, Rīga : SIA “Izglītības soli”, 2000, 5. lpp.; arī Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālas tiesības. Rīga : Latvijas Vēstnesis. – 2004. – 653. lpp.
- ²⁶ Rāta, A. Latīņu valodas kurss. Rīga : Zvaigzne, 1967. – 335. lpp.
- ²⁷ Cipeliuss, R. Tiesību būtība. Rīga : LU, 2001. – 90. lpp.
- ²⁸ Turpat – 9. lpp.
- ²⁹ Tāpat šādas idejas netiek paustas arī citu kontinentālās Eiropas un Skandināvijas tiesību vēsturnieku darbos. Piemēram, Аннерс raksta, ka kodeksa normas ir kazuistiskas, tiesiskais regulējums veidots pamatojoties uz diviem principiem – ekvivalences jeb samērīgas kompensācijas un atbēšanas principa, kuru iemieso Talions. skat. Аннерс, Э. *История европейского права*. Москва : Наука, 1994 – с. 28, 29.
- ³⁰ Zemītis, G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Rīga : BAT, 2004. – 33.–38. lpp.
- ³¹ Turpat – 34. lpp.
- ³² Skatīt, piemēram, Harari, A. J. Contribution à l'étude de la procédure judiciaire dans l'ancien Empire égyptien. Le Caire, (b.izd.), 1950. un Емельянов, В. В. Древний Шумер. Санкт- Петербург : Азбука классики, 2003 – с. 45–51.
- ³³ Zemītis, G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Rīga : BAT, 2004. – 37. lpp.
- ³⁴ Zemītis, G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Rīga : BAT, 2004. – 33.–38. lpp.
- ³⁵ Ārvalstu tiesību vēstures avoti. V. Blūzmas, G. Zemīša, S. Osipovas redakcijā. Rīga : BAT, 2007. – 12., 13. lpp.
- ³⁶ Saprotot ar to, ka atkarībā no piederības sociālai grupai (parasti asinsradnieku grupai), bija atšķirīgas tiesības un pienākumi.
- ³⁷ Osipova, S. Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. *Likums un Tiesības*. – 2006. – Nr. 4. (80.) – 105. lpp.
- ³⁸ Маклаков, В. В. Конституции зарубежных государств. Москва : Волтерс Клувер, 2006 – с. 337–351.
- ³⁹ Amerikas vēsture. Vienna : United States Information Service, [b.g.] – 153, 154. lpp.
- ⁴⁰ Рулан, Н. Юридическая антропология. Москва : Норма, 1999 – с. 71–74.
- ⁴¹ Ārvalstu tiesību vēstures avoti. V. Blūzmas, G. Zemīša, S. Osipovas redakcijā. Rīga : BAT, 2007.
- ⁴² Arveds Švābe, Benno Ābers, Tālivaldis Zemzaris, Voldemārs Kalniņš u. c.
- ⁴³ Lazdiņš, J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā Zinātne*. Rīga : Latvijas Universitāte. – 2006. – 703. sēj. – 23. lpp.
- ⁴⁴ Tās pirmsākumi meklējami vēlākais 4. gadu tūkstoņi pirms Kristus dzimšanas.
- ⁴⁵ Pēc autore domām, šumeru izpratne par tiesību būtību drīzāk būtu skatāma kā universāli taisnīga. Šumeru tiesību pamatkategorijas jeb pamatjēdzieni: NI GI NA (uzticība, noturība), NI SA SA (taisnīgums, vienlīdzība) veidojas jau pirmatnējā kopienā un tiek uzskatīti gan par pasaules kārtības, gan sociālās kārtības pamatu. Jurisprudences pamats bija uzskats: “Ir kaut kas, kas nepieciešams absolūti visiem.” No tā izriet – “visi grib vienu”. Tāpēc cilvēki pēc šumeru uzskatiem bija līdzvērtīgi. Tas noved pie citiem sociāliem slēdzieniem – cilvēkiem ir vienādas vēlēšanās, cilvēki nedrīkst atšķirties no citiem. Pēc Емельянов, В. В. Древний Шумер. Санкт- Петербург : Азбука классики, 2003 – с. 91.
- ⁴⁶ Assmann, J. Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München : C. H. Beck, 2002 – S. 2.
- ⁴⁷ “Uzticību” un “drošību” Assmans izmanto kā babiloniešu tiesības raksturojošus jēdzienus, kas pārņemti no šumeriem (NI GI NA (uzticība, noturība), NI SA SA (taisnīgums, vienlīdzība)) un tālākveidoti.
- ⁴⁸ Assmann, J. Das kulturelle Gedächtnis : Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München : C. H. Beck, 2002 – S. 105.

- 49 Code of Hammurabi. <http://www.abu.nb.ca/ecm/topics/arch2.htm> (aplūkots 18.10.2006.).
- 50 Le Code d'Hammourabi. <http://perso.orange.fr/jdtr/Hamourabi.htm> (aplūkots 07.12.2006.).
- 51 Müller, D. H. *Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln*. Wien : Alfred Hölder, 1903 – S. 9, 10.
- 52 The Code of Hammurabi. <http://www.wsu.edu/~dee/MESO/CODE.HTM> (aplūkots 07.12.2006.).
- 53 Ārvalstu tiesību vēstures avoti. V. Blūzmas, G. Zemīša, S. Osipovas redakcijā. Rīga : BAT, 2007. – 10. lpp.
- 54 Turpat.
- 55 Turpat – 11. lpp.
- 56 Turpat – 13. lpp.
- 57 *Аннерс, Э.* История европейского права. Москва : Наука, 1994 – с. 29.
- 58 *Assmann, J.* Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München : C. H. Beck, 2002 – S. 237, 238.
- 59 *Assmann, J.* Maat. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten. München : C. H. Beck, 2001 – S. 244., 245.
- 60 Ārvalstu tiesību vēstures avoti. V. Blūzmas, G. Zemīša, S. Osipovas redakcijā. Rīga : BAT, 2007. – 30. lpp.
- 61 *Аннерс, Э.* История европейского права. Москва : Наука, 1994 – с. 29, 30.
- 62 *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2004. – 23. lpp.
- 63 *Luhmann, N.* Zweckbegriff und Systemrationalität. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1968 – S. 10–12.
- 64 Ārvalstu tiesību vēstures avoti. V. Blūzmas, G. Zemīša, S. Osipovas redakcijā. Rīga : BAT, 2007. – 29., 30. lpp.
- 65 Turpat – 20. lpp.
- 66 *Cipeliuss, R.* Tiesību būtība. Rīga : LU, 2001. – 22. lpp.
- 67 Rechtswörterbuch. Begründet von Carl Creifelds. 12. Auflage. München : C. H. Beck, 1994 – S. 537.
- 68 Kā to noteica, piemēram, 1215. gada Anglijas Lielā brīvību harta. Skat. *Baker, J. H.* An Introduction to English Legal History. Fourth edition. London, Edinburg : Butterworths, 2002 – p. 19.
- 69 Marduks – šumeru – akadiešu mitoloģijā Babilonas galvenais dievs, kurš ir radījis pirmos cilvēkus. Skat. Mitoloģijas vārdnīca. Sastādījusi Ilze Vjaterē, Rīga : Avots, 2004. – 205., 206. lpp.
- 70 Ārvalstu tiesību vēstures avoti. V. Blūzmas, G. Zemīša, S. Osipovas redakcijā. Rīga : BAT, 2007. – 9. lpp.
- 71 *Baker, J. H.* An Introduction to English Legal History. Fourth edition. London, Edinburg : Butterworths, 2002 – p. 97.
- 72 *Koenig, M.* Menschenrechte. Frankfurt, New York : Campus Verlag, 2005 – S. 17. Arī profesors Juris Bojārs raksta, ka mūsdienu cilvēka tiesību idejas radās apgaismības un pilsonisko revolūciju laikmeta filozofu darbos, bet saknes meklējamas grieķu – romiešu filozofijā. *Bojārs, J.* Starptautiskās tiesības. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998. – 211. lpp.
- 73 Hans Planitz. Rektor 1929–1930. http://rektorenportraits.uni-koeln.de/rektoren/hans_planitz/ (aplūkots 14.06.2008.).
- 74 “Die griechische Welt bring die ersten Vorläufer des Gedankens der Grundrechte hervor, nicht in einem realen Staatsbau, wohl aber in der staatsrechtlichen Doktrin der griechischen Philosophie.” citēts pēc: *Stern, K.* Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München : C. H. Beck, 1988 – Bd. III/1 – S. 57.

- ⁷⁵ Stern, K. Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München : C. H. Beck, 1988 – Bd. III/1 – S. 57.
- ⁷⁶ Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg : C. F. Müller, 1994 – S. 430
- ⁷⁷ Stern, K. Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München : C. H. Beck, 1988 – Bd. III/1 – S. 75.
- ⁷⁸ Hattenhauer, H. Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg : C. F. Müller, 1994 – S. 392.
- ⁷⁹ Stern, K. Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München : C. H. Beck, 1988 – Bd. III/1 – S. 75.
- ⁸⁰ Koenig, M. Menschenrechte. Frankfurt, New York : Campus Verlag, 2005 – S. 15.
- ⁸¹ Stern, K. Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München: C. H. Beck, München : III/1 – S.71.
- ⁸² Mangoldt von, H., Klein, Fr., Starck, Ch. Kommentar zum Grundgesetz. München : Franz Vahlen, 2005 – Bd. I – S. 87.
- ⁸³ Stern, K. Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München : C. H. Beck, München : III/1 – S. 93.
- ⁸⁴ Ishay, M. R., The History of Human Rights. Available: <http://www.ucpress.edu/books/pages/9737001.php> (Aplūkots. 15.05.2008.).
- ⁸⁵ Mangoldt von, H., Klein, Fr., Starck Ch. Kommentar zum Grundgesetz. München : Franz Vahlen, 2005 – Bd. I – S. 85, 86.

Summary

In recent years in Latvia, a concept of the history of human rights has been developed according to which the origin of human rights can be traced in the oldest written source of law, i.e. the Code of Hammurabi. The experts of fundamental rights of the Continental Europe hold a view that ideas of human rights were defined in ancient Greek and Roman doctrines and further developed in the works of Christian philosophers on separation of natural rights and positive law. The classic concept of human rights emerged only in recent European philosophy. Neither based on content of law nor pursuant to the development of European legal culture, the Code of Hammurabi can be considered the formulator of the idea of human rights. It is necessary to give up unfounded and vague formulations of the primary sources of fundamental rights.

Valdījuma teorijas *Possession Theories*

Jānis Rozenfelds

LU Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras vadītājs
E-pasts: law@rozenfelds.lv

Spēkā esošajā Latvijas Civillikumā (turpmāk – CL) valdījums saglabājis sākotnējo romiešu tiesībām atbilstošu duālismu. Tas vienlaikus tiek definēts gan kā fakts, gan kā tiesības. Šis tiesiskā regulējuma duālisms valdījumu Latvijas tiesībās kardināli atšķir no pārējo valstu tiesiskā regulējuma (Šveice, Vācija, Francija, Anglija, Krievija).

Valdījuma kā īpaša faktiskā stāvokļa aizsardzībai trūkst atbilstošas procesuālās formas. Latvijas tiesu praksei raksturīga tendence piemērot normas par valdījumu īpašuma strīdos. Šāda prakse ir pretrunā ar Latvijas CL normu sistēmu, kas izslēdz petitorio un posesoro prasījumu apvienošanu vienā procesā. Tāda pretruna starp rakstītajām tiesībām un to piemērošanas praksi nav pieļaujama. Valdījuma tiesiskā regulējuma reformas iespējamie virzieni ir vai nu valdījuma aizsardzības nodrošināšana, paredzot atbilstošu paātrinātās valdījuma atjaunošanas procesuālo formu, vai arī pilnīga atteikšanās no valdījuma kā īpaša faktiskā stāvokļa aizsardzības.

Atslēgvārdi: valdījums (*possession, la possession, der Besitz, владение*), ieilgums (*Ersitzung, prescription, adverse possession*), labticīgs valdītājs (*redlicher*), iegūšana labā ticībā (*de bonne foi*), valdīt labā ticībā (*in guttem Glauben*).

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	43
1. <i>Valdījums Latvijas tiesībās</i>	44
2. <i>Valdījums kā faktiskais stāvoklis un kā priekšnoteikums īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā</i>	49
3. <i>Tiesu prakse un tiesiskie uzskati</i>	51
4. <i>Valdījuma reformas iespējas</i>	53
<i>Kopsavilkums</i>	56
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	57
<i>Atsauces</i>	58
<i>Summary</i>	59

Ievads

Valdījuma teorijas šaurākā nozīmē ir veids kā tiesību teorētiķi, galvenokārt balstoties uz romiešu tiesību avotiem, centušies izskaidrot dažādās un bieži vien savstarpēji pretrunīgās romiešu tiesību normas. Tā, piemēram, daudz uzmanības veltīts tam, lai saskaņotu pretrunu starp romiešu tiesībās sastopamo valdījuma un turējuma norobežošanu un to, ka praksē dažos gadījumos turētājam tiek dota aizsardzība, kas ir līdzīga valdījuma aizsardzībai. Turpretim citos gadījumos šī aizsardzība tiek liegta. Lai arī atbilstoši romiešu tiesībās nav nekā kopīga starp valdījumu un īpašumu (*nihil commune habet proprietatis cum possessione*)¹, tai pašā laikā viens no valdījumu veidojošiem elementiem ir attieksme pret lietu kā pret savu. Valdījuma teorijas izvirzīja par mērķi atrisināt šīs pretrunas, noskaidrojot valdījuma iekšējo būtību. No šī viedokļa mēdz izdalīt delikta teoriju, kuras autors ir Savinjī, īpašnieka teoriju, kuras autors ir Jērings, civilā miera teoriju, kuru veidojuši vairāki autori (Endemans, Puhta), personas aizsardzības teoriju, ko iedibinājis I. Pokrovskis. Valdījuma teorijas šaurākā nozīmē ir ierobežotas gan pēc izskatāmā materiāla apjoma, jo galvenokārt nodarbojas ar romiešu pirmavotu skaidrojumu, gan arī to būtībā, jo mēģinājums izskaidrot romiešu tiesību tekstus, pamatojoties uz to “iekšējo būtību”, *a priori* balstīts uz pieņēmumu, ka romiešu izveidotā valdījuma aizsardzības sistēma balstījies uz kādu vienotu teoriju. Šāds pieņēmums pagaidām nav pierādīts un var izrādīties pilnīgi nepamatots gan tāpēc, ka romiešu valdījuma aizsardzības sistēmu daudzu gadsimtu gaitā veidojuši juristi, kas piederējuši pie dažādām skolām, kuri pauduši atšķirīgus uzskatus, gan arī tāpēc, ka šāda valdījuma teoriju izpratne neņem vērā tiesību vēlākās attīstības tendences.

Tīri vēsturiski valdījums *possessio* veidojies kā termins, kas apzīmē galvenokārt brīvu zemesgabalu iegūšanu, apmetoties uz tiem (burtiski – iesēžoties, *possidere, sidere, sedi* – sēsties, apsēsties). Romiešu tiesību pirmavotos valdījums nereti lietots kopā ar *usucapio* (*capere* – ņemt, dzert, grābt, gūstīt; *usus* – lietošana, izmantošana, arī pieredze, pazīšanās).

Ar valdījuma teoriju plašākā nozīmē jāsaprot valdījuma izpratni un tā piemērošanu mūsdienu tiesību sistēmās, ņemot vērā, ka to saistība ar romiešu tiesībām ir vairāk vai mazāk pastarpināta. Šādā izpratnē valdījuma teorijas saprotamas ne tik daudz kā valdījuma normatīvais regulējums dažādās tiesību sistēmās, bet gan kā tiesisko uzskatu sistēma, kas būtiski ietekmē tiesību interpretāciju, kā arī tiesību jaunradi. Valdījuma teorijas plašākā nozīmē mērķis nav tik daudz spēkā esošo tiesību normu skaidrojums, bet gan šo normu attīstības perspektīva un reformas nepieciešamība.

Valdījums (angliski – *possession*, franciski – *la possession*, vāciski – *der Besitz*, krieviski – *владение*) var būt un var arī nebūt saistīts ar īpašuma tiesībām. Tādējādi vāciskais *der Besitz* ir burtisks tulkojums no latīniskā iesēdējums. Savukārt krieviskais *владение* varētu būt atvasināts no *завладеть* – iegūt, tādējādi šis termins ir radniecīgs latīniskajam *usucapio*. Termins *possession*, lietots daudzskaitlī angļu valodā (*possessions*), apzīmē daudz plašāku jēdzienu. Tas nozīmē ne tikai īpašumu šaurākā nozīmē, ko Eiropas kontinentālo tiesību sistēmā lielākoties saista vienīgi ar tiesībām uz ķermenisku lietu, bet arī ar prasījumiem un personas mantiskajām tiesībām vispār. Šādā nozīmē jēdziens *possessions* ir lietots Eiropas Cilvēktiesību konvencijas Pirmā protokola 1. panta izpratnē. Tas ir, īpašuma tiesības kā tiesības uz ķermenisku, kā arī uz bezķermenisku lietu, tā, piemēram, intelektuālo īpašumu.² Šī norma ietver, pirmkārt, netraucētas īpašuma izmantošanas principu (*the principle of peaceful enjoyment of property*), otrkārt, regulē īpašuma atņemšanas noteikumus (*the conditions to which the deprivation of possessions is subjected*), treškārt, atzīst valstu tiesības kontrolēt īpašuma lietošanu atbilstoši vispārīgajām interesēm (*the use of property in accordance with the*

general interests)³. Tādējādi termins *possessions*, lietots daudzskaitlī, attiecināts arī uz īpašuma objektiem. Turklāt Eiropas Cilvēktiesību tiesu praksē strikti norobežotas tiesības un ekonomiskās intereses, kuras ir realizējamas nekavējoties, kaut arī attiecas uz ilgstošu laika periodu (tā, piemēram, alkohola pārdošanas licence), un potenciālas tiesības (tā, piemēram, tiesības mantot situācijā, kad konkrēts mantojums par labu noteiktai personai nav atklājies)⁴.

Šaurākā nozīmē *possession* apzīmē īpašuma priekšmetu, kas atrodas kādas personas varā (*the fact of having or holding property in ones power; the exercise of dominion over property*). Vārda otrā nozīmē ir tiesības realizēt kontroli pār kaut ko, izslēdzot visus pārējos (*the right on which one may exercise control over something to the exclusion of all others*)⁵. Angļu tiesībās tiek aplūkots valdījuma jēdziens šādā nozīmē, t. i., faktiskā vara pār lietu, kas nav noteikti saistīta ar tiesībām uz lietu (*possession unconnected to ownership*)⁶. Šajā gadījumā *possession unconnected to ownership* lietots kā pretstats *adverse possession* jēdzienam⁷, kas savukārt atbilst īpašuma iegūšanas ieilguma ceļā institūtam Kontinentālo tiesību sistēmā (vāc. *Ersitzung* – BGB § 937, fr. *pouvoir prescrire* CC Art. 2229). Tādējādi valdījumu vispār varam saprast trejādi: pirmkārt, kā valdījumu, kas nav saistīts ar īpašuma tiesībām un galvenokārt jāsaprot kā īpašs faktiskais stāvoklis, kas raksturo subjekta attieksmi pret lietu; otrkārt, kā tiesisku pamatu, kas var kalpot kā priekšnoteikums īpašuma tiesību iegūšanai; treškārt, (latviešu juridiskajā literatūrā ļoti reti, bet tiesu praksē – ievērojami biežāk) kā sinonīmu īpašuma tiesībām.

1. Valdījums Latvijas tiesībās

Valdījums kā Latvijas civiltiesību atsevišķs institūts spilgti reprezentē jau tā samērā konservatīvā romiešu tiesību ietekmes cauraustā Civillikuma vislabāk saglabājušos aizvēsturisko slāni. Spilgts rādītājs ir normu skaits. CL valdījumam veltīts ievērojami vairāk normu nekā citos kodeksos. Francijas Civilkodeksā (Code civil, turpmāk – CC) valdījumam veltīti septiņi panti (CC 2228-2235) un īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā četrdesmit septiņi panti (CC 2236-2283), kopā piecdesmit četri panti, Vācijas Civillikumā (Bürgerliches Gesetzbuch, turpmāk – BGB) astoņpadsmit panti (BGB 854-872), kas veltīti valdījuma kā faktiskā stāvokļa definēšanai un aizsardzībai, un vēl astoņi panti (BGB 937-945), kas attiecas uz valdījumu kā priekšnoteikumu īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā, Latvijas CL – astoņdesmit trīs panti (CL 875-926, 998-1031). Savukārt Krievijas Civilkodeksā valdījumam veltīti divi panti. No šiem četriem dažādajiem tiesību avotiem valdījumam kā īpaši aizsargājamam faktiskam stāvoklim paredzētās normas atrodamas vienīgi Vācijas un Latvijas Civillikumā. Francijas Civilkodeksā, līdzīgi kā Krievijas Civilkodeksā, valdījums aplūkots vienīgi kā priekšnoteikums īpašuma tiesību iegūšanai uz ieilguma pamata. Līdzīgu attieksmi pret valdījuma kategoriju var konstatēt arī angļu tiesību sistēmā.

Uz CL modernizēšanas nepieciešamības fona negaidītu aktualitāti ieguvusi diskusija, kas līdzīgā situācijā norisinājusies pirms astoņdesmit gadiem saistībā ar toreiz nobriedušo nepieciešamību reformēt Vietējo likumu kopojumu (turpmāk VLK), kas apmēram desmit gadu aktīvas darbības rezultātā⁸ pārtapa par 1937. gadā pieņemto un 1992. gadā atjaunoto CL. Šajā disputā daudz vietas atvēlēts valdījuma teoriju analīzei, galvenokārt salīdzinot Savinjī un Jēringa attīstītās valdījuma teorijas.

Pirmajā acu uzmetienā rodas iespaids, ka CL pašreizējā redakcija atspoguļo pilnīgi visas pazīstamās valdījuma teorijas. Tā, piemēram, apstiprinājumu Savinjī aizstāvētās delikta teorijas postulātam, ka valdījums ir tiesībām atbilstoša faktiskā vara, atrodam CL 875. pantā (Valdījums ir tiesībām atbilstoša faktiskā vara), 909. pantā (Lietas vai tiesības valdījums ir vai nu tiesīgs vai prettiesīgs), 918. pantā (Katrs valdījums uzskatāms

par tiesīgu un labticīgu, kamēr nav pierādīts pretējais), kā arī 925. pantā (Prasību par valdījuma traucēšanu vai atņemšanu var celt gada laikā, pēc kura notecējuma prasības tiesība izbeidzas ar noilgumu). Jēringa teorijai, kas balstās uz postulātu, ka aiz katra valdītāja atrodams lietas īpašnieks, it kā rodam apstiprinājumu CL 876. pantā (Lietas valdījums ir īpašuma tiesībai atbilstoša faktiskā vara par lietu) un 922. pantā (Valdījuma vardarbīgs atņēmējs, izņemot 917. panta pirmā teikumā minēto gadījumu, nevar atsaukties uz to, ka valdītājs, pret kuru viņš izdarījis prettiesīgo darbību, pats valdījis prettiesīgi. Valdījums, kura tiesīgumu apstrīd, ir aizsargājams līdz tam laikam, kamēr nav pierādīts un tiesa nav atzinusi, ka tam pretim stādāmā tiesība ir lielāka). Cīvilā miera teorijā it kā sakņojas vairākas citas CL normas – 880. pants (Vai pamats lietas varā ņemšanai un gribai paturēt to sev ir tiesisks vai ne, tas neietekmē valdījuma iegūšanu), 893. pants (Valdījuma iegūšanai nav vajadzīgs, lai ieguvējam patiesi būtu uz to tiesība), 912. pants (Katru valdījumu likums aizsargā), 921. pants (Lietas vai tiesības valdījumu, kas atņemts ar varu jeb valdītāju izstumjot, tiesa nekavējoties atjauno, tiklīdz cietušais pierāda, ka viņam tāds valdījums bijis un viņš no tā izstumts. Valdījums jāatjauno neatkarīgi no vardarbības izdarītāja vēlēšanās pierādīt savu īpašuma tiesību vai no kādām citām viņa ierunām, kas neattiecas tieši uz valdījumu un tā atņemšanas faktu vai nav minētas 917. panta 1. teikumā), 923. pants (No valdījuma vardarbīgā atņēmēja nav pieņemama nekāda īpašuma prasība, iekam no valdījuma izstumtais nav no jauna tajā ievests un nav dabūjis atlīdzību par visiem zaudējumiem un izdevumiem), 924. pants (Prasību par atņemta valdījuma atjaunošanu var celt ne vien pret vardarbīgo atņēmēju, bet arī pret katru trešo personu, kas patur tādu atņemtu lietu vai tiesību, zinādama par notikušo vardarbību). Visbeidzot, CL it kā rodam apstiprinājumu arī personas aizsardzības teorijai – 913. pants (Katrs drīkst aizsargāt savu valdījumu no jebkāda ierobežojuma vai traucējuma, pat ar varu, ja vien pēdējo izlieto nekavējoties un likumā atļautas pašaizstāvības robežās), kā arī 914. pantā (Valdījums ir traucēts, kad kāds mēģina piesavināties lietu, vai tās daļu, vai tiesību, vai kavē valdītāju izlietot viņa valdījumu, kas notiek arī ar draudiem, kuri var modināt viņā dibinātas bažas). Patiesībā ir tieši otrādi, Latvijas Republikas CL pedantiski atražo visu to romiešu tiesību avotos atrodamo materiālu, kas ir bijis par pamatu dažādajiem valdījuma skaidrojumiem, ko mēdz dēvēt par valdījuma teorijām. Šāds secinājums izriet no CL, ņemot vērā, ka tas reproducē negrozītā veidā VLK normas.

VLK neapšaubāmi ir daudz konservatīvāka rakstura akts nekā Vācu Civillikums. VLK uz vietējo aktu pamata kodificēts 1864. gadā⁹ un tādēļ vien nevarētu atspoguļot Jēringa teoriju, kura tobrīd vēl nepastāvēja. Savukārt vācu Civillikumā, kas veidots 19. gs. beigās, Jēringa popularitātes ziedu laikos, viņa teorijas nevarēja neatstāt iespaidu. Šāds secinājums izriet vienkārši no notikumu secības. Laikā, kad G. F. Bunge pabeidza Vietējo likumu kopojuma kodifikāciju 1864. gadā, viņam varēja būt zināms un viņš varētu būt izmantojis Savinjī valdījuma teorijai veltīto darbu “*Das Recht des Besitzes*”, kas pirmo reizi izdots 1803. gadā. Savukārt Savinjī teorijai veltītā kritika Jēringa darbā “*Der Besitzwille*” publicēta 1889. gadā, tātad Vietējo likumu kopojuma kodifikācijas brīdī nevarēja būt tā autoriem pazīstama. Pretstatā Latvijas CL, Vācijas Civillikums BGB atradies daudz lielākā Jēringa teorijas ietekmē. Praktiskais iznākums šai attīstībai, kā secina O. Cvingmans, ir tāds, ka “lietotājs, nomnieks, īrnieks, glabātājs, pārdevējs, speditors utt. pēc BGB ir pilntiesīgi valdītāji, kur pretī pēc pandektu tiesībām, viņi bija tikai turētāji, vienkārši īpašnieka vietnieki viņa valdīšanā. Tādus panākumus ir devusi uzvara, ar kuru pēc sīvas cīņas ar romānistiem ir nobeigusies kustība, kuru tiesu praktika ierosināja detencijas [no *detentor* – turētājs – J. R.] labā, un kuru ievērojamā mērā veicināja Jēringa spārīgais uzbrukums.”¹⁰ Ja tas ir tā, tad neapšaubāmi Latvijas

CL, atšķirībā no BGB, ir saglabājis nemainītu pandektu tiesību pozīciju jautājumā par nomnieka, īrnieka, glabātāja, pārstāvja utt. lomu. Atbilstoši Latvijas CL viņi ir valdītāja vietnieki.

BGB gan konstatējamas arī Savinjī teorijas ietekmes pēdas, kas liecina par zināmu nekoncekvenci, ko Cvingmans komentējis šādi: “BGB 872. Eigenbesitzer .. nav nekas cits kā Savinjī vecā īpašumvaldīšana... Paliek taisni tāds iespaids, it kā likumdevējs, izteicis savu jauno mācību par valdīšanu, būtu sajutis sirdsapziņas pārmetumus un tāpēc valdīšanai nolemto BGB nodaļu nav varējis noslēgt, neuzsaucis apraktai Savinjī teorijai godbijīgu atvadīšanās sveicienu.”¹¹ Tādējādi, pēc O. Cvingmana domām, BGB autori, kaut arī atteikušies no VLK raksturīgās valdījuma duālās izpratnes (valdījums gan kā fakts, gan kā tiesības), tomēr nav bijuši pietiekami konsekventi. Skaidrs, ka nākamajam solim pēc tik dzelīgas kritikas vajadzētu būt ierosinājumam iet vēl tālāk valdījuma kā faktiskā stāvokļa aizsardzībā, proti, pilnībā izskaust norādi uz valdījuma saistību ar tiesībām, paredzot “teorētiski nepareizo, bet praktiski ļoti noderīgo” (Cvingmans) petitorā un posesorā prasījuma apvienošanas iespēju vienā tiesvedībā, ko Civillikums kategoriski nepieļauj, tomēr diskusija tā arī palika uz papīra.

Ierosinājumi izdarīt grozījumus esošajos normatīvajos aktos bija tam laikam pietiekoši radikāli. N. Vīnzarājs ieteica iet Vācijas un Šveices ceļu un svītrot norādījumus uz tiesību kā valdījuma sastāvdaļu.¹² O. Cvingmans konstatēja, ka Civillikumi jau atteikušies daļēji no, viņaprāt, traucējošās *animus domini* pazīmes, t. i., Savinjī teorijas ietvaros radušās valdījuma konstrukcijas, kas pamato valdījumu uz diviem elementiem – faktisko varu pār lietu (*corpus possidendi*) un attieksmi pret lietu kā pret savu īpašumu (*animus domini*). Kā pierādījumu tam, ka Latvijas likumdevējs izvirzījis par mērķi atteikties no *animus domini* pazīmes, O. Cvingmans norāda uz 1925. gada 27. oktobra grozījumiem (piezīme pie VLK 626. panta), kas atsoguļota CL kā piezīme pie 876. panta. Minētā piezīme, kas kopš 1925. gada ne saturiski, ne redakcionāli nav mainījies, ir: “Turētājam jeb faktiskam valdītājam ir tiesība prasīt traucēta valdījuma atjaunošanu.” Protams, ka uzskatīt šādu papildinājumu par būtiskas valdījuma tiesiskā regulējuma reformas aizsākumu bija pārspilējums. To saprata arī pats O. Cvingmans, norādot uz konsekventākas valdījuma reformas nepieciešamību.¹³

Turklāt piezīme atvēl turētājam pārāk šauras tiesības. Atbilstoši šai piezīmei turētājam ir “tiesība prasīt traucēta valdījuma atjaunošanu”. Zinot, ka valdījuma aizsardzība ir dažāda atkarībā no tā, vai valdījums ir traucēts vai atņemts, likumdevēja mērķis varētu būt piešķirt turētājam tādas pašas tiesības kā valdītājam, respektīvi, gan tiesības prasīt valdījuma traucējuma novēršanu, gan arī tiesības prasīt atņemta valdījuma atdošanu. Piezīmes teksts tomēr nedod skaidru atbildi uz jautājumu par turētāja valdījuma aizsardzības apjomu. Norāde uz traucēta valdījuma atjaunošanu varētu būt pastāvoša valdījuma aizsardzība, kā arī tiesības prasīt atlīdzību par zaudējumiem, kas nodarīti ar valdījuma traucējumu (CL 915. p.), savukārt atņemta valdījuma aizsardzības līdzeklis ir valdījuma atjaunošana (CL 921. p.). Tādējādi piezīmes teksts satur iekšēju pretrunu, valdījuma pārkāpumu apzīmējot tikai par traucētu valdījumu, nevis par atņemtu valdījumu, turpretim kā aizsardzības līdzekli norādot valdījuma atjaunošanu. Pēdējo var saprast gan kā traucējuma novēršanu, gan kā atņemtā valdījuma atjaunošanu. Starpība ir būtiska. Piemērojot šaurāko interpretāciju, respektīvi, pieņemot, ka 876. panta piezīme paredz turētājam tiesības tikai uz valdījuma traucējuma novēršanu, iznāk, ka turētājs, piemēram, īrnieks, var prasīt nodrošinājumu valdījuma traucējuma gadījumā, taču nevar atjaunot savu valdījumu, ja kāda persona patvarīgi izstumj īrnieku no lietas valdījuma pilnībā. Savukārt, ja pieņemam, ka likumdevēja mērķis ir bijis piešķirt turētājam jebkura valdījuma aizsardzības instrumentu, tad rodas papildu problēma, jo prasījums par atņemta

valdījuma atjaunošanu varētu būt gan turētājam, gan lietas valdītājam. Šāds secinājums izriet no CL noteikumiem par valdījuma turpināšanu un izbeigšanos. Valdītāja vietnieks zaudē valdījumu visos tajos gadījumos, kuros to zaudētu pats valdītājs (CL 904. p.). Valdītājs zaudē nekustamu lietu valdījumu, kad viņa vietnieku vardarbīgi izstumj, bet “ja lietu savā varā ir ņēmis cits vienīgi vietnieka nolaidības vai ļauna nolūka dēļ, tad agrākā valdītāja valdījums izbeidzas tikai tad, kad viņš, dabūjis zināt par varas atņemšanu, nesper attiecīgus soļus varas atņēmeņa izstumšanai, vai arī viņa mēģinājums to izdarīt neizdodas” (CL 905. p.). Uz šo valdījuma turpināšanas un izbeigšanās noteikumu fona, tulkojot 876. panta piezīmi plašākā nozīmē, respektīvi, pieņemot, ka likumdevēja nolūks bijis piešķirt turētājam visus valdījuma aizsardzības līdzekļus, ieskaitot arī atņemta valdījuma atjaunošanu, būtu nepieciešams koriģēt normas par valdījuma turpināšanu un izbeigšanos. Saskaņā ar CL 905. pantu tādā situācijā, kad lietu savā varā ir ņēmis cits vienīgi vietnieka nolaidības vai ļauna nolūka dēļ, valdījums zūd vienīgi tad, ja valdītājs “nesper attiecīgus soļus varas atņēmeņa izstumšanai, vai arī viņa mēģinājums to izdarīt neizdodas”. Tas nozīmē, ka līdz brīdim, kamēr valdītājs “nesper attiecīgus soļus varas atņēmeņa izstumšanai”, valdījums nav zaudēts un līdz ar to tiesības uz zaudēta valdījuma atjaunošanu nerodas ne pašam valdītājam, ne viņa vietniekam. Tā kā likumdevējs 1925. gadā, ietverot jaunu normu, kas tagad izteikta CL 876. panta piezīmes veidā, tai pašā laikā nav izdarījis korekcijas normās par valdījuma turpināšanu un izbeigšanos, jāpieņem, ka šī piezīme paredzējusi turētājam visai ierobežotu rīcības spektru, proti, vērsties vienīgi pret valdījuma traucējumiem. Turpretim prasījuma sakarā ar valdījuma atņemšanu turētājam šajā piezīmē nav.

Minētā piezīme gan ievērojami paplašina valdījuma aizsardzības robežas, taču teorētiski ļoti sarežģīto Latvijas CL paredzēto valdījuma tiesisko regulējumu nebūt nepadara vienkāršāku. Tas apstāklis, ka pastāv faktiskā valdītāja jēdziens, rada nepieciešamību to pretstatīt juridiskā valdījuma jēdzienam. Šī iemesla dēļ valdījums, kas tiek aizsargāts kā faktiskis stāvoklis, teorētiski tiek iedalīts valdījumā, kas balstās uz tiesībām, un valdījumā, kura pamatā tiesību nav, jeb faktiskā valdījumā. No otras puses, “faktiskais” valdījums tāpat nebalstās firā veidā uz faktu, bet gan uz tiesībām, jo “tas, kā varā lieta faktiski atrodas, bet kas atzīst par tās īpašnieku kādu citu”, ko likums dēvē par turētāju jeb faktisku valdītāju (CL 876. pants), savu turējumu, kā izrādās, tāpat balsta nevis uz “faktisko varu”, bet gan uz tiesībām, ko dīvainā kārtā likumdevējs šajā konkrētajā situācijā uzskata it kā par mazsvarīgu, jo turētājs, “ kaut arī viņam būtu tiesība turēt to [lietu – J. R.] savā varā”, uzskatāms nevis par šīs lietas tiesisku valdītāju, bet tikai par tās turētāju jeb faktisku valdītāju un īpašnieka vietnieku valdījumā (CL 876. pants). Šo konstrukciju, ar kuras palīdzību likumdevējs centies apzīmēt apkopojosu jēdzienu visiem šādiem gadījumiem (īrnieks, glabātājs, pilnvarnieks, patapinātājs u. tml.), grūti nosaukt par vienkāršu un saprotamu. Arī secinājumi, kas balstās uz faktiskā un tiesiskā jeb juridiskā valdītāja pretnostatījumu, nereti ir paradoksāli un disonē ar tiesisko apziņu. “Piemēram: zaglis, kas nezina, ka viņš ir tāds, ir valdītājs; pēc kodeksa [t. i., 1937. gada Civillikuma – J. R.] tiesisks valdītājs (salīdz. 876. p.) un nevis turētājs jeb faktiskis valdītājs. Neraugoties uz to, zagļa valdījums nav tiesīgs (909. p. I un II D.).”¹⁴

Nākamā būtiskā Vācijas Civillikuma normu par valdījumu atšķirīgā iezīme ir vismaz daļēja atteikšanās no pandektu tiesībām raksturīgās posesorā un petitorā prasījuma nesavienojamības vienā procesā, tā ir reforma, ko BGB realizēja daļēji, bet pilnībā tā paveikta Šveices Civillikumā.¹⁵ Šajā jautājumā CL ir konservatīvākā pozīcijā nekā abi norādītie avoti. Atšķirībā no turētāja institūta, kur 1925. gadā izdarīto grozījumu dēļ ir panākts zināms progress, piešķirot turētājam valdījuma aizsardzību, kaut arī, saglabājot pandektu tiesībām raksturīgo turējuma konstrukciju, jautājumā par petitorā

un possesorā prasījuma apvienošanas nepieļaujamību CL ir kategorisks: no valdījuma vardarbīgā atņēmēja nav pieņemama nekāda īpašuma prasība, iekams no valdījuma izstumtais nav no jauna tajā ievests un nav dabūjis atlīdzību par visiem zaudējumiem un izdevumiem (CL 923. p.). Valdījuma vardarbīgs atņēmējs, pret kuru tiek vērsta prasība par valdījuma atjaunošanu, pat nedrīkst atsaukties uz to, ka valdītājs, pret kuru viņš izdarījis prettiesīgo darbību, pats valdījis prettiesīgi (CL 922. p.). Pirms astoņdesmit gadiem notikušajā diskusijā visi autori vienprātīgi uzskatīja, ka no šiem pandektu tiesību postulātiem sen laiks atteikties. Nekas no tolaik izskanējušajiem ierosinājumiem nav radis atspoguļojumu 1937. gada Civillikuma normās par valdījumu, neskaitot dažas pilnīgi nebūtiskas sintaktiskas nianšes, 1937. gada redakcijā Civillikuma normas vārds vārdā atkārtoti Vietējo likumu kopojuma normas. Svītrotas vienīgi normas, kas attiecas uz neatminamo valdījumu, visā pārējā šis arhaiskais regulējums palicis neizmainīts. Kāpēc? Šādu konservatīvismu nav iespējams izskaidrot ar zinātnisko diskusiju pretilībām, kas nereti kavē to ieviešanu normatīvajos aktos. Varam konstatēt, ka absolūti visi autori, kas no dažādiem viedokļiem aplūkojuši tā laika valdījuma tiesisko regulējumu, ir vienisprātis, ka šis regulējums ir bezcerīgi atpalicis no laikmeta prasībām un norāda uz nepieciešamību to reformēt¹⁶.

Otrs iespējama skaidrojums izriet tieši no šo normu konservatīvā, respektīvi, iekšēji komplicētā, rakstura un savstarpējās sabalansētības. Tas nozīmē, ka iespējamo likuma reformatoru priekšā bija dilemma – vai nu pārveidot šīs normas visā pilnībā vai arī atstāt tās pilnībā negrozītas. Ir skaidri redzams, ka izvēle krita par labu pēdējam variantam.

Viens no iemesliem šādai rīcībai varētu būt arī toreizējās diskusijas raksturs. Neraugoties uz samērā dziļo valdījuma jēdziena vēsturisko analīzi, salīdzināts tiek tikai Latvijas Civillikums un Vācijas Civillikums. Tai pašā laikā tiek akcentēts, ka Latvijā pastāv pilnīgi oriģināla sistēma.¹⁷ Doma, ka pastāv iespēja vispār atteikties no valdījuma kā faktiskā stāvokļa aizsardzības mehānisma, paturot valdījuma jēdzienu tikai kā priekšnoteikumu īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā, tam laikam acīmredzot būtu pārlieku radikāla.

Trešais iespējama skaidrojums faktam, ka valdījums no Vietējo likumu kopojuma tik vienkāršā veidā bez jebkādiem grozījumiem tika iekļauts 1937. gada Civillikumā, varētu būt tāds, ka mums šajā gadījumā darīšana ar “nokaltušu” tiesību sistēmas atzaru, kas savas praktiskās neizmantojamības dēļ nevienu netraucēja, tādēļ CL reformas autori varēja atļauties to neaiztikt.

Saprotamu iemeslu dēļ būtu velti meklēt pamatojumu šai teorijai tā laika diskusijas materiālos. Spriežot pēc bagātā publikāciju materiāla, varam pieņemt tieši pretējo, valdījuma interpretācijai un teorijai tika pievērsta pat neproporcionāli liela uzmanība. Neapšaubāms ir vienīgi tas, ka valdījuma normas tik tiešām netika reformētas. Ja arī toreiz, 30. gados, tam varēja būt praktiska nozīme, tiesa gan – visai limitēta, tad pilnīgi neapšaubāmi valdījums kā īpaša stāvokļa aizsardzības mehānisms ir zaudējis jebkādu aktualitāti Latvijas pastāvošajā tiesību sistēmā. Atšķirībā no 20. gs. 20. un 30. gadiem – 1937. gada Civillikuma sagatavošanas priekšvakarā – mūsdienu civiltiesību sistēmā trūkst valdījuma īpašajai aizsardzībai nepieciešamās procesuālās formas. Attiecīgās normas, t. i., 1937. gada Civilprocesa likuma īpašā apakšnodāļa “Tiesāšanās kārtība lietās par mantas vardarbīgu atņemšanu vai valdījuma traucēšanu (1421.–1424. p.)”, kas “reciklē” 1914. gada Civilprocesa nolikuma 1310.–1315. pantu, nav sastopamas 2002. gada Civilprocesa likumā. Protams, ka būtu veltīgi meklēt attiecīgas normas arī Latvijas neatkarības *de facto* pirmajā posmā (1991.–2004. g.) pastāvējušajā socialistiskajā Civilprocesa kodeksā. Uz šī fona Civillikuma norma, kas paredz, ka vardarbīgi atņemto valdījumu “tiesa nekavējoties atjauno”, uztverama ne citādi kā rūgta

ironija par šajās lietu kategorijās pastāvošo acīmredzamo kontrastu starp rakstītājam un faktiskajām tiesībām. Tādēļ neatkarīgi no tā, vai padziļinātu pētījumu rezultātā atklātos, ka valdījuma kā īpaša faktiskā stāvokļa aizsardzība jau pirms astoņdesmit gadiem bija teorētiski sarežģīta, bet praktiski maznozīmīga vēsturiska palieka, kas arī toreiz lietota reti, ir jākonstatē, ka pašreizējā Latvijas tiesību sistēmā valdījuma kā īpaša faktiskā stāvokļa aizsardzība ir zaudējusi jebkādu praktisku nozīmi. Tas, protams, nenozīmē, ka šo institūtu nebūtu iespējams reanimēt. Bet ir skaidrs, ka jebkādi priekšlikumi attiecībā uz Civillikuma normu, kas paredz valdījuma kā īpaša stāvokļa aizsardzību, pilnveidošanu ir ar ļoti niecīgu praktisku nozīmi, kamēr nepastāv šim aizsardzības mehānismam korespondējošā īpaša paātrinātā procesa forma. Praktiski daudz nozīmīgāks ir tieši jautājums par valdījuma kā īpašuma tiesību iegūšanas pamata tiesisko regulējumu. Šajā jomā konstatējama pārsteidzoša Latvijas Civillikumā paredzētā tiesiskā regulējuma atšķirība no vācu Civillikuma.

2. Valdījums kā faktiskais stāvoklis un kā priekšnoteikums īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā

Atšķirība starp šiem diviem jēdzieniem pastāvēja jau romiešu tiesībās. Tā, piemēram, prekārsta valdījuma gadījumā pēdējam, kas gan atbilstoši romiešu tiesībām atzīstams tikai par lietas turētāju, nevis tās valdītāju, tiek dota valdījuma aizsardzība. Tas tomēr nenozīmē, ka prekārsts uz šī turējuma pamata var iegūt īpašumu ieilguma ceļā. Kā priekšnoteikums ieilgumam joprojām tiek atzīts tās personas valdījums, kura piešķirusi lietu turējumā prekāristam¹⁸. Modernajās tiesībās šī atšķirība ir pilnībā saglabāta Latvijas tiesību sistēmā, daļēji – vācu tiesību sistēmā, pēdējā gadījumā gan tikai formāla iemesla pēc, ņemot vērā, ka atšķirība no Francijas Civillkodeksa, Vācijas Civillikums paredz atsevišķu tiesisku regulējumu valdījumam kā īpašam faktiskam stāvoklim un valdījumam kā priekšnoteikumam īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā.

Atšķirība starp valdījumu kā faktisko stāvokli un valdījumu kā priekšnoteikumu īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā ir būtiska. Šie jēdzieni atšķiras arī terminoloģiski. Ieilgums (vāciski – *Ersitzung*, franciski – *prescription*, angļiski – *adverse possession*) ir īpašuma iegūšanas priekšnoteikums, tādēļ arī valdījumam, labticīgumam utt. jāatbilst šiem kritērijiem, kuri atšķiras pat terminoloģiski. Attiecībā uz valdījumu kā faktisko stāvokli valdītāja labticīgums izpaužas kā attieksme pret savu tiesisko stāvokli, kas pats par sevi var arī nebūt atbilstošs īpašnieka tiesiskajam stāvoklim. Labticīgs valdītājs ir tas, kas pārliecināts, ka nevienam citam nav vairāk tiesību valdīt lietu kā viņam (CL 910. p.). Lai iegūtu lietu ar ieilgumu, tā jāvalda labā ticībā (CL 1013. p.). Citos avotos, piemēram, Vācijas Civillikumā, šie jēdzieni atšķiras arī terminoloģiski. Tieši tāda terminoloģiska atšķirība šiem jēdzieniem piešķirta arī Latvijas Republikas CL vāciskajā tulkojumā. Atbilstoši tam labticīgs valdītājs ir *redlicher*¹⁹, valdīt labā ticībā – *in guttem Glauben*²⁰, iegūšana labā ticībā – franciski *de bonne foi*. Angļu tiesībās labticīguma jēdzienu aizstāj attieksme pret lietu kā pret savu īpašumu. Nereti tekstos tiek lietots latīniskais *animus possidendi*, kas angļiski tiek tulkots kā *act in accordance with true owner's requests*²¹.

Kā jau norādīts iepriekš, šāda sistēma ir sveša Francijas Civillkodeksam, kā arī Krievijas Federācijas Civillkodeksam un *Common Law* sistēmā (pēdējā gadījumā gan pastāv atšķirība atkarībā no tā, vai attiecīgajā valstī ieviesta publiskās reģistrācijas sistēma, kas pastāv Austrālijā un kopš 2002. gada arī Apvienotajā Karalistē, vai arī joprojām pastāv iepriekšējā titulu sistēma, kā tas ir visās pārējās *Common Law* valstīs). Būtiskākā Vācijas sistēmas atšķirība no Latvijas sistēmas ir tā, ka īpašuma iegūšana ieilguma ceļā ir principiāli atšķirīga attiecībā uz kustamām un nekustamām lietām. Tāds

mehānisms, kāds Latvijas CL pastāv īpašuma iegūšanai ar ieilgumu (CL 998.–1031. p.), Vācijas sistēmā pastāv tikai attiecībā uz kustamām lietām (BGB § 937–945). Tiesa gan, attiecībā uz kustamām lietām atbilstoši Latvijas sistēmai ieilgums kustamas lietas iegūšanai uzskatāms par pabeigtu pēc viena gada notecējuma (CL 1023. p.), bet atbilstoši Vācijas sistēmai kustamas lietas iegūšanai īpašumā ieilguma ceļā nepieciešams desmit gadu ieilgums (BGB § 937). Savukārt attiecībā uz nekustamām lietām Vācijas sistēma principiāli atšķiras no Latvijas sistēmas. Pēdējā, kā jau minēts, neredz atšķirību kustamu un nekustamu lietu iegūšanai ieilguma ceļā, ko ir grūti izskaidrot, ņemot vērā, ka pastāv publiskās reģistrācijas sistēma attiecībā uz nekustamiem īpašumiem. Vācijas tiesību sistēmā īpašuma iegūšana ieilguma ceļā attiecībā uz zemes gabaliem izpaužas tādējādi, ka arī persona, kura ierakstīta zemesgrāmatā kā īpašnieks, bet patiesībā šo īpašumu nav ieguvusi, kļūst par zemesgabala īpašnieku, ja ieraksts izdarīts pirms trīsdesmit gadiem un šī termiņa tecējuma laikā šī persona valdījusi zemesgabalu kā īpašnieks (BGB § 900). Līdzīgā veidā tiek atrisināta arī pretēja situācija, proti, kad īpašuma tiesības zemesgrāmatā nepamatoti dzēstas. Šīs tiesības izbeidzas ar noilgumu (BGB § 901). Vācijas likumā speciāli norādīts, ka prasības noilguma noteikumi neattiecas uz reģistrētām tiesībām, tādējādi līdztekus prasības noilgumam un īpašuma iegūšanai ieilguma ceļā vēl pastāv īpašs gadījums, proti, tiesību iegūšana uz zemesgabaliem ieilguma ceļā, kas principiāli atšķiras no īpašuma tiesību iegūšanas uz kustamām lietām, kam piemērojams parastais ieilgums. Īpašuma iegūšana ieilguma ceļā attiecībā uz zemesgabaliem atbilstoši Vācijas normatīvajiem aktiem balstās uz citu principu, nekā īpašuma iegūšana ieilguma ceļā. Attiecībā uz zemesgabaliem darbojas prezumpcija, ka īpašnieks ir persona, kas ierakstīta zemesgrāmatā. Šo prezumpciju iespējams apgāzt trīsdesmit gadu laikā. Tā ir būtiska atšķirība no Latvijas sistēmas, proti, Latvijā tam, kurš savu īpašuma iegūšanu pamato ar ieilgumu, jāpierāda kā valdījums, tā arī tā turpināšanās pa visu vajadzīgo laiku, bet, ja viņš pierāda sava valdījuma sākumu un tā turpināšanos, ieilgumam notekot, tad jāpieņem, ka valdījums ir nepārtraukti turpinājies arī pa starplaiku (CL 1030. p.). Savukārt strīda gadījumā tam, kas iegūst īpašumu ar ieilgumu, jāpierāda sava valdījuma tiesiskais pamats. Ja viņš to pierādīs, tad viņš atzīstams arī par labticīgu valdītāju, kamēr nav pierādīts pretējais. Turklāt iegūšanas tiesiskais pamats nav katrā ziņā jāpierāda ar dokumentiem, bet ir pieļaujami arī citādi pierādījumi (CL 1031. p.). Tādējādi atbilstoši Latvijas tiesību sistēmai iespējams ieilguma ceļā iegūt īpašuma tiesības uz nekustamu īpašumu, kam par īpašnieku zemesgrāmatā ierakstīta cita persona. Turklāt neatkarīgi no tā, vai šī persona tiešām ir īstais īpašnieks vai nē, ieilgums pret šo personu darbojas abos gadījumos. Savukārt Vācijas sistēma strikti norobežo divus gadījumus – prasījumu par nepamatoti zaudētā īpašuma tiesību ieraksta atjaunošanu, kas darbojas prasības noilguma termiņa robežās, un personas, kura ierakstīta zemesgrāmatā, kaut arī nebūdam īstais īpašnieks, ieraksta neatgriezeniskumu, notekot trīsdesmit gadu ieilguma termiņam. Pēdējais gadījums ir tuvāks neatminama valdījuma institūtam, kas Latvijas tiesībās pastāvēja līdz 1937. gada CL spēkā stāšanās brīdim (VLK 700.–706. p.). Līdzīgi principi ir ietverti Anglijas Zemes reģistrācijas likumā (Land Registration Act 2002, Art. 96–98). Tādējādi atbilstoši Vācijas tiesību sistēmai nekustamā īpašuma iegūšana ieilguma ceļā ir juridiska anomālija. Apvienotajā Karalistē līdz nekustamā īpašuma reģistrācijas likuma spēkā stāšanās brīdim ikgadējo ieteikumu skaits par īpašuma reģistrāciju, pamatojoties uz ieilgumu, bija aptuveni 20 000, no kuriem aptuveni trīs ceturtdaļas, t. i., 15 000, tika apmierināti. Pēc šī likuma pieņemšanas skvoteru okupēto zemju iegūšana īpašumā nebūs iespējama, kaut arī tiek pieļauti atsevišķi izņēmumi, kad īpašuma iegūšana ieilguma ceļā joprojām būtu iespējama.²²

Atšķirībā no Vācijas un Anglijas likumdošanas, Latvijas CL nedod atbildi uz jautājumu par to, kādas sekas ir BGB § 900 aprakstītajai situācijai, ja tā turpinās ievērojami

ilgi, respektīvi, ja par īpašnieku zemesgrāmatā ir ierakstīta persona, kurai patiesībā šādu tiesību nav. Atšķirībā no BGB, kas šajā § 900 ietvertajā normā atrisina sarežģīto pretrunu starp īstā īpašnieka tiesību aizsardzības prasību un apgrozījuma interesēm par labu pēdējām, Latvijas likums šo smago dilemmu atstāj neatrisinātu. Tas varētu būt viens no iemesliem tiesu prakses svārstībām īpašuma prasības lietās, kas brīžiem tiek atrisinātas par labu "īstajam īpašniekam" un brīžiem – par labu "labticīgajam ieguvējam" (skat. tālāk). Tā, piemēram, šī persona ieguvusi īpašumu uz absolūti spēkā neesoša darījuma pamata. Prasībai par šāda darījuma atzīšanu par spēkā neesošu nav noilguma. CL nesatur arī norādi par to, ka zemesgrāmatu akta ierakstam būtu neatgriezenisks spēks, tieši otrādi, CL ir paredzēta īpaša kārtība, kādā panākt, lai korroborācija būtu "uzskatāma par notikušu" un apstiprinātais darījums – neapstrīdams (CL 1481. p.). Turklāt tehnisku iemeslu dēļ šis nosacījums pašreizējos apstākļos ir neizpildāms. Tādējādi, atšķirībā no BGB, Latvijas CL zemesgrāmatā ierakstītam neīpašniekam nedod nedz tiesiskas garantijas, nedz arī šī stāvokļa risinājumu. Grūti pārvērtēt šīs tiesiskās nenoteiktības graužošo ietekmi uz civiltiesiskās apgrozības stabilitāti.

3. Tiesu prakse un tiesiskie uzskati

Valdījuma institūta izpratne tiesu praksē kardināli atšķiras no valdījuma teoriju autoru nostādnēm. Kā jau minēts iepriekš, likumdevējs ignorējis pirms vairāk nekā 80 gadiem izteiktos priekšlikumus atteikties no valdījuma kā tiesību kategorijas un paturēt valdījumu kā apzīmējumu noteiktam faktiskam stāvoklim. Savukārt Latvijas jaunāko laiku tiesu prakse demonstrē tendenci tuvināt valdījuma jēdzienu īpašuma tiesību jēdzienam. Tam par pamatu ir ne tikai zināms paralēlisms, ko pieļauj arī CL.²³ Šādu situāciju vēl jo lielākā mērā veicinājis īpatnējs paša termina "valdījums" izraisīts pragmatiskais efekts, ko zināmā mērā veicinājusi latviešu un krievu juridiskās terminoloģijas ilgstošā līdzāspastāvēšana Latvijā, kas radusi atslogojumu ne tikai sociālistiskā perioda likumdošanā līdz Latvijas neatkarības *de facto* atjaunošanai, bet neapšaubāmi atstājusi pēdas arī latviešu juristu tiesisko uzskatu sistēmā. Uz šādu īpatnēja juridiskās terminoloģijas pragmatiskā efekta pastāvēšanu norāda tas, ka, piemērojot attiecīgās CL normas, tiesa tās lasa nevis atbilstoši rakstītajam, bet gan, pielāgojot atbilstošiem tiesiskajiem uzskatiem, kas pārmantoti no ilgus gadus piemērotā Latvijas PSR Civilkodeksa, kurā termins "valdījums" neapšaubāmi lietots drīzāk kā sinonīms terminam "īpašums", nevis kā noteiktā faktiskā stāvokļa apzīmējums (šāda nozīme valdījumam ir CL). Šajā tiesību avotā ietvertā valdījuma jēdziena analīzi visspilgtāk demonstrē noteikumi par paaugstinātās bīstamības avota valdītāja atbildību par nodarīto kaitējumu, kas paredzēta Latvijas PSR Civilkodeksa (turpmāk CK) 469. pantā. Šī norma ar nelielām redakcionālām izmaiņām ietverta CL 2347. panta otrajā daļā ar grozījumiem, kas izdarīti ar 22.12.1992. likumu. Atbilstoši Latvijas PSR civiltiesību zinātnēi paaugstinātās bīstamības avota valdītājs ir "kā īpašnieks, tā arī cits likumīgs valdītājs"²⁴. Atbilstoši šai teorijai valdījums ir "likumīgs titula valdījums", kas "pamatojas uz valdījuma tiesībām, kam tādā gadījumā īpašnieks vai arī cita persona, kam manta nodota pēc līguma, administratīvā akta vai atrodas pie tās uz cita tiesiska pamata"²⁵. No CL viedokļa lietot tādu jēdzienu kā likumīgs titula valdījums būtu pilnīgs absurds. CL paredzēts, ka valdījums var būt labāks vai sliktāks, var būt "tiesībām atbilstoša faktiskā vara" un valdītājs valda lietu "līdzīgi īpašniekam", taču tas ne tikai nav identificējams ar īpašuma tiesībām, bet valdījuma strīdos nav pat pieļaujama atsaukšanās uz tiesībām, kā arī "no valdījuma vardarbīgā atņēmeņa nav pieņemama nekāda īpašuma prasība". Šī atšķirība izpaužas arī terminoloģijā. Atšķirībā no CL, kur lietots jēdziens "tiesīgs valdījums", CK lietots jēdziens "likumīgs valdījums", kas CL

nav sastopams. Pretējā stāvokļa apzīmēšanai atšķirībā no CL, kurā lietots prettiesīga valdījuma jēdziens, CK lietots nelikumīga valdījuma jēdziens, kas savukārt nav sastopams CL. Atbilstoši CK sistēmai, kas, kā demonstrēts iepriekš, nesaskata atšķirību īpašnieka un neīpašnieka valdījumā, atzīstot par likumīgu valdījumu jebkuru faktisko stāvokli, kas pamatots uz tiesībām, turpretim valdījums atbilstoši CL izpratnei nevar būt “likumīgs” vai “nelikumīgs”, jo, atšķirībā no CK, CL, pirmkārt, strikti norobežo valdījumu no turējuma (šai atšķirībai CK nepiešķir gandrīz nekādu nozīmi), otrkārt, CL paredz īpašu valdījuma kā faktiskā stāvokļa aizsardzības mehānismu, kā arī definē valdījumu kā priekšnoteikumu speciālam īpašuma tiesību iegūšanas veidam uz ieilguma pamata. Abi šie institūti ir CK sveši, tādēļ vārdu savienojuma “nelikumīgs valdījums” lietojums, turklāt atsaucoties uz konkrētām CL normām, kas šādu terminoloģiju neietver, ir nepareizs ne tikai no terminoloģijas viedokļa, bet arī pēc būtības. Neraugoties uz to, tiesām ir tendence izlasīt terminoloģiju, kuras nav likumā, bet kura acīmredzot joprojām eksistē tiesnešu apziņā kā iepriekšējā laika pārdzīvojums. “Nelikumīgu valdījumu likums neaizsargā” (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2001. gada spriedums civillietā Nr. SKC-1). Iepazīstoties ar spriedumu kopumā, ir acīmredzams, ka tiesa šo secinājumu attiecina nevis uz valdījumu kā īpašu faktisku stāvokli, bet gan uz lietas iegūšanas tiesisko pamatu, respektīvi, uz īpašuma tiesībām. Tādējādi valdījums tiek identificēts ar īpašuma tiesībām, turklāt sprieduma tēze ir pretrunā ar CL burtisko tekstu, kas paredz tieši pretējo – katru valdījumu likums aizsargā (CL 912. p.). Līdzīgā veidā tiesas ir tendētas “lasīt” CL normas, kas attiecas uz labticīgu valdījumu, dēvējot labticīgu valdītāju par labticīgu ieguvēju. Runa šai gadījumā nav vienkārši par pārskatīšanos, bet gan par nepareizi izprastu principu. Šajos gadījumos ieguvēja labticīgums tiek aplūkots nevis kā valdījuma, bet kā īpašuma kategorija, proti, kā apstāklis, kura dēļ pret viņu nebūtu realizējama īpašuma prasība²⁶, un otrādi – nelabticīga ieguvēja tiesības, kā tas norādīts Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2001. gada civillietas Nr. SKC-435 tēzē, “nevar tikt aizstāvētas, atsaucoties uz ierakstu zemesgrāmatā”. Līdzīgi spriedumos Nr. SKC-5/2002. g., SKC-32/2002. g., SKC-91/2002. g., SKC-676/2002. g., SKC-31/2003. g., SKC-531/2003. g., SKC-521/2003. g., SKC-28/2004. g., SKC-124/2004. g. Tātad labticīga ieguvēja tiesības it kā varētu tikt aizstāvētas, atsaucoties uz ierakstu zemesgrāmatā. Ja tiktu pierādīts, ka atbilstoši Latvijas tiesību sistēmai īpašuma prasību nevar sekmīgi realizēt pret labticīgu ieguvēju, tad tiktu atrisināta pretruna starp “īstā īpašnieka” aizsardzības nepieciešamību un apgrozījuma interešu nodrošināšanu, aizsargājot labticīgu ieguvēju. Tieši šāda tendence nepārprotami izpaužas iepriekš minētajos spriedumos. Taču izrādās, ka atbilstoši CL īpašumu iespējams atprasīt no jebkura, arī labticīga ieguvēja (SKC-424/2001. g., SKC-180/2003. g., SKC-47/2005. g.), respektīvi, CL ne tikai neparedz labticīga ieguvēja kategoriju, bet arī neparedz labticīgam ieguvējam kaut kādu īpašu aizsardzību īpašuma strīdā, izņemot vienīgi ierobežotu atbildību par lietas nejaušu bojā eju prāvas laikā, kā arī tiesības prasīt derīgo izdevumu atlīdzināšanu. Tādējādi labticīgs valdītājs un labticīgs ieguvējs ir divas dažādas juridiskas kategorijas.

Šīs kategorijas būtiski atšķiras viena no otras. Valdītāja labticīgums vai ļauticīgums atbilstoši CL neietekmē īpašnieka iespēju atprasīt lietu ar īpašuma prasību, lieta jāatdod gan labticīgam, gan ļauticīgam valdītājam, atšķiras vienīgi atbildētāja atbildība pret prasītāju (CL 1053.–1056. p.). Savukārt atbilstoši CK vindikācijas prasību nav iespējams realizēt pret labticīgu mantas ieguvēju, izņemot vienīgi gadījumus, ja šo mantu nozaudējis pats īpašnieks vai persona, kurai īpašnieks bija nodevis mantu valdījumā, vai arī, ja manta nozagta vienam vai otram, vai arī “izkluvusi no viņu valdījuma pret viņu gribu citādā veidā” (CK 154. p.)²⁷. Kā redzams, atšķirība starp valdījumu un īpašumu

šajā gadījumā, ja arī pastāv, tad ļoti nosacīti. Šajā gadījumā Latvijas PSR tiesību zinātne sekojusi vispārējai PSRS tiesību zinātnieku doktrīnai. Viens no šīs doktrīnas postulātiem ir tieši tas, ka attiecībā uz “sociālistisko īpašumu” ir uzskatāms par pilnīgi nepieņemamu buržuāziskajām tiesībām raksturīgais pastarpinātā un nepastarpinātā (Mittelbarer Besitz jeb turētājs Der Inhaber, viņš arī faktiskais valdītājs tatsächliche Besitzer) (BGB § 868) vai patstāvīgā un nepatstāvīgā (Šveices Civillikuma § 920) valdījuma pretnostatījums²⁸. Daļēji šāda jēdzienu nobīde izskaidrojama arī ar pārejas perioda īpatnībām, kā rezultātā daudzi sociālistiskajā likumdošanā sastopamie jēdzieni transponēti neatkarīgās Latvijas normatīvajos aktos. Tā, piemēram, labticīgā ieguvēja jēdziens norādīts likumā “Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā”, ņemot vērā, ka šis likums pieņemts vēl pirms CL atjaunošanas. Atjaunojot CL, labticīgā ieguvēja jēdziens un tā ietekme uz denacionalizāciju netika koriģēta.

Skaidrs indikators tam, ka atšķirība starp autentisko un pašreizējo CL valdījuma tiesiskā regulējuma izpratni ir ne tikai terminoloģiska, ir tie gadījumi tiesu praksē, kad tiesa pieļauj iespēju, ka normas par valdījuma aizsardzību tiek piemērotas zaudētu īpašuma tiesību atjaunošanai, ko CL kategoriski izslēdz. Spilgta ilustrācija šādai situācijai ir Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2001. gada spriedums civillietā Nr. SKC-435, kurā teikts: “Saskaņā ar CL 911. un 912. pantu no valdījuma izriet tiesība uz pastāvoša valdījuma aizsardzību un atņemta valdījuma atjaunošanu. Šīs tiesības ir saistītas ar katru valdījumu, neatkarīgi no tā, vai tas ir tiesīgs vai prettiesīgs, labticīgs vai ļaunticīgs. Katru valdījumu likums aizsargā, tieši uz šādiem pamatiem prasība arī celta, tādēļ nepamatota ir apelatora norāde uz to, ka īpašumu var atprasīt tikai ar īpašuma prasību.”²⁹ Šajā gadījumā runa nav tikai par to, ka “ērtības labad” CL normas par valdījuma aizsardzību tiek piemērotas īpašuma prasībām, kas ir nepieļaujami. Iepriekš pieminētajā civillietā ir acīmredzams, ka prasītājam nemaz nebija iespējams īpašuma prasību celt, jo atbilstoši CL noteikumiem viņam nebija iespējams pierādīt savas īpašuma tiesības, jo tādas ne vienu brīdi nebija pastāvējušas. Minētajā lietā konstatējams, ka ar Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2000. gada 21. decembra spriedumu, kas šajā daļā stājies likumīgā spēkā, atcelts pašvaldības lēmums par denacionalizāciju uz tā pamata, ka denacionalizējamo namīpašumu bijušais īpašnieks, uz kura kādreiz pastāvējušo īpašuma tiesību pamata iesniegts denacionalizācijas pieteikums, vēl 1951. gadā pārdevis trešajām personām, bet 1961. gadā nama īpašums atkārtoti nacionalizēts, šoreiz kā īpašniekus norādot personas, kuras ieguvušas šo namīpašumu uz darījuma pamata. Tā kā līdz denacionalizācijai namīpašums atradās tikai pašvaldības valdījumā, bet ne īpašumā, pašvaldībai nav bijis prasījuma tiesību. Tas arī ir iemesls, kādēļ prasības pieteikumā, ko pašvaldības interesēs iesniedzis prokurors, ir atsauce nevis uz 1044. pantu, bet gan uz 911. un 912. pantu. Vēl jo dīvaināk, ka tiesa ignorēja arī noteikumus par prasības noilgumu, kas valdījuma aizsardzības gadījumā ir viens gads, turpretim īpašuma prasības gadījumā – desmit gadi. Visbeidzot ir pastāvējuši mēģinājumi konstruēt labticīga ieguvēja jēdzienu, pamatojoties uz noteikumiem par pirkuma līgumu (CL 2005., 2006. p.). Tomēr, kā izriet no minētajām normām, šajā gadījumā ir runa nevis par pirkuma līguma priekšmeta iegūšanu īpašumā kā darījuma sekām, bet tikai par paša darījuma sekām, respektīvi, par pušu saistībām, kas izriet no līguma sakarā ar tā izpildes neiespēju.

4. Valdījuma reformas iespējas

Ņemot vērā apsvērumu, ka normas par valdījumu kā īpašu faktisko stāvokli un par tā aizsardzību savā pašreizējā formā nevienu īpaši netraucē, jautājumu par tā reformu var uzskatīt par tīri hipotētisku. Tomēr šo normu atrašanās CL un it sevišķi to pretrunīgā

interpretācija tiesu praksē, izmantojot nevietā un atrauti no konteksta, liecina, ka šāda reforma tomēr nepieciešama.

Ņemot vērā valdījuma tiesiskā regulējuma pašreizējo veidolu, iezīmējas divi iespējamie reformas ceļi – reanimācija un pilnīga atteikšanās no valdījuma kā īpaša stāvokļa aizsardzības mehānisma. Lai atjaunotu valdījuma aizsardzības mehānismu, kā jau minēts, nepieciešama atbilstoša procesuālā forma. Sākotnēji atbilstoši romiešu tiesību izpratnei valdījumu aizsargāja ar īpašiem interdiktēm, respektīvi, nosacītām pavēlēm. Šāda interdiktū aizsardzības forma attīstījās pretora praksē, ņemot vērā to, ka viena no pretora funkcijām bija tieši policejiskās kārtības nodrošināšana.³⁰ Valdījuma aizsardzība pēc savas būtības bija fakta aizsardzība sabiedriskās kārtības un drošības interesēs. Turklāt šie interdikti izpaudās galvenokārt kā aizliegumi vai pavēles.³¹ Līdztekus kārtības nodrošināšanai un patvaļas aizliegšanai interdiktū uzdevums bija fiksēt noteiktu pagaidu stāvokli, tā, piemēram, norādīt, kurš no strīdniekiem uzskatāms par valdītāju, un līdz ar to definēt iespējamo turpmākā procesa norisi, respektīvi, ja izraisās strīds par tiesībām, kas interdiktā stadijā nav pieļaujams, valdītājs kļūst atbildējais īpašuma strīdā attiecībā pret citu personu, kura, uzskatot sevi par īpašnieku, ceļ īpašuma prasību. Domājams, ka likuma frāze “tiesa valdījumu nekavējoties atjauno” izriet no svarīgā apstākļa, ka valdījuma aizsardzība notiek paātrinātā vienkāršotā procesā. Arī pirmskara literatūrā šāda prasība ir raksturota kā “interdiktū prasība”³². Mūsdienu paskaidrojumos norādīts, ka ar minēto “interdiktū prasību” jāsaprot valdījuma aizsardzības prasība³³. Šādas prasības problemātiskā daba literatūrā netiek aplūkota. Pašreiz, uzsākot jebkādu prasību, jāievēro vispārējie noteikumi, ko paredz Civilprocesa likums, ja vien nav paredzētas kaut kādas īpašas paātrinātas prasības izskatīšanas formas. Tas nozīmē, ka praktiski “interdiktā prasība” ne ar ko neatšķirsies no jebkuras citas prasības, tādējādi šis apzīmējums tīri labi var iztikt bez mīklainā raksturojuma “interdiktā”, ar kuru gan klasiskajās romiešu tiesībās, gan mūsdienās lielākoties saprot nevis lietas izskatīšanu pēc būtības, bet gan lietas iepriekšēju izskatīšanu (*preliminary hearing, summary hearing*). Ņemot vērā valdījuma īpatnējo dabu, no kuras izriet, ka valdījuma aizsardzības mehānisms pats par sevi raksturo valdījumu kā tiesību institūtu un otrādi – valdījums kā īpašs tiesību institūts ir aizsargājams īpašā kārtībā, teorētiski iespējams šo mehānismu noteikt gan materiālajās tiesību normās, taču tad tās neizbēgami būs ar procesuālu pieskaņu, gan arī procesuālajās normās, bet tādā gadījumā neizbēgami parādīsies arī materiāltiesiski aspekti. Neapšaubāmi, ka Latvijas CL regulētajam valdījumam ir gan materiāltiesiskais, gan arī procesuālais aspekts. Tā, piemēram, normas par valdījuma aizsardzību paredz prasības robežas – no valdījuma vardarbīgā atņēmeņa nav pieņemama nekāda īpašuma prasība (CL 923. p.). Šis pats princips par possesorā un petitorā jeb uz tiesībām balstītā prasījuma nesavienojamību Francijas normatīvajos aktos ir paredzēts nevis Civilkodeksā, bet gan Civilprocesa kodeksa 1265. pantā. No šīs pašas possesorā un petitorā prasījuma kategoriskās nesavienojamības, kas izriet no Latvijas CL, neizbēgami jāsecina, ka prasība par valdījuma atjaunošanu ir bez jebkādas patstāvīgas praktiskas nozīmes. Protams, ka persona, kurai atņemts valdījums un kura sevi uzskata par īpašnieku, izvēlēsies īpašuma prasību. Pretējs lēmums nozīmētu, ka šai personai nāktos rēķināties ar diviem procesiem, respektīvi, vispirms panākt atņemtā valdījuma atjaunošanu un rēķināties ar nepieciešamību vēlreiz iesaistīties strīdā par tiesībām uz lietu.

Līdztekus šim praktiskajam un ekonomiskajam apsvērumam ir vēl vairāki citi, kas var kalpot kā argumenti tam, lai atteiktos no valdījuma kā īpaši aizsargājama stāvokļa. Tā, piemēram, “ja no abpusējiem norādījumiem nevar noteikti pārliecināties, kurai pusei tajā laikā pieder tiesīgs valdījums, tad priekšroka dodama vecākam valdījumam, vai tam, kas dibināts uz tiesiska pamata” (CL 919. p.). “Tajā laikā” šai gadījumā var

nozīmēt gan brīdi, kad atņemts valdījums, gan brīdi, kad iesniegta prasība, gan arī brīdi, kad šī prasība tiek izskatīta. Savukārt “vecākais valdījums” var būt trīsdesmit gadus, trīs nedēļas, trīs dienas, trīs stundas vecāks u. tml. Šajā gadījumā, ja runa tiešām ir par kaut kāda faktiskā stāvokļa aizsargāšanu, tad tīri iekšējā nepieciešamība prasa kaut kādu papildu nosacījumu noteikšanu. Nereti tie ir faktiskā stāvokļa pastāvēšanas termiņi. Tā, piemēram, prasību atbilstoši Francijas Civilprocesa kodeksa 1264. pantam var iesniegt gada laikā no tā brīža, kad valdījums ir traucēts, turklāt, ja šis traucējums pastāvējis attiecībā pret personām, kuras mierīgi baudījušas valdījumu vai īpašuma tiesības ne mazāk kā gadu. Tas, ka CL nav norādītas valdījuma kvalificējošās pazīmes, tā, piemēram, faktiskās varas realizēšanas ilgums, ir viens no lielākajiem Latvijas valdījuma teorijas un prakses trūkumiem. Šī iemesla dēļ daudzas vēsturiski pamatotas normas ir bez praktiska seguma. Tā, piemēram, kazuistiskais kustamu lietu varā ņemšanas dažādo izpausmju uzskaitījums CL 883. pantā ir vājš atbalsts faktiskā valdītāja noskaidrošanā, ņemot vērā, ka lietu ņemt savā varā var arī neskaroties tieši pie tās (CL 881. p.), it sevišķi vēl arī ņemot vērā, ka tas, kas valda lietu savā vārdā, tas var arī sākt to valdīt pēc sava ieskata cita vietā, kaut arī pēdējais nebūtu to ņēmis savā varā (CL 890. p.). Turklāt nav paredzēti nekādi izņēmumi apgrozījuma stabilitātei ļoti svarīgos gadījumos, tā, piemēram, rokas ķīlas gadījumā, kad iepriekš minētais valdījuma nodošanas paņēmieni, tā saucamais *constitutum possessorium*, ir ārkārtīgi bīstams, jo paliek apkārtējiem nemanāms. Šādu gadījumu, piemēram, kategoriski izslēdz Zviedrijas likumdošana, ne tikai izslēdzot *constitutum possessorium* iespējamību, bet arī paredzot, ka pēc lietas nodošanas jāpaiet vismaz trīsdesmit dienām, pirms šādas lietas attiesāšana būtu pasargāta no kreditoru prasījumiem, kas vērsti pret personu, kura šādi nodevusi kustamas lietas valdījumu³⁴.

Nevar nepamanīt arī CL pastāvošo dīvaino paralēlismu. No vienas puses, virkne normu (CL 878.–895. p.), kas veltītas dažādiem partikulāriem valdījuma iegūšanas veidiem, no otras puses, ne mazāk izvērstā un detalizēta apakšnodaļa, kas veltīta īpašuma iegūšanai ar piegūšanu (CL 930.–986. p.), un vēl atsevišķi sadaļa par īpašuma iegūšanu ar nodošanu (CL 987.–997. p.). Tiesa, normas par īpašuma iegūšanu ar nodošanu satur atsauci uz normām par valdījuma iegūšanu (CL 990. p.). Tai pašā laikā daudzas normas atkārtō jau iepriekš teikto, tā, piemēram, ja lieta jau atrodas ieguvēja valdījumā, tad tās pārejai viņa īpašumā pietiek ar attiecīgu iepriekšējā īpašnieka paziņojumu (CL 991. p.). Šajā gadījumā “iepriekšējā īpašnieka paziņojums” konstituē gribu lietu “valdīt kā savu” (CL 886. p.).

Šāda normu dubultošanās vēl būtu pieciešama, ja vien paralēlais regulējums neizraisītu grūti izskaidrojamas pretrunas, tā, piemēram, nekustamā īpašuma nodošana nav nepieciešama (CL 992. p.), turklāt nodošana vien vēl nenodibina nekustamā īpašuma ieguvējam īpašuma tiesību (CL 993. p.). Šo normu kontekstā tomēr grūti izskaidrot, ko gan tādā gadījumā regulē norma, kas paredz, ka nekustamā īpašuma varā ņemšana notiek ne vien, kad ieguvējs ieiet tajā, bet arī, kad nodevējs uz to tikai norāda, ja nav nekādu dabisku šķēršļu ieiet šajā nekustamā īpašumā (CL 882. p.) – apstākļi, kas izraisījis disputus vēl pirmskara tiesu praksē³⁵.

Kā pārliecinošs arguments par labu viedoklim, ka bez valdījuma kā īpaša faktiskā stāvokļa tiesiskās aizsardzības mehānisma ir iespējams iztikt, kalpo tiesību sistēmas, kurās šāds mehānisms neeksistē – Francijas un Krievijas Federācijas Civilkodekss. Atsaukties uz *Common Law* sistēmu šajā kontekstā acīmredzot nav nozīmes, jo, ņemot vērā šīs sistēmas īpatnības, atšķirība starp īpašnieka un neīpašnieka valdījuma aizsardzību pret tā pārkāpumiem (*trespassing*) tāpat būs grūti pamanāma.

Valdījuma kā faktiskā stāvokļa aizsardzību pilnībā iespējams nodrošināt, izmantojot tikai procesuālus līdzekļus, pat ja CL attiecīgo normu par valdījumu kā faktisko varu

nebūtu. Šim nolūkam pilnībā pietiktu, ja Civilprocesa likumā ietvertu atsevišķu nodaļu piektajā sadaļā, kas paredz atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanas īpatnības, šādiem gadījumiem paredzot īpašu pagaidu aizsardzību. Lai to paveiktu nepieciešams paredzēt divus pagaidu aizsardzības pasākumus: 1) aizliegt noteiktas darbības, kas vērstas uz pieteicēja valdījuma traucējumu; 2) noteikt pienākumu atdot patvarīgi atņemto lietu. Šādu pasākumu veikšana ir iespējama gan pēc, gan arī pirms prasības celšanas, ja faktiskā stāvokļa atjaunošana atbilst tiesībām, respektīvi, atbildētāja rīcībā nav pierādījumu, ka tiesības uz lietu pieder nevis pieteicējam, kuram valdījums atņemts vai kura valdījums traucēts, bet gan personai, pret kuru piespiedu līdzeklis vērsts, tad tai tiktu dota iespēja noteiktā termiņā, ko nosaka tiesnesis (termiņš varētu būt ne ilgāks par trīsdesmit dienām līdzīgi pagaidu aizsardzības līdzekļu noteikšanas gadījumā par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem), prasību iesniegt tiesā. Šim tiesas noteiktajam termiņam notekot, pagaidu stāvoklis kļūtu par pastāvīgu. Savukārt prasības iesniegšanas gadījumā pagaidu stāvoklis saglabātos līdz sprieduma spēkā stāšanās brīdim vai līdz tiesvedības izbeigšanai.

Protams, nav nekāda pamata uzskatīt, ka valdījuma aizsardzība nevarētu turpināt pastāvēt tagadējā formā, taču tādā gadījumā tiktu saglabāts instruments, kura pielietošanas izmaksas acīmredzami pārsniedz rezultātu. Tāpat ir iespējams, saglabājot pašreizējās normas par valdījuma aizsardzību CL, ieviest grozījumus Civilprocesa likumā. Tas dotu iespēju realizēt valdījuma aizsardzību paātrinātā kārtībā, kaut arī tādā gadījumā saglabātos ierobežojums, kas paredz, ka no valdījuma vardarbīgā atņēmēja nav pieņemama nekāda īpašuma prasība, iekams no valdījuma izstumtais nav no jauna tajā ievests (CL 923. p.). Taču no šī priekšraksta nebūt neizriet, ka iepriekšējais stāvoklis noteikti atjaunojams prasības ceļā. Tādā gadījumā, ja vien valdījuma vardarbīga atņemšana nav pilnīgi nepamatots patvarības akts, bet daļa no strīda par īpašuma tiesībām, rezultāts – īstā īpašnieka noskaidrošana – tiktu sasniegts ievērojami ātrāk. Vienīgā nelaime, ka šādā gadījumā saglabātos nevēlamais paralēlisms, kāds CL pastāv valdījuma un īpašuma tiesiskajā regulējumā.

Kopsavilkums

1. Valdījuma teorijas plašākā nozīmē, t. i., valdījuma izpratne un tā piemērošana, vairāk vai mazāk pastarpināti saistīta ar valdījuma institūtu romiešu tiesībās.
2. Salīdzinot ar vairumu mūsdienu tiesību sistēmu, Latvijas civiltiesībās valdījums ir salīdzinoši daudz lielākā romiešu tiesību ietekmē nekā citās valstīs. Valdījuma normatīvais regulējums Latvijas CL galvenokārt balstīts uz valdījuma teoriju, ko izstrādājis Savinji.
3. Nepieciešamība reformēt normas par valdījumu apzināta jau pirms vairāk nekā astoņdesmit gadiem, apspriežot toreizējā likumu krājuma Vietējo likumu kopojuma pārveidošanu un veidojot pašreiz spēkā esošo Latvijas 1937. gada CL. Jau toreiz tika izvirzīts priekšlikums atteikties no konservatīvās romiešu tiesību ietekmes un tuvināt valdījuma tiesisko regulējumu tam, kāds atrodams Vācijas un Šveices likumos. Tomēr šie ierosinājumi netika ņemti vērā un pašreizējās tiesību normas par valdījumu gandrīz pilnībā atbilst tām, kas bija spēkā pirms 1937. gada.
4. Viens no būtiskiem trūkumiem pastāvošajā valdījuma tiesiskajā regulējumā ir tas, ka valdījuma kā faktiskā stāvokļa aizsardzība nav pilnībā harmonizēta ar valdījuma kā īpašuma iegūšanas priekšnoteikuma uz ieilguma pamata tiesisko regulējumu. Turklāt ieilgums kā īpašuma tiesību iegūšanas priekšnoteikums, kas balstīts uz

romiešu tiesību principiem, neņem vērā atšķirību kustamu un nekustamu lietu iegūšanā un tādējādi disonē ar pastāvošo nekustamo īpašumu publiskās reģistrācijas sistēmu (zemesgrāmatām).

5. Tiesu praksē, kas atspoguļo Latvijas juristu tiesiskos uzskatus, negatīvu ietekmi uz tiesību normu par valdījumu piemērošanu ir atstājis paralēlisms, kas CL pastāv starp valdījumu kā tiesībām atbilstošu faktisko varu un īpašuma tiesībām. Tā rezultātā praksē valdījums nereti tiek identificēts ar īpašumu, un normas par valdījumu tiek piemērotas lietās par īpašuma prasību. Šāda prakse nonāk pretrunā ar CL, kurā netiek pieļauta posesoro un petitorio prasījumu apvienošana vienā procesā.
6. Ņemot vērā dziļo disonansi starp valdījuma tiesisko regulējumu CL un izveidojušos tiesu praksi, ir nobriedusi nepieciešamība pēc attiecīgo normu būtiskas pārveidošanas. Pārveidojumi ir iespējami divos virzienos – vai nu atjaunot valdījuma kā īpašā faktiskā stāvokļa aizsardzības mehānismu, nodrošinot atbilstošu procesuālo formu, vai arī pilnībā atteikties no valdījuma kā faktiskā stāvokļa tiesiskā regulējuma CL, tādējādi novēršot nevēlamo paralēlismu starp valdījuma kā īpašuma tiesībām atbilstošas faktiskas varas un īpašuma tiesību normām.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

1. *Bernhardt, R.* Real property in a nutshell. St. Paul, MN : West publishing company P.O. BOX 64526, 1991.
2. Black's Law Dictionary Seventh Edition. Editor in Chief Bryan A.Garner. St. Paul, Minn : West Group, 1999.
3. *Cvingmans, O.* Valdīšana šo laiku tiesībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis.* – Nr. 7. – 1926.
4. *Cvingmans, O.* Valdīšana šo laiku tiesībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis.* –Nr.8.–1926.
5. D. 43, 26, 15, 4
6. *Dijk van, P., Hoof van, G. J. H.* Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Second Edition. Boston : Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer, 1990.
7. *Ducmanis, K.* No saskaldītās pagātnes uz vienoto tagadni Latvijas Civillikumos. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis.* – Nr. 1. – 1938.
8. *Jourdan, S.* Adverse Possession. Butterworths LexisNexis, 2003.
9. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. Rīga : Zvaigzne, 1977.
10. *Konradi, F., Walter, A.* Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga : Grāmatrūpnieks, 1935.
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2001. Rīga : Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2002.
12. *Rasa, A.* “Cerību uz īpašumu” tiesiskie aspekti (I). *Likums un Tiesības.* – 10. sēj. – Nr. 4 (104). – 2008, aprīlis.
13. Senāta Civilā kasācijas departamenta 1938. gada spriedumi. *Tieslietu Ministrijas Vēstneša Pielikums.* Spriedums Nr. 22. – 1938.
14. *Sinaiskis, V.* Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga : Latvijas juristu biedrība, 1996.
15. *Sinaiskis, V.* Fakts un tiesības. *Jurists.* – Nr. 7 (23). – 1930, oktobris.
16. *Strömholm, S.* An Introduction to Swidish Law. Second Edition. Stockholm : Norstedts, 1988.
17. The European Court of Human Rights, CASE OF ANHEUSER-BUSCH INC. V. PORTUGAL (*Application no. 73049/01*), JUDGMENT, STRASBOURG, 11 January 2007.

18. *Vēbers, J., Torgāns, K., Šulcs, V.* Padomju civiltiesības II. Rīga : Zvaigzne, 1986.
19. *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības I. Rīga : Zvaigzne, 1979.
20. *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu. Rīga : Mans īpašums, 1998.
21. *Vīnzarājs, N.* Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939) Sastādījis E. Kalniņš. Rīga : E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000.
22. 1937. gada Latvijas Republikas Civillikums. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2006.
23. *Венедиктов, А. В.* Государственная социалистическая собственность. Москва-Ленинград : Издательство академии наук СССР, 1948.
24. *Покровский, И. А.* История римского права. Издание 4-ое. Петроград : Издание Юридического книжного склада «ПРАВО», 1918.

ATSAUCES

- ¹ *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. Rīga : Zvaigzne, 1977. – 100. lpp.
- ² The European Court of Human Rights, CASE OF ANHEUSER-BUSCH INC. V. PORTUGAL (*Application no. 73049/01*), JUDGMENT, STRASBOURG, 11 January 2007, section 46.
- ³ *Dijk van, P., Hoof van, G. J. H.* Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Second Edition. Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer – Boston, 1990 – p. 454.
- ⁴ *Ibid.*, p. 456–457.
Atšķirīgi: *Rasa, A.* “Ceŗību uz īpaŗumu” tiesiskie aspekti (I). *Likums un tiesības*. – 10. sēj. – Nr. 4 (104). – 2008, aprīlis. – 115.–127. lpp.
- ⁵ Black’s Law Dictionary Seventh Edition. Editor in Chief Bryan A. Garner. St. Paul, Minn : West Group, 1999 – p. 1183.
- ⁶ *Bernhardt, R.* Real property in a nutshell. St. Paul, MN : West publishing company P.O. BOX 64526, 1991 – p. 5–8.
- ⁷ *Bernhardt, R.* *Ibid.*, p. 5–28.
- ⁸ *Ducmanis, K.* No saskaldītās pagātnes uz vienoto tagadni Latvijas Civillikumos. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. – Nr. 1. – 1938. – 1.–30. lpp.
Turpat.
- ¹⁰ *Cvingmans, O.* Valdīŗana ŗo laiku tiesībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. – Nr. 8. – 1926. – 258. lpp.
- ¹¹ *Cvingmans, O.* Turpat – 260. lpp.
- ¹² *Vīnzarājs, N.* Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939) Sastādījis E. Kalniņš. Rīga : E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000. – 81. lpp.
- ¹³ *Cvingmans, O.* Valdīŗana ŗo laiku tiesībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. – Nr. 8. – 1926. – 273.–274. lpp.
- ¹⁴ *Sinaiskis, V.* Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga : Latvijas juristu biedŗība, 1996. – 31. lpp.
- ¹⁵ *Cvingmans, O.* Turpat – 259. lpp.
- ¹⁶ *Cvingmans, O.* Valdīŗana ŗo laiku tiesībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. – Nr. 7. – 1926. – 160.–187. lpp.; Nr. 8. – 1926. – 257.–274. lpp.;
Vīnzarājs, N. Valdījuma sastāvs – Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939). Sastādījis E. Kalniņš. Rīga : E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000. – 63.–82. lpp.
Sinaiskis, V. Fakts un tiesības. *Jurists*. – Nr. 7 (23). – 1930, oktobris. – 193.–196. lpp.
- ¹⁷ *Ducmanis, K.* No saskaldītās pagātnes uz vienoto tagadni Latvijas Civillikumos. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. – Nr. 1. – 1938. – 1.–30. lpp.
- ¹⁸ D. 43, 26, 15, 4

- ¹⁹ 1937. gada Latvijas Republikas Civillikums. Rīga : *Latvijas Vēstnesis*. – 2006. – 221. lpp. (vāciskā sleja).
- ²⁰ Turpat – 239. lpp. (vāciskā sleja).
- ²¹ *Jourdan, S.* Adverse Possession. Butterworths LexisNexis, 2003 – p. 182.
- ²² *Jourdan, S.* Adverse possession, Butterworths Lexis Nexis 2003 – p. V-VII.
- ²³ *Sinaiskis, V.* Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga : Latvijas juristu biedrība, 1996. – 32. lpp.
- ²⁴ *Vēbers, J., Torgāns, K., Šulcs, V.* Padomju civiltiesības II. Rīga : Zvaigzne, 1986. – 310. lpp.
- ²⁵ *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības I. Rīga : Zvaigzne, 1979. – 236.–237. lpp.
- ²⁶ Atbilstoši Latvijas PSR CK 154. pantam pret labticīgu ieguvēju tik tiesām nav realizējama īpašuma prasība, "ja manta pret atlīdzību iegūta no personas, kurai nebija tiesību to atsavināt, ko ieguvējs nav zinājis, un kas tam nebija jāzina (labticīgs ieguvējs), īpašnieks ir tiesīgs šo mantu atprasīt no ieguvēja tikai tad, ja šo mantu nozaudējis pats īpašnieks vai persona, kurai īpašnieks bija nodevis mantu valdījumā, vai arī, ja manta nozagta vienam vai otram, vai arī izkļuvusi no viņu valdījuma pret viņu gribu citādā veidā" (CK 154. p.). Šī norma, kas Latvijas PSR CK pārrakstīta no PSR Savienības un Savienoto Republiku civilās likumdošanas pamatu 28. panta, ir bijusi visām PSRS republikām obligāta norma. Šī norma pēc savas konstrukcijas atbilst KPFSR 1922. gada Civillkodeksa 60. pantam – LPFSR CK priekštecim – un ir tieši tāda pati kā tagadējās Krievijas Federācijas Civillkodeksa 302. pantā ietvertā norma. Šajā normā labticīgā ieguvēja jēdziens atspoguļo juridisku konstrukciju *Hand muss Hand varen* principam, kas Latvijas CL pilnīgi citādā formā ietverts 1065. un 1066. pantā. Šai labticīgā ieguvēja konstrukcijai, protams, nav pilnīgi nekā kopīga ar labticīga valdījuma jēdzienu Latvijas CL.
- ²⁷ *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības I. – 238. lpp.
- ²⁸ *Венедиктов, А. В.* Государственная социалистическая собственность. Издательство академии наук СССР, Москва-Ленинград, 1948 – с. 340–341.
- ²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2001. Rīga : Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2002. – 167.–168. lpp.
- ³⁰ *Покровский, И. А.* История римского права. Издание 4-ое. Петроград: Издание Юридического книжного склада «ПРАВО», 1918 – с. 267.
- ³¹ *Sinaiskis, V.* Fakts un tiesības. *Jurists*. – Nr. 7 (23). – 1930, oktobris. – 195. lpp.
- ³² *Konradi, F., Walter, A.* Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga : Grāmatrūpnieks, 1935. – 61. lpp.
- ³³ *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu. Rīga : Mans īpašums, 1998. – 54. lpp.
- ³⁴ *Strömholm, S.* An Introduction to Swedish Law. Second Edition. Stockholm : Norstedts, 1988. – 409.–410. lpp.
- ³⁵ Senāta Civilā kasācijas departamenta 1938. gada spriedumi. *Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums*. Spriedums Nr. 22. – 1938. – 26. lpp.

Summary

In the current Civil Law of the Republic of Latvia, possession remains its original dualism characteristic of Roman law. It is simultaneously defined as a fact and as law. This dualism of legal regulation crucially distinguishes possession in Latvia's law from other types of legal regulation in Switzerland, Germany, France, the UK, and Russia.

Possession as an exceptional actual state lacks protection in an appropriate procedural form. The judicial practice in Latvia follows a tendency to apply provisions on possession in property disputes. Such practice contradicts the judicial norms of the Civil Law of Latvia that exclude the combination of petitory and possessory demands in one suit. Such discrepancy between the

written law and its application is unacceptable. There are two possible directions of the reform of the legal regulation of possession: either protection of possession by an adequate procedural form of accelerated recovery of possession or complete refusal of protection of possession as an exceptional actual state.

**Europäische Rechtshistoriker des 19. Jahrhunderts
Professor Oswald Schmidt – ein Jurist aus Livland, der
während des Zeitalters des Nationalismus und nationalen
Erwachens Rechtsgeschichte lehrte¹**

*Eiropas 19. gadsimta tiesību vēsturnieks profesors
Osvalds Šmidts – jurists no Vidzemes guberņas,
kurš nacionālās atmodas laikā
mācīja tiesību vēsturi*

*European 19th Century Law Historian Professor
Oswald Schmidt – a Lawyer from the Province of Livonia
Who Taught the History of Law during
the National Awakening*

Peeter Järvelaid

Professor der Akademie Nord, Tallinn, Estland

E-mail: pjarvelaid@yahoo.de

Publikācija veltīta izcilam Baltijas tiesību vēstures pētniekam profesoram Osvaldam Šmidtam (Oswald Schmidt, 1823–1890). Rakstā tiek izvirzīta tēze, ka O. Šmidta tiesiskais mantojums ir neatņemams XIX gs. beigu tiesību vēstures zinātnes līmeņa liecinieks un O. Šmidta pētījumu rezultāti ir neatņemama Eiropas tiesību vēstures historiogrāfijas sastāvdaļa.

Die wissenschaftliche Tätigkeit von Professor Oswald Schmidt (1823–1890) verdient großen Beachtung und Anerkennung in der Geschichte der europäischen Rechtswissenschaft. Schmidts wissenschaftliche Forschungsarbeit war von Anfang an mit der Untersuchung historischer Quellen verbunden. Seine Veröffentlichungen bescheinigen das Niveau der Rechtsgeschichte am Ende des 19. Jahrhunderts und bei der Analyse dieses Zeitraums sind sie von großer Bedeutung. All dies gebührt ihm eine entsprechende Stelle in der Geschichtsschreibung nach der Zeitfolge. Er war auch der vorletzte deutschbaltische Professor für est-, liv- und kurländisches Provinzialrecht. Durch die Integrationsprozesse in der Europäischen Union gewinnt die Rechtsgeschichte immer größere Bedeutung, eben deshalb sind auch Oswald Schmidts rechtshistorische Arbeiten im Kontext der jeweiligen Interaktion der baltischen und europäischen Rechtswissenschaftler von Interesse.

Schlusssatz: Oswald Schmidt, Rechtshistoriker, Recht, europäische Rechtswissenschaft.

Inhaltsverzeichnis

1. <i>Kindheit. Die Familie Schmidt auf den Inseln Saaremaa/Oesel und Muhu/Moon</i>	62
2. <i>Als Student der Rechtswissenschaften an der Universität Tartu</i>	62
3. <i>Als Lehrkraft an der Juristischen Fakultät der Universität Tartu</i>	63
4. <i>Wissenschaftliche Aktivitäten</i>	66
5. <i>In verschiedenen Ämtern an der Universität Tartu</i>	68
<i>Zum Abschluss</i>	69
<i>Quellennachweis und Anmerkungen</i>	70
<i>Kopsavilkums</i>	72
<i>Summary</i>	72

1. Kindheit. Die Familie Schmidt auf den Inseln Saaremaa/Oesel und Muhu/Moon

Carl Oswald Alexander Schmidt wurde am 19. Januar 1823 geboren. Als Geburtsort vermerken Nachschlagewerke Kuressaare/Arensburg,² doch die Kindheit verbrachte er offensichtlich 27 Kilometer entfernt in Valjala/Wolde, wo sein Vater Gottlob Alexander von Schmidt (1794–1871), der Superintendent des Konsistoriums Saaremaa, als Pfarrer tätig war.

Die Geschichte der Familie Schmidt wurde von Oswalds Sohn, dem Tartuer/Dorpat Sekretär des Stadtrats und Juristen Arwed von Schmidt (1862–1941), gründlicher erforscht.³ Dieser vermochte herauszufinden, dass die Vorfahren seiner Familie in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts in Ostpreußen lebten. 1734 siedelte die Familie in die Ostseeprovinzen des Russischen Imperiums über. Als erster kam Johann Heinrich Schmidt (1713–1808) nach Livland, der die Pfarrerdynastie der Schmidts in Valjala begründete (1743–1868).⁴ Auch sämtliche drei Söhne Gottlob Alexander von Schmidts traten durch ihr Talent und ihre Bildungsbestrebungen hervor. Der älteste, Dr. phil. Eugen Schmidt (1821–1905), war als Deutschlehrer am Nikolaj-Institut in Moskau tätig und hinterließ seine Spuren in der Geschichte als ein besonders guter Schachspieler. Oswald Schmidt (1823–1890) wurde Juraprofessor an der Universität Tartu und Prorektor, sein jüngerer Bruder Alexander Physiologieprofessor und der Rektor derselben Universität.⁵ Es ist natürlich sehr schade, dass ein für Esten so wichtiges Nachschlagewerk wie der 14. Band der Estnischen Enzyklopädie, der Kurzbiografien enthält, wohl beide Professoren mit einem Beitrag bedenkt, doch den Leser nicht darüber informiert, dass es sich bei den beiden um Brüder handelte.⁶

Die erste Schulbildung erhielt Oswald Schmidt zu Hause und der Besuch einer öffentlichen Schule war mit fünf Jahren (1837–1842) ausgesprochen kurz. Nach dem Absolvieren des Gymnasiums in Tallinn/Reval wollte der junge Mann die Ausbildung in Tartu/Dorpat fortsetzen, wo er am 13. Januar 1842 an der Juristischen Fakultät der Universität immatrikuliert wurde.⁷ Der künftige Student begann in Tartu im Hause Lohse am Rande der alten Burgmauern zu wohnen.⁸

2. Als Student der Rechtswissenschaften an der Universität Tartu

Oswald Schmidt nahm das Studium in einer für seine *alma mater* schwierigen Zeit auf. Seine Ausbildung fing im ersten Semester 1842 an und dauerte vier Jahre. Er erhielt sein erstes juristisches Diplom am 10. Mai 1846. Weniger als ein Jahr später am 7. April

1847 erlangte er nach der Verteidigung seiner Abschlussarbeit den akademischen Grad eines Kandidaten (*can. jur.*). Als Oswald Schmidt begann, an der Universität Tartu zu studieren, stand Professor Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) als Dekan der Juristischen Fakultät vor. Bunge war der bekannteste Jurist Livlands im 19. Jahrhundert. Die Fakultät war zu diesem Zeitpunkt verhältnismäßig klein – neben Bunge waren Erdmann Gustav von Bröcker, der erste Absolvent der Rechtswissenschaft und dann Professor an der Heimatuniversität, die Professoren Carl Eduard Otto und Karl Otto von Maday sowie Privatdozenten Ewald Sigismund Tobien und Carl von Rummel tätig, die später als Juraprofessoren bekannt werden sollten. Gleich zu Beginn von Oswald Schmidts Studium kamen plötzlich an der Juristischen Fakultät verschiedene Probleme zum Vorschein. Aus Protest gegen den politischen Druck des Zentrums verließen die Universität fast gleichzeitig von Bunge und von Maday. Die Regierung versuchte der Fakultät auch eine neue politische Richtung aufzuzwingen: Untertanen des Zaren gegenüber den Ausländern bei der Berufung von Professoren zu bevorzugen. Unter diesen sollten ihrerseits diejenige Kandidaten größere Chancen erhalten, die moralisch bereit und dazu in der Lage waren, an der bis dahin als deutschsprachig bekannt gewordenen Universität Tartu die Studenten auf Russisch zu unterrichten.

Nach der Absolvierung der Universität begann Oswald Schmidt als praktischer Jurist zu arbeiten. Laut der einschlägigen Literatur war er als Sekretär eines Brückengerichts auf der Heimatinsel in Kuresaare bis 1850 tätig. Nach einer dreijährigen Aktivität auf Saaremaa wählte er Livlands Bildungszentrum Tartu als einen neuen Lebensmittelpunkt, wo er in folgenden zehn Jahren als Obersekretär des Stadtrates wirkte. In Tartu zeigte sich Schmidt als guter Kenner sowohl des örtlichen Privatrechts als auch auf dem Gebiet des Zivilprozesses. Am 1. August 1860 wurde er in Riga in die Liste der Advokaten des Livländischen Hofgerichts eingetragen.

3. Als Lehrkraft an der Juristischen Fakultät der Universität Tartu

Nach zehnjähriger Tätigkeit als praktischer Jurist entschied sich der 37jährige Schmidt seinem Leben eine andere Wendung zu geben und einen Weg zur akademischen Karriere einzuschlagen. Um sich ihr vollständig widmen zu können, legte er im Jahr 1858 seine bisherigen Ämter nieder und beschäftigte sich zielstrebig mit wissenschaftlicher Arbeit.⁹ Obwohl seine besonderen Interessen in rechtsphilosophischen Fragen und den Grundsätzen des Rechts bestanden, bereitete er sich vorerst auf das Magisterexamen vor und verfasste die notwendigen wissenschaftlichen Arbeiten. 1860 beendete er seine erste Untersuchung mit dem Titel “Über den Begriff des Besitzes nach römischen Rechte”,¹⁰ für die er den Magistertitel erhielt. Im selben Jahr hielt er die nötigen Probevorlesungen und wurde Privatdozent an der Juristischen Fakultät.¹¹

Bereits im folgenden Jahr wurde er ordentlicher Dozent. Von 1861 bis 1866 las er unter Nutzung seines Interesses für Rechtsphilosophie “Rechtswissenschaftliche Enzyklopädie“, wobei er zumindest anfangs die Lehrbücher Professor F. Walters einsetzte, sowie “Provinziales Kirchenrecht“. Beide Vorlesungen wurden zu den Einführungsveranstaltungen für künftige Juristen gezählt. Sein Kollege Professor Johannes Engelmann bestätigt, dass Schmidt bei seiner Ankunft an der Universität Tartu ein besonderes Interesse für Rechtsphilosophie hatte,¹² doch gleichzeitig war er sich offensichtlich noch nicht ganz darüber im Klaren, wo seine wissenschaftlichen Vorlieben lagen. Seine zehnjährige Erfahrung in der livländischen juristischen Praxis zwangen sowohl ihn als auch seine Kollegen an der Universität darüber nachzudenken, ob es nicht nützlicher wäre, eine praktische Erfahrung mit der Wissenschaft zu verbinden,

statt die Zeit für die zwar spannende, jedoch praxisfern erscheinende Rechtsphilosophie zu nutzen. Dies wurde wirklich zu einem schicksalhaften Punkt im Leben Oswald Schmidts als Wissenschaftler und Lehrkraft. Er war sehr an der Rechtsphilosophie interessiert, mit der er sich in der Praxis nicht mit voller Energie beschäftigen konnte, doch die Wahl dieses Wegs hätte ihn noch verhältnismäßig lange als Hochschullehrer im Status eines Lehrlings belassen. Zu Beginn seiner akademischen Karriere verstand er, dass beispielsweise im Falle des Zivilprozesses als praxisnahes Gebiet durch seine fast zehnjährige Abwesenheit im akademischen Leben kein Nachteil gewesen wäre. Im Gegenteil, seine Erfahrung wäre ein Kapital, von dem er zehren könnte und ihm in den Augen der Studenten einen Vorteil gegenüber seinen Kollegen, den Theoretikern, verschaffte. Eine praktische Richtung wählend, könnte er umgehend bei Aufnahme seiner Tätigkeit an der Universität die angesammelte Erfahrung den Studenten im Praktikum weiter vermitteln. Für zukünftige Juristen war es ja ungemein wichtig zu wissen, wie man in livländischen Institutionen besonders effektiv agieren konnte¹³ und dank seines Erfahrungsschatzes wurde Schmidt für die Jüngeren zur großen Autorität als Lehrer der höchst komplizierten praktischen Seite des Zivilprozesses nach lokalem Recht.

Doch gleichzeitig hatte er sich ja von der Praxis verabschiedet gerade wegen seines Interesses für Rechtsphilosophie. Vorerst schob Schmidt die endgültige Entscheidung so weit wie möglich auf, dadurch, dass er weiterhin "Rechtswissenschaftliche Enzyklopädie" unterrichtete, was erforderte, sich in Fragen der Rechtsphilosophie in Form zu halten. Zweifelsohne begann er in diesem Zustand, zwischen zwei Themenkomplexen zu navigieren, der praktischen Seite stärker den Ausschlag zu geben.

Die Ursachen erwiesen sich als offenbar sehr lebensnah. Es war deutlich, dass der Privatdozent Schmidt als ordentlicher Professor berufen werden wollte und dazu war es im Zarenreich nötig, die schwierige und formal lange andauernde Prozedur der Beantragung des Doktorgrades zu durchlaufen. Die Praxis der deutschen Universitäten, die den Deutschbalten stets als erster Vergleichspunkt diente, erwies sich in diesem Bereich als deutlich einfacher und schneller. Früher konnten viele, zumeist deutschbaltische Lehrkräfte der Universität Tartu in Deutschland promovieren. Da anfangs der deutsche Dokortitel dem russischen gleichgestellt war, vermochten sie auf diese Weise, ihre akademische Karriere zu beschleunigen. Auch Oswald Schmidt ließ diese Möglichkeit nicht unversucht. Er promovierte bereits 1864 an der Universität Jena, doch die Zeiten hatten sich gewandelt. So musste er, um seine akademische Karriere fortsetzen zu können, einen Doktorgrad an der Universität Tartu nach den Regeln des Russischen Reichs verteidigen.

Doch die Promotion in Jena war dennoch keine vergebliche Mühe, denn sie verschaffte zumindest Schmidt selbst eine gewisse innere Sicherheit und sie erwies sich gleichzeitig auch für die ihn unterstützende Juristische Fakultät als notwendig. Diese erhielt somit das formale Recht, weiter auf ihn Hoffnungen zu setzen. Zur Verteidigung des Dokortitels an der Universität Tartu präsentierte er dem Fakultätsrat seine Untersuchung "Das Verfahren vor dem Manngerichte in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten zur Zeit der bischöflichen und Ordensherrschaft in Livland".¹⁴ Auch seine zweite Promotion verlief erfolgreich und somit konnte Schmidt über seine weitere Karriere im Russischen Imperium schon in längerfristiger Perspektive nachdenken. Die positive Einstellung der Fakultät belegte die Tatsache, dass Schmidt fast sofort als außerordentlicher Professor berufen wurde (1866–1868). Professor Schmidt stand nun als Gleicher neben seinen Kollegen Carl von Rummel, Victor Ziegler, Ottomar Meykow, August von Bulmerincq sowie Johannes Engelmann. Es muss zugegeben werden, dass es sich vom wissenschaftlichen Potential und der internationalen Qualität her wohl um

die stärkste Gruppe von Wissenschaftlern in der Geschichte der Juristischen Fakultät der Universität Tartu handelte.

Abbildung 1. Oswald Schmidt.

(Quelle: <http://hdl.handle.net/10062/3617> Autor Höflinger, Louis)

Als außerordentlicher Professor hielt Schmidt die Vorlesungen über das provinziale Prozessrecht (vorerst sowohl Kriminal- als auch Zivilprozessrecht), neben den Vorlesungen und Praktika, die er noch als Privatdozent machte. Zu diesem Zeitpunkt war es bereits recht deutlich, dass für Schmidt der livländische Zivilprozess im Zentrum des Interesses bleiben musste. Die Zeit des Zweifels ging zu Ende. Unter dem Druck der Realität blieb die Rechtsphilosophie im Hintergrund und den vordersten Rang nahm die praktische Richtung ein, wobei Forschungsvorhaben und Lehrart eng miteinander verbunden waren. Der Unterricht stützte sich weitgehend auf die Forschungsarbeit des Professors und wir können in diesem Zusammenhang wirklich das Bild des Humboldtschen Ideals gebrauchen.

Nach zweimaliger Promotion war die Berufung zum ordentlichen Professor für Schmidt nur noch eine Frage der Zeit. Doch diese Vorbereitungen erforderten viel Zeit. Oswald Schmidt war bereits 45 Jahre alt, als er schließlich zum höchsten Amt seiner akademischen Karriere berufen wurde: Ordentlicher Professor für Est-, Liv- und Kurländisches Recht. Dieses Amt bekleidete er bis zu seinem Tod am 29. Juli 1890.

Für einen Mann mit den Wurzeln auf der Insel Saaremaa war es zweifelsohne eine große Ehre auf den von allen livländischen Juristen bewunderten Lehrstuhl berufen zu

werden. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kann er auch als Bunes Lehrstuhl bezeichnet werden, denn gerade von Bunge hatte diesen Lehrstuhl in dieser Form in den 1820er Jahren geschaffen und mit seinen Arbeiten zur Rechtswissenschaft und Gesetzgebung sowohl innerhalb des Russischen Reichs als auch im Ausland bekannt gemacht.

Als ordentlicher Professor verzichtete Schmidt darauf, "Rechtswissenschaftliche Enzyklopädie" und Kirchenrecht zu unterrichten und konzentrierte sich auf Fragen des provinziellen Prozessrechts. Ebenso hielt er Vorlesungen zu den ersten beiden Teilen des baltischen Provinzialrechts, in Behördenverfassung und Ständerecht.

Für ihn wurde die Rechtsgeschichte nun wichtiger. Zum Vorlesungsplan kamen als neue Fächer "Deutsche Rechtsgeschichte" und "Die Quellen des est-, liv- und kurländischen Provinzialrechts" (die so genannte äußere Rechtsgeschichte) hinzu. Schmidts wissenschaftliche Forschungsarbeit war von Anfang an mit der Untersuchung historischer Quellen verbunden. Zum historischen Verständnis des Faches sei gesagt, dass es sich damals für Juraprofessoren um eine gewöhnliche und weit verbreitete wissenschaftliche Methode handelte. Oswald Schmidt entwickelte eine fruchtbringende Kooperation mit seinen Kollegen, denn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts schufen die wissenschaftliche Weltanschauung und die fachliche (historische) Vorbereitung die entsprechenden Voraussetzungen. Es bestand kein Problem darin, im Feld des Provinzialrechts die so genannte innere Geschichte von den entsprechenden Fachprofessoren unterrichten zu lassen, während die gesamte Lehre der so genannten äußeren Geschichte auf den Schultern Oswald Schmidts ruhte.¹⁵

4. Wissenschaftliche Aktivitäten

Die Forschungstätigkeit Oswald Schmidts fiel zweifelsohne in eine Blütezeit der Juristischen Fakultät an der Universität Tartu. Die in den 1820er Jahren geschaffenen Voraussetzungen begannen nun, Früchte zu tragen. In Verbindung mit dem allgemeinen nationalen Erwachen wurde es wieder aktuell, das Provinzialrecht zu erforschen. Schmidt konnte dort zur Arbeit ansetzen, wo sein Vorgänger von Bunge zum Zeitpunkt seines Abgangs von der Universität Tartu und der Ausreise aus dem Russischen Reich 1865 aufgehört hatte. Der größte Teil der wissenschaftlichen Hinterlassenschaft Schmidts wurde recht kompakt in der 1868 an der Juristischen Fakultät begründeten "Dorpater Juristischen Zeitschrift" veröffentlicht.¹⁶ Selbstverständlich handelte es sich nicht um einen Zufall, dass jene Kollegen wie die Professoren Johannes Engelmann (1832–1912), Carl Erdmann (1841–1898) und Woldemar von Rohland (1850–1936), die sich besonders aktiv um die Herausgabe der Zeitschrift bemühten, eine ganze Nummer im Jahre 1894 ihrem verstorbenen Kollegen widmeten. In diesem Zusammenhang publizierten sie für eine wissenschaftliche Öffentlichkeit hinterlassene Manuskripte Schmidts. Damit erschienen mehrere wichtige Arbeiten auf dem Gebiet der Rechtsgeschichte posthum. Dazu zählte man auch das Hauptwerk, die "Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands", das erstmalig 1894 publiziert wurde und 1968 einen Nachdruck erfuhr.¹⁷

Es blieb den nachfolgenden Generationen überlassen, diese Arbeiten zu bewerten. Zu Lebzeiten waren die Interessen Oswald Schmidts andere. Er mühte sich ab und sein Interesse und das seiner Kollegen waren in erster Linie auf die Herausgabe eines Handbuchs des provinziellen Prozessrechts konzentriert. 1880 war Schmidt schließlich soweit gekommen, dass er seine große Arbeit, wobei es sich tatsächlich um sein Lebenswerk handelte, feierlich abschließen konnte. Der 57jährige Professor hatte eine gründliche Forschungsarbeit druckfertig gemacht, für die er sich sowohl als Wissenschaftler als auch als Lehrkraft all die Jahre an der Universität Tartu bemüht

hatte. Das Buch erschien in Tartu, nicht in Deutschland, obwohl es inzwischen zur Sitte für Tartuer Juraprofessoren geworden war, die Arbeiten gerade im Ausland zu veröffentlichen, um ein größeres Publikum zu erreichen. Das Handbuch des livländischen Zivilprozesses¹⁸ war größtenteils auf ein lokales Auditorium zugeschnitten. Im Ausland war man bereits begeistert von der großen Gerichtsreform des Russischen Reichs des Jahres 1864, deren herausragender Bestandteil gerade der Zivilprozess war.

Anders als das internationale Publikum freuten sich die livländischen Leser über eine derartige Veröffentlichung, denn es handelte sich um ein wichtiges Gegenargument im Kampf mit dem Zentrum des Reichs um die Erhaltung der baltischen Sonderordnung in den Ostseeprovinzen des Reichs.¹⁹ Zugleich vermochte die Freude nicht vollkommen zu sein, denn es war in Livland allen Fachleuten bekannt, dass bereits 1864 in St. Petersburg die Herausarbeitung des Entwurfs von Bungen einer liv-, est- und kurländischen provinziellen Zivilprozessordnung gestoppt wurde. In der Mehrheit der Territorien des Russischen Reichs setzte sich 1864 eine neue, moderne Gerichtsordnung und ein neues Prozessrecht durch.

Mit der Annahme des Baltischen Sonderrechts 1864 endete die Unterstützung der Regierung des Russischen Reichs für die Herausgabe von Sammlungen des Provinzialrechts. Die Ziele des Zentrums waren offensichtlich andere. Die Rechtspolitik des Russischen Reichs orientierte über die damals in Europa vorherrschenden Tendenzen, parallel zum Aufbau von modernen Nationalstaaten erfolgte eine innere Stärkung und Modernisierung des Staates und dementsprechend eine zunehmende Unifizierung der Gesetzgebung des Imperiums. Im Jahr 1880 vermochte Oswald Schmidt verständlicherweise noch nicht ahnen, dass der im folgenden Jahr an die Macht kommende Zar Alexander III. anlässlich der Thronbesteigung die Grundlagen der baltischen Sonderordnung nicht bestätigen werde.

Dieser Schritt des Zaren verursachte vorerst in den Ostseeprovinzen auf seine Weise ein juristisches Vakuum und brachte das Bedürfnis der unterschiedlichen Parteien hervor, ihre Position juristisch zu begründen. Doch im folgenden Jahrzehnt sollte die verwirrende Situation geklärt werden, denn 1889 wurde in den drei Ostseeprovinzen die allgemeine Gerichtsordnung des Russischen Reichs in Kraft gesetzt, sowohl für den Zivil- als auch für den Kriminalprozess. Damit wurde der Zivilprozess für die livländischen Juristen als ein eigenständiges juristisches System gleichgeschaltet und ersetzt durch die allgemeingültige Ordnung des Reichs.

All dies versetzte die große Arbeit Oswald Schmidts in einen neuen historischen Kontext. Damit hatte sich eine Situation herausgebildet, in der das von Schmidt für die örtlichen Juristen vorwiegend zur *praktischen Nutzung* erarbeitete Handbuch des Zivilprozesses nicht mehr in der livländischen Gerichtspraxis verwendet werden konnte, denn die ihm zugrunde liegenden Gesetze hatten ihre Gültigkeit verloren. Es ist kaum anzunehmen, dass der Autor sich erleichtert fühlte, da seine Arbeit offenbar die letzte große wissenschaftliche Zusammenfassung der Quellen des vor 1889 gültigen livländischen Prozessrechts bleiben sollte.

Die erfolgte Metamorphose war außerordentlich – mit einem Moment verwandelte sich ein Buch, das als notwendiges Handbuch für die praktische Arbeit von Juristen gedacht war, zur Lektüre für einige gebildete Juristen und Historiker. Für Historiker, die sich mit Rechtsgeschichte befassten, blieb Schmidts Veröffentlichung allerdings eine unübertroffene und wichtige Quelle, obwohl ihm der Hintergrund eines Historikers fehlte, heutzutage eine wichtige Voraussetzung für historische Forschung. Das Handbuch bietet dem Spezialisten für die Geschichte Livlands die beste Übersicht über den Zivilprozess vor der Gerichtsreform 1889. Auf menschlicher Ebene bedeutete

die Reform einen schweren Schlag für den Wissenschaftler. In der Folge fällt das russische Bildungsministerium die Entscheidung, die Vorlesungen zum est-, liv- und kurländischen Zivilprozess aus dem Lehrplan der Juristischen Fakultät der Universität Tartu zu streichen. Der Lehrstuhl für Provinzialrecht wurde nun in einen für den russischen Zivilprozess umgewandelt und der bisherige Professor verlor seine Stellung.²⁰ Ihm wurde vorübergehend erlaubt, weiter an der Universität Tartu zu lehren, aber als außerordentlicher Professor. So erteilte er 1889/90 Unterricht in allgemeinem deutschen Zivilprozess und in deutscher Rechtsgeschichte. Weiterhin leitete er das letzte Mal studentische Praktika im Zivilprozess.

5. In verschiedenen Ämtern an der Universität Tartu

Im Jahr 1860, als Schmidt seine Arbeit aufnahm, befand sich die Universität Tartu unter starkem Druck der Regierung, denn im Bildungsministerium in St. Petersburg wurde zum wiederholten Male ein allgemeines Statut für die Universitäten des Reichs ausgearbeitet. Seit der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts widerstand die Universität Tartu dem Versuch des Zentrums, die Universitäten unter Zwang zu unifizieren. 1863 galt an den anderen Universitäten Russlands bereits das dritte allgemeine Statut. Auch dieses Mal vermochte man in Tartu dem Druck zu widerstehen und einen Kompromiss mit der Regierung abzuschließen. Dies ermöglichte der Universität 1865 ein eigenes neues Statut einzuführen. Dieses stützte sich auf das Statut von 1820, doch es verschaffte nicht das Recht auf ein vergleichbares Budget wie die unifizierten Universitäten, was die Professoren am Emajõgi/Embach in eine ökonomisch erheblich schwierigere Situation brachte als die anderen Professoren im Russischen Reich.²¹ Die gebildeten Einwohner Est- und Livlands sorgten sich sowohl um die Bewahrung des baltischen Sonderstatus als auch um die Erhaltung der Autonomie der Universität Tartu. Da die Hochschule unter einem außergewöhnlichen Druck stand, war sie sehr daran interessiert, einen Mann mit Erfahrung als praktischer Jurist in die Universitätsleitung aufzunehmen. Nur ein Jahr nach der Berufung als ordentlicher Professor für est-, liv- und kurländisches Provinzialrecht fand sich Oswald Schmidt auf dem Posten eines Stellvertreters des Prorektors wieder (1869–1870).²² Den Professoren im Konzil der Universität war klar, dass gerade Schmidt eine große Hilfe bei der Leitung der Universität als Prorektor sein könne, einem Posten, den er von 1870 bis 1882 bekleidete.²³ In den Jahren von 1875 bis 1881 vertrat er in den Sommerferien den Rektor, seinen Kollegen von der Juristischen Fakultät, Professor Ottomar Meykow, den das Russische Reich wiederholt mit den höchsten Auszeichnungen bedacht hatte.²⁴

Nach dem Rücktritt vom Amt des Prorektors war Schmidt 1882 noch Dekan der Juristischen Fakultät. So verblieb er indirekt noch im Konzil der Hochschule, zumindest als nichtoffizieller Ratgeber. Verständlicherweise war dies nicht einfach für den bald sechzigjährigen Professor Schmidt. Während seiner aktiven Tätigkeit hatte er erhebliche Energie aufgebracht, um den Sonderstatus der Universität als einen untrennbaren Bestandteil der baltischen Sonderordnung zu erhalten. Doch dabei handelte es sich im damaligen Livland kaum um eine Aktivität, die ihm viele positive Emotionen verschafft hätte.²⁵

Tatsächlich war es oftmals ein hoffnungsloses Unterfangen. Neben der Lehre und Forschung widmete sich Schmidt 15 Jahre seines Lebens diesem *hoffnungslosen* Kampf. Sehr treffend fasste die Reform der deutschbaltische Historiker und Professor in Göttingen Reinhard Wittram (1902–1973) mit folgenden Worten zusammen: “Die Universität wurde in den Jahren 1889–1893 zu einer vom Staat geführten russischen Bildungseinrichtung.”²⁶

Zum Abschluss

Über Oswald Schmidt als Wissenschaftler kann vermerkt werden, dass er eine höchst interessante, auf ihre Weise tragische Persönlichkeit sei. Nachfolgende Generationen können aus dem Lebenslauf dieses Forschers etwas lernen, was an eine alte Lebensweisheit erinnert – wie wichtig es sowohl im Leben als auch in der Wissenschaft sei, seinen Interessen zu folgen, so schwer dies auch oftmals werden mag. Schmidts Herzenswunsch in der Wissenschaft war die Beschäftigung mit der Rechtsphilosophie, doch diesen Weg wählte er nicht. Deshalb können wir verständlicherweise nichts darüber sagen, was er vielleicht hätte erreichen können.

Verhältnismäßig lange zweifelte er und traf unter dem Druck der Kollegen seine Entscheidung für die praktische Jurisprudenz und verwirklichte sich auf dem Gebiet des damals als wichtig angesehenen livländischen Zivilprozesses. Er erzielte 1880 tatsächlich mit seiner Arbeit einen Erfolg und die formale Anerkennung blieb nicht aus, denn er wurde zum vorletzten deutschbaltischen Professor für est-, liv- und kurländisches Provinzialrecht. Doch schon weniger als zehn Jahre später, im Jahr 1889, endete seine wissenschaftliche Arbeit mit ihrem praktischem Hintergrund, denn es verschwand sein Forschungsobjekt – die Gesetzgebung für den Zivilprozess in den Ostseegouvernements verlor plötzlich auf Wunsch der russischen Regierung einfach ihre Gültigkeit. Von einem Moment auf den anderen büßte der größte Teil der Forschungsarbeit Schmidts jegliche Aktualität zumindest für den Juristen/Praktiker ein. Zweifelsohne stellte dies für Schmidt als eine persönliche und wissenschaftliche Tragödie dar.

Es bestehen auch keine Zweifel daran, dass diese Erlebnisse ihren Anteil an einer deutlichen Verschlechterung seiner Gesundheit hatten. Oswald Schmidt ist in den ersten Stunden des 29. Juli 1890 in Tartu infolge eines Herzinfarkts verstorben.

Von seinem Werk verloren einzig die rechtshistorischen Arbeiten nicht im Zuge der Reform an Bedeutung. Für spätere Generationen ist es verständlicherweise leicht, die Vorgänger zu bewerten, doch gerade der Lebenslauf Oswald Schmidts bestätigt nochmals sehr kontrastreich, dass in der Wissenschaftsgeschichte eben die für die Praktiker und Zeitgenossen lebensfernten Bereiche am stärksten überdauern. Deshalb ist Schmidt heute den deutschsprachigen Rechtswissenschaftlern nicht als Spezialist für den Zivilprozess, sondern als *Rechtshistoriker* bekannt, dies vor allem wegen seiner damaligen Tartuer Kollegen, die beschlossen, seine Vorlesungsskripte zur Rechtsgeschichte zu publizieren. Er selbst hielt sie noch nicht für veröffentlichungsfähig.

Oswald Schmidts internationale Anerkennung in der deutschsprachigen Wissenschaft half es, dass seine Rechtsgeschichte nach dem Zweiten Weltkrieg als Nachdruck erneut publiziert wurde. Was wäre aber aus Schmidts Suche nach einer wissenschaftlichen Identität geworden, wenn er seinerzeit selbstsicherer auf seinen Interessen beharrt hätte und wenn ihn die Kollegen in Tartu voll unterstützt hätten und er mit voller Kraft seiner heimlichen wissenschaftlichen Liebe, der Rechtsphilosophie, hätte frönen können ... Wäre dann vielleicht etwas Langweiligeres entstanden? So groß der Wunsch des Verfassers ist, über Oswald Schmidt als verhinderten Rechtsphilosoph zu schreiben, so lässt er sich nicht erfüllen. Es bestünde nämlich die Gefahr, in eine unwissenschaftliche Form zu verfallen.

QUELLENNACHWEIS UND ANMERKUNGEN

- 1 Der Aufsatz wurde als Stipendiat des Herder-Instituts in Marburg verfasst.
- 2 *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710–1960*. Hrsg. von Wilhelm Lenz. Wedemark: Verlag Harro von Hirscheydt, 1998. – S. 689–690.
- 3 Arwed von Schmidt studierte Jura an der Universität Tartu/Dorpat (1881–1886) und war in Tartu tätig zuerst als Ratsherr (1889), dann als Sekretär des Stadtrates (1918) und später als Advokat. Siehe: Schmidt von, A. *Zur Geschichte der Familie Schmidt und von Schmidt in Deutschland*, Oesel, Livland, Estland und Russland. Dorpat: Kommissionsverlag J. G. Krüger, 1929. – S. 54–55.
- 4 Schmidt von, A. *Die Pastoren Oesels seit der Reformation*. Tartu : J. G. Krüger, 1939. – S. 69.
- 5 Hermann Adolph Alexander Schmidt wurde 1869 ordentlicher Professor für Physiologie an der Universität Tartu; 1877–1880 war er Dekan der Medizinischen Fakultät und 1885–1890 Rektor der Universität Tartu. A. Schmidt zählte zur von seinem Lehrer Friedrich Bidder begründeten Tartuer Physiologischen Schule.
- 6 Siehe: *Eesti Entsüklopeedia*, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000 – Bd. 14. Eesti eluood. – S. 465. Bedingt ist dies durch die heutige enge Spezialisierung, wegen der auch Lexikon-Beiträge von Spezialisten eines engen Wissenschaftsfelds bestellt werden, die kaum über die Grenzen ihres Fachgebiets hinausschauen. Das Beispiel der Gebrüder Schmidt erscheint nicht als seine Ausnahme, sondern geradezu als symptomatisch.
- 7 *Album Academicum der kaiserlichen Universität Dorpat*. Bearbeitet von A. Hasselblatt und Dr. G. Otto. Dorpat: Verlag von C. Mattiesen, 1889. – S. 315.
- 8 Verzeichniss des Personals und der Studierenden auf der kaiserlichen Universität zu Dorpat für das zweite Semester (vom 24. Juli bis zur 19. Dezember) 1844. Dorpat. – S. 20.
- 9 Eine besondere Motivation für O. Schmidt zur Aufnahme einer wissenschaftlichen Tätigkeit könnte die Promotion seines jüngeren Bruders A. Schmidt im Fach Medizin an der Universität Tartu 1858 gewesen sein.
- 10 Schmidt, O. *Über den Begriff des Besitzes nach römischen Rechte*. Dorpat: Druck von Wittwe u. Mattiesen, 1860. – 61 S.
- 11 Die Universität Tartu unterschied sich im 19. Jahrhundert von anderen Hochschulen des Russischen Reichs nicht nur durch eine größere akademische Freiheit, sondern auch durch System der Vergütung, das am deutschen angelehnt war. Ordentliche Lehrkräfte an der Universität Tartu erhielten erstens ein Gehalt entsprechend ihres Postens und weiterhin Zulagen für Lehrveranstaltungen. Die Universität schätzte die Bedeutung ordentlicher Vorlesungen hoch ein und vergütete sie deshalb gesondert. Die Lehrkräfte bezogen einen Teil des Höregeldes für die jeweiligen Veranstaltungen. Je mehr Studenten sich anmeldeten, desto höher waren die Einkünfte. Die Popularität der Vorlesungen der Professoren war nach Meinung des Universitätssenats eine Garantie für ihre Qualität. Privatdozenten zählten im 19. Jahrhundert nicht zum ordentlichen Lehrkörper, ihre Bezüge orientierten sich einzig nach den Lehrveranstaltungen. Der Status eines Privatdozenten war vor den Reformen des Jahres 1889 gewöhnlich der erste Schritt zur Karriere einer Lehrkraft an der Juristischen Fakultät, insbesondere, wenn es sich um einen Absolventen der Universität Tartu handelte. Siehe: Jarvelajd, P. Komplektacija prepodavatel'skogo sostava juridičeskogo fakul'teta Tartuskogo universiteta 1820–1865. In: *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*. 1989. 868. Iz istorii juridičeskogo obrazovanija v Estonii v XVII–XIX vv. (Studia iuridica IV); Jarvelajd, P. Komplektacija prepodavatel'skogo sostava juridičeskogo fakul'teta Tartuskogo universiteta v uslovijach negativnogo social'nogo zakaza (analiz istoričeskogo materiala Tartuskogo universiteta 1865–1889 gg). In: *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*. Tartu, 1990. 909. Teoretičeskie problemy juridečeskoj praktiki, S. 83–92. (Studia iuridica VI); Järvelaid, P. 360 aastat Tartu ülikooli õigusteaduskonda (III). Kuninga ülikoolist keisri ülikooliks (1802–1918). In: *Eesti*

- Jurist. 1992. 2, S. 154–158; Järvelaid, P. 360 aastat Tartu ülikooli õigusteaduskonda (III). 1865–1888 ja 1889–1917), In: *Eesti Jurist*. – 1992. – 3–4. – S. 241–250.
- ¹² Engelmann, J. Professor Dr. Oswald Schmid. In: *Dorpater Juristische Studien*. Hrsg. von den Professoren Dr. J. Engelmann, Dr. C. Erdmann, Dr. W. von Rohland. Jurjew (Dorpat) – Bd. 3. Heft 1 [1894], S. V.
- ¹³ Übungen in der Extrajudicialpraxis, im Geschäftsgange der livländischen Behörden.
- ¹⁴ Schmidt, O. *Das Verfahren vor dem Manngerichte in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten zur Zeit der bischöflichen und Ordensherrschaft in Livland*. Eine zur Erlangung des Grades eines Doctors der Rechte verfasste und mit Genehmigung einer Hochverordneten Juristen-Facultät der Kaiserlichen Universität Dorpat zur öffentlichen Vertheidigung bestimmte Abhandlung von Oswald Schmidt. Dorpat: E. J. Karow, 1865. – 90 S.
- ¹⁵ In der heutigen Historiografie des Fachs Rechtsgeschichte finden sich jüngere Autoren, die die Erforschung der äußeren und inneren Rechtsgeschichte als Bewertungskriterium verwenden, was die historische Realität verdreht. Die bevorzugte Entwicklung der äußeren und inneren Rechtsgeschichte zu einer bestimmten Zeit hatte zumeist objektive Ursachen. Deshalb erscheint die Akzentgebung in diesen Untersuchungen als nicht korrekt, die dem Leser den Hinweis geben, ein Forscher der inneren Rechtsgeschichte sei sicherlich professioneller als sein Kollege, der sich mit der äußeren Rechtsgeschichte befasste.
- ¹⁶ Die neueste Übersicht über juristische Zeitschriften, allerdings mit einem Schwerpunkt auf Deutschland: *Juristische Zeitschriften. Die neuen Medien des 18.–20. Jahrhunderts*. Hrsg. von Michael Stolleis. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1999. – 580 S.
- ¹⁷ Nach dem Tode Oswald Schmidts veröffentlichten seine Kollegen die hinterlassenen Vorlesungsskripte, welche die Grundlage für seine Lehrveranstaltung 1889 bildete. Insgesamt las er die provinziale Rechtsgeschichte drei Mal, 1886, 1887 und zuletzt 1889. Schmidt, O. *Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands*. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben von Dr. Eugen von Nottbeck. In: *Dorpater Juristische Studien*. Hrsg. von den Professoren Dr. J. Engelmann, Dr. C. Erdmann, Dr. W. von Rohland. Jurjew (Dorpat) – Bd. 3. Heft 1. (1894). – S. 3–404; Nachdruck: Hannover-Döhren: v. Hirschheydt, 1968.
- ¹⁸ Schmidt, O. *Der ordentliche Civilprocess nach livländischem Landrecht*. Dorpat: Mattiesen, 1880. – 240 S.
- ¹⁹ Oswald Schmidt schrieb im Vorwort seines Buches im Mai 1880: “Wenn gleich der Zeitpunkt, in welchem die Schrift erscheint, bei der in Aussicht stehender Reform des Processes nicht als ein günstiger betrachtet werden kann, so hat sich der Verfasser dennoch durch die Erwägung zu ihrer Veröffentlichung bestimmen lassen, dass der auf diesem Wege gelieferte Nachweis über den organischen Zusammenhang des Processes mit dem in Livland geltenden Privatrecht, am Besten geeignet sein dürfte, die Notwendigkeit einer Berücksichtigung der eigenartigen Rechtsentwicklung des Landes der Reform in das rechte Licht zu stellen.“ (O. Schmidt. *Der ordentliche Civilprocess nach livländischen Landrecht*. Vorwort.)
- ²⁰ Die Situation der Reform der Juristischen Fakultät war bereits derart in St. Petersburg vorentschieden worden, dass auch Oswald Schmidts jüngerer Bruder A. Schmidt hier nicht helfen konnte, der 1885–1889 Rektor der Universität war und im Jahr des großen Umbruchs 1889/90 stellvertretender Rektor.
- ²¹ Haltzel, M. *Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Russlands*. Ein Beitrag zur Geschichte der russischen Unifizierungspolitik 1855–1905. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut (Marburger Ostforschungen – Bd. 37). – S. 145–156.
- ²² Schmidt von, A. *Zur Geschichte der Familie Schmidt und von Schmidt in Deutschland, Oesel, Livland, Estland und Russland*. Dorpat: Kommissionsverlag J. G. Krüger, Ant.-Ges, 1929. – S. 45.

- ²³ Vom 21. März 1870 bis zum 4. März 1882. (Schmidt von, A. *Zur Geschichte der Familie Schmidt und von Schmidt in Deutschland*. Oesel, Livland, Estland und Russland. – S. 45).
- ²⁴ Dank des Amtes als Prorektor erhielt er mehr Auszeichnungen und stand öfter im Rampenlicht als die Mehrheit seiner Kollegen an der Juristischen Fakultät. Weiterhin trug er den Titel eines wirklichen Staatsrats. An seinem Professorenfrack waren vier Orden und eine Medaille befestigt (Stanislaus I. Klasse, Wladimir III., Anna II. und Stanislaus II. Klasse mit Krone sowie die Erinnerungsmedaille an den Krimkrieg von 1853 bis 1856 am Andreasbande). Ein um so schwererer Schlag für ihn war die Universitätsreform von 1889, die ihn nicht gegen das Ausgestoßenwerden und die Erniedrigung verteidigte, die ihm von Seiten gewöhnlicher russischer Kronbeamter zuteil wurde, als diese den Beschluss des Zentrums umsetzten, die Autonomie der Universität Tartu zu beenden. Diese war ein wichtiger Bestandteil der baltischen Sonderrechte. Ein erster Schritt bestand just in der Gleichschaltung der Juristischen Fakultät.
- ²⁵ Über diesen Zeitabschnitt siehe: Garleff, M. Dorpat als Universität der baltischen Provinzen im 19. Jahrhundert. In: *Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius: 1579–1979*. Hrsg. von Gert von Pistohlkors, Toivo U. Raun, Paul Kaegbein. Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1987. – S. 143–150; Raun, T. U. The Role of Tartu University in Estonian Society and Culture, In: *Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius: 1579–1979*. Hrsg. von Gert von Pistohlkors, Toivo U. Raun, Paul Kaegbein. Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1987. – S. 123–142.
- ²⁶ Wittram, R. Die Universität Dorpat im 19. Jahrhundert. In: *Zeitschrift für Ostforschung*. – 1952. – Heft. 1. – S. 218.

Kopsavilkums

Profesora Osvalda Šmidta (Oswald Schmidt, 1823–1890) zinātniskā darbība ir neatņemama Eiropas tiesību vēstures sastāvdaļa. Tāpēc viņa publikācijas ir XIX gs. beigū tiesību zinātnes līmeņa liecinieces un, analizējot minētā laika posma tiesību zinātnes stāvokli, būtu iekļaujamas visos historiogrāfiskos izdevumos.

Eiropas reģionu tiesību vēsturei jāklūst par ievērojamu pētniecības objektu, ņemot vērā Eiropas Savienības integrācijas procesus. Šajā kontekstā prof. O. Šmidta atstātajam zinātniskajam mantojumam ir ievērojama nozīme tieši Baltijas reģiona tiesību vēstures apzināšanā.

Atslēgvārdi: *Oswald Schmidt, vēsturnieks, tiesību vēsture, tiesības, Igaunijas tiesību vēsture.*

Summary

The research activities of law historian Professor Oswald Schmidt (1823–1890) are an integral part of the European law history. His publications are an evidence of the quality of the late 19th century history of jurisprudence and, analyzing the state of jurisprudence in the time period, his publications are an integral part of the scholarship of the history of European law and should be included in all historiographical publications.

Taking into consideration the integration processes in the European Union, the history of law of European regions should become a significant research object. Hence, the legacy of Professor Schmidt is important for exploration of the history of law in the Baltics.

**Baltische Rechtswissenschaftsgeschichte:
Professor Jüri Uluots (1890–1945)
in seiner und unserer Zeit¹**

*Baltijas tiesību vēstures zinātne:
professors Jiri Uluotss (1890–1945)
toreiz un mūsu laikos*

*The Scholarship of History of Law in the Baltics:
Professor Jüri Uluots (1890–1945) in His Time and
Contemporary Times*

Peeter Järvelaid

Professor der Akademie Nord, Tallinn, Estland

E-mail: pjarvelaid@yahoo.de

Professors Jiri Uluotss (Jüri Uluots, 1890–1945) pieder pie tiem XX gs. Eiropas tiesību vēsturniekiem, kura devums ir nozīmīgs ne tikai kā zinātniekam vai juristam, bet arī kā nacionāli valstiskas ideoloģijas veidotājam. J. Uluotss bija politiķis un Igaunijas premjerministrs. Pētot J. Uluotsa zinātnisko mantojumu, vispusīgāk var izprast arī Latvijas tiesību vēsturi Baltijas reģiona, kā arī visas Eiropas kontekstā.

Diese Abhandlung stellt den Versuch dar, die Entwicklung der Estnischen Rechtsgeschichte auf dem geschichtlichen Hintergrund anhand der Biografie von Jüri Uluots als einen einheitlichen Prozess zu interpretieren. Der Autor vermittelt ein unfassendes, auf exakten Details beruhendes persönliches Bild von Jüri Uluots. Bei der Bewertung von Jüri Uluots als Wissenschaftler wird in Interesse der historischen Realität stets der geschichtliche Rahmen berücksichtigt.

Seine wissenschaftliche Tätigkeit wird mit politischen Aktivitäten und jeweiligen gesellschaftlichen Verhältnissen in einen engen Zusammenhang gebracht. Der vorliegenden Abhandlung liegt die Auffassung zugrunde, dass Professor Jüri Uluots (1890–1945) zu den geistwissenschaftlich orientierten Intellektuellen des 20. Jh. nicht nur in Estland, sondern auch in Europa, gehört. Das am Ende der vorliegenden Arbeit erscheinende Verzeichnis der Veröffentlichungen gibt dem interessierten Leser weiteres Material über seinen wissenschaftlichen Nachlass in die Hand.

Schlagnwortkette: Jüri Uluots, Rechtshistoriker, Recht, Wissenschaftsgeschichte, Rechtswissenschaft.

Inhaltsverzeichnis

<i>Einleitung</i>	74
1. <i>Jüri Uluots als Mitglied der Korporation Rotalia</i>	75
2. <i>Jüri Uluots als Bauernsohn</i>	76
3. <i>Jüri Uluots als Akademiker der ersten Generation</i>	78
<i>Die lokale Gemeinde- und Kirchspielschule (1899–1904)</i>	78
<i>Die Pärnuer Stadtschule und das Pärnuer Jungen-Gymnasium (1904–1910)</i>	79
<i>Die Universität St. Petersburg/Petrograd (1910–1918)</i>	80
4. <i>Jüri Uluots als akademischer Jurist</i>	80
5. <i>Jüri Uluots und die Universität Tartu</i>	81
6. <i>Jüri Uluots als Rechtswissenschaftler und Wissenschaftsmanager</i>	82
7. <i>Jüri Uluots als akademischer Lehrer</i>	83
8. <i>Jüri Uluots als Staatsmann</i>	84
<i>Jüri Uluots in unserer Zeit</i>	85
<i>Quellennachweis und Anmerkungen</i>	85
<i>Anhang Nr. 1. Publikationen von Profesor Jüri Uluots / Pielikums Nr. 1.</i>	
<i>Profesora Jiri Uluotsa publikācijas</i>	86
<i>Anhang Nr. 2. Publikationen über Profesor Jüri Uluots 1925–2000 / Pielikums</i>	
<i>Nr. 2. Publikācijas par profesoru Jiri Uluotsu 1925–2000</i>	91
<i>Kopsavilkums</i>	93
<i>Summary</i>	94

Einleitung

Wir haben uns heute (am 13. Januar 2000) in der Aula der Universität Tartu/Dorpat versammelt, um Jüri Uluots' 110. Geburtstag zu gedenken. Wir sind Zeugen eines historischen Ereignisses, denn heute handelt es sich darum, dass das erste Mal, nach Uluots' Tod, in der Aula der Universität vor einem derartigen Auditorium über seinen Anteil an der estnischen Zeitgeschichte gesprochen wird.

Doch es sei angemerkt, dass an diesem Tag vor exakt 55 Jahren ein weiteres wichtiges Ereignis am 13. Januar 1945 in der Hauptstadt des Königreichs Schweden, in Stockholm, stattfand. Wir wissen, dass das Schicksal es so gefügt hat, dass Jüri Uluots vier Tage vor seinem 55. Geburtstag erschöpft durch Kämpfe an einer schweren Krankheit gestorben ist. An seinem 55. Geburtstag erfolgte auch seine Beerdigung nach dem Gottesdienst in St. Jacobi in Stockholm, wo dem letzten Premierminister der Republik Estland, der auch die Aufgaben des Präsidenten erfüllte, das letzte Geleit zu seiner Ruhestätte, dem Södra-Friedhof, gegeben wurde.

Die beiden Vorgänge können wir uns heute in einer zeitlichen Distanz besser als einen ganzheitlichen vorstellen. An diesem traurigen Tag im verschneiten Stockholm erfuhren die zum Begräbnis vor 55 Jahren gekommenen Esten aus den Nachrufen für ihren Politiker und Gelehrten, wie tatenreich das kurze Leben Jüri Uluots' war. Alles, was er in seinem Leben zu erreichen vermochte, schaffte er in zwei Jahrzehnten.

Dieses Zitat bietet sich geradezu an als Überleitung zu der Erörterung einiger Ansichten, die in diesem Aufsatz niedergelegt wurden. Wenn wir sein Leben aus ausreichender historischen Distanz betrachten, können wir sagen, dass das Schicksal auf seine Weise gutgesinnt ihm war. Die Zeit der estnischen Unabhängigkeit fiel auch in seine besten Lebensjahre. Um neue Aspekte in seinem Lebenslauf zu erkennen, betrachte ich seine Aktivitäten auf keine traditionelle Weise.

Meine heutigen Stichpunkte sollen sein:

- Jüri Uluots als Mitglied der Korporation Rotalia;
- Uluots als Bauernsohn;
- Uluots als Akademiker der ersten Generation;
- Sein Wirken als akademischer Jurist;
- Uluots und die Universität Tartu;
- Seine Tätigkeit als Rechtswissenschaftler und Wissenschaftsmanager;
- Sein Einsatz als akademischer Lehrer;
- Jüri Uluots als Staatsmann.

1. Jüri Uluots als Mitglied der Korporation Rotalia

Das Wort Rotalia hatte im Leben Uluots' wenigstens zwei wichtige Bedeutungen. Erstens möchte ich damit auf seine Heimat hinweisen. Er war und blieb zeit seines Lebens in seiner Seele ein Mann aus Läänemaa/Wiek. Soweit man den Memoiren von Arnold Sooms (1900–1977) Glauben schenken kann, vermochte es Uluots selbst, die ältesten Spuren seiner Familie in einem Kirchenbuch aus dem Jahr 1652 zu finden.² Es scheint, dass das Heimatgefühl für ihn sehr konkret war. Er war nicht einfach nur ein Mann aus Läänemaa, er war auf seine Weise stolz darauf, dass der erste namentlich bekannte Vorfahr Maido Jürgen nur sechs Kilometer vom Geburtsort Uluots' gelebt hatte. Uluots kam als ältester Sohn von Jaan Uluots auf einem Bauernhof im Dorf Uduste in der Gemeinde Vanamõisa, später Kirbla, zur Welt. Sein Vater kaufte im Nachbardorf Mõisimaa den Pendijaani-Hof, wohin die bis dahin weiter gewachsene Familie umzog. Es sei noch erwähnt, dass die Namensform Uluots in Estland unikal ist. Sie ist erstmals 1835 zur Zeit der Namensgebung in Läänemaa im Kirchspiel Kirbla in der Gemeinde Vanamõisa (in der Originalform noch als Ullootz) erschienen.

Von Jüri Uluots als einem Rotalia-Mann können wir sicherlich aber auch in einer zweiten Bedeutung sprechen, denn er war selbstverständlich untrennbar mit der Studentenkorporation Rotalia verbunden. Ihm gebührte nämlich Ehre, zu den Gründungsmitgliedern Rotalias zu zählen. Die Gründungsgeschichte der Korporation lässt sich wie folgt wiedergeben: In St. Petersburg war der Verein studierender Esten (Eesti Üliõpilaste Selts) aktiv, aus dem die Petersburger Gesellschaft zur Unterstützung estnischer Studenten hervorging. Eine Gruppe von jüngeren Studenten verließ wegen innerer Meinungsverschiedenheiten die Gesellschaft, zu denen auch der Student der Rechtswissenschaften an der Universität St. Petersburg, Jüri Uluots, gehörte. Sie begründeten eine neue Korporation, der sie angeblich auf Betreiben von Uluots den lateinischen Namen von Estlands Landkreis an der Westküste Läänemaa, Rotalia, gaben.

Im Frühling 1913 war die Angelegenheit soweit gediehen, dass beim russischen Bildungsminister Lev Kasso, einem ehemaligen Juraprofessor an der Universität Tartu, ein Antrag auf Registrierung der Korporation gestellt werden konnte. Den Antrag unterschrieben die Jurastudenten Otto Tief, eine weitere wichtige Persönlichkeit der estnischen Zeitgeschichte, Robert Treikelder und Jüri Uluots. Damit war Uluots zweifelsohne ein echtes Rotalia-Mitglied. Es ist klar, dass Uluots die Bedeutung der in der Jugend geschlossenen Freundschaften sein ganzes Leben hindurch schätzen konnte. In den schwierigen Momenten seines Lebens konnte er seine Sorgen und Nöte mit den ihm vertrauten Mitgliedern Rotalias teilen und sich ihnen anvertrauen, besonders als er auf exponiertem Posten aus dem einen oder anderen Grund öffentlich seine Meinung nicht verkünden konnte. Doch er war auch selbst bereit, seinen Korporationsgenossen mit seinem beruflichen Wissen zu helfen, wenn es denn auf solche Weise möglich war. Davon wird noch die Rede sein.

2. Jüri Uluots als Bauernsohn

Die Bauernsöhne spielten eine wichtige Rolle in der estnischen Geschichte des 19. und auch des 20. Jahrhunderts. Wie der größte Teil der estnischen Intellektuellen im 20. Jahrhundert stammte Uluots aus dem Bauernstand. Unter den Dokumenten in der Tartuer Filiale des Estnischen Nationalarchivs, dem Estnischen Geschichtsarchiv, befindet sich das Geburts- und Taufregister der evangelisch-lutherischen Kirche St. Nicolai in Kirbla. Dort trug der Pfarrer am 1. Januar 1890 alter Zählung eine Kurznotiz ein, die beinhaltet, dass Jaan Uluots und seiner Frau Mari am ersten Tag des Jahres ein Sohn namens Jüri geboren wurde. Er war das erste Kind in der Familie und wir mögen heute darüber spekulieren, woran der junge Bauer Jaan für sich dachte, als er seinen ersten Sohn in den Händen hielt. Väter haben in solchen Minuten eine Freude daran, einen Fortsetzer des Geschlechts, Namens und auch Gehilfen im Haushalt in Händen zu halten. Daher stammt auch die Tradition, den Sohn als den Vater oder Großvater zu benennen. Doch es scheint so, als ob der junge Bauer sein Kind in den Armen haltend gedacht hat, dass von diesem Jungen nicht zuviel erhofft werden könne und dass er für die Schwerarbeit auf dem Lande kaum geeignet sei. Dies zwang ihn, schon bei der Namenswahl eine Entscheidung zu treffen, die sicherlich die Zukunft von Jüri Uluots beeinflusst hatte. Das Leben sollte deutlich bekräftigen, dass der erste Sohn der Familie Uluots vom Vater den wachen Geist geerbt hatte, der in seiner weiteren Entwicklung immer mehr Raum beanspruchen sollte, der auf einem Bauernhof in Läänemaa nur schwerlich zu geben wäre. Zugleich sollten die physischen Eigenschaften des ersten Kindes den Vater offenbar schon früh an die Frage gewöhnen, welcher Beruf gerade für den Sohn in der Zukunft passen würde, damit die Arbeit ihm nach Kräften wäre. Aus den Erinnerungen Arnold Sooms wissen wir, dass der Vater Jaan für einen Bauern eigentlich zu schwach gebaut war, was er sein ganzes Leben lang durch seinen wachen Geist kompensieren wollte. Zweifelsohne wusste er sehr genau, was es für einen Mann bedeutet, die schwere landwirtschaftliche Arbeit zu leisten, wenn die entsprechende Konstitution nicht vorliegt. Um diesem Gedankengang zu folgen, können wir auch den weitaus kräftigeren Körperbau des zweiten Sohnes der Familie betonen. Dies ermutigte den Vater, ihm seinen Namen zu geben. Wie wir wissen, wurde aus Jüris Bruder Jaan der neue Herr auf dem Pedijaani-Hof. Insgesamt kamen in der Familie sechs Kinder – drei Jungs und drei Mädchen – zur Welt. In seiner Familie erhielt Jüri Uluots also eine bäuerliche Erziehung und Weltsicht. Für die estnischen Zeitgenossen war seine bäuerliche Weltsicht auch ohne große Erklärungen leicht zu erkennen. Sein Klassenkamerad und Schulmeistersohn Johannes Semper erinnerte an erstes Zusammentreffen, dass Uluots, der von der Pärnuer/Pernauer Stadtschule kommend mit dem Besuch des Pärnuer Gymnasiums begann, eine bäuerliche Erscheinung hätte.³ Dies wiederholt auch Elmar Tambek in seinen Erinnerungen an Uluots, als dieser bereits als Premierminister an der Spitze der Republik Estland stand. Er sei von seiner Erscheinung und Weltsicht her innerlich ein stolzer estnischer Bauer.⁴

Wie lässt sich dies anhand von Uluots Biografie der heutigen Generation erklären? In der estnischen Zeitgeschichte haben wir uns bisher bei der Erklärung der Etablierung einer Eigenstaatlichkeit hauptsächlich, um nicht zu sagen nur, auf die großen Anführer der Bewegungen konzentriert und daraus entstand ein allgemein anerkanntes und fixiertes Bild. Meiner Meinung nach sollten zum tieferen Verständnis der Herausbildung der Eigenstaatlichkeit und zur Erreichung eines neuen Niveaus der Interpretation die Gemeindevorsteher, die Elite der Landgemeinden, und natürlich auch die städtische Elite gründlich untersucht werden. Eine prosopografische Erforschung erstreckte sich in diesem Fall auch auf Ehefrauen, Kinder und Bedienstete. Eine derartige Untersuchung

lieferte sicherlich interessante Ergebnisse bezüglich unserer Staatlichkeit. Es ist ja kein Geheimnis, dass sich die Unabhängigkeit Estlands bezüglich der Esten vor allem auf die Kultur der ländlichen Selbstverwaltung stützte, in der die Gemeinden eine wichtige Rolle spielten. Zum Verständnis des Lebenslaufs von Jüri Uluots scheint es ebenfalls von Bedeutung zu sein, die Bildung seines Vaters, die historischen Umstände, unter denen er seine besten Jahre verbrachte, und die Zugehörigkeit zur Gruppe der vorwärts strebenden Bauernschaft zu berücksichtigen. Für diese aufstiegsorientierten Bauern bedeutete die Verwirklichung ihrer Ziele das Erreichen von ökonomischem Wohlstand, in sozialer Hinsicht jedoch die Möglichkeit, Gemeindevorsteher zu werden. Die Ansichten von Jüri Uluots bildeten sich unter dem starkem Einfluss seiner Umgebung. Wenn wir die Notwendigkeit der Selbstverwirklichung vom Vater auf die Biografie des Sohns projizieren, dann haben wir zu erkennen, dass, sowohl der junge Mensch, während des Studiums an der Universität in Russland oder in der Zeit der estnischen Eigenstaatlichkeit, als auch seine vorhergehende Generation, ihre Absichten vor allem auf die Selbstverwirklichung richteten. Deshalb wurde es ihm gelungen ein großer Gelehrter zu sein und ein Amt als Premierminister zu bekleiden.

Bis zur Bildung der Republik Estland musste man als Este für eine entsprechende Karriere gewöhnlich Estland verlassen. Daher vermögen wir die Selbstverwirklichungsmöglichkeiten einer auf dem estnischen Gebiet geborenen Person erst dann bewerten, wenn wir ihre Karrierechancen in Relation zu einem idealen Bezugssystem setzen. Neben dem Aspekt der Selbstverwirklichung darf es nicht vergessen werden, dass für eine staatliche Aktivität der Republik Estland solche Persönlichkeiten notwendig waren, die diese Funktionen erfüllen konnten. Man kann eine große Erfahrung einem anderen erst dann mitteilen, wenn die Person selbst für etwas Verantwortung getragen habe und wenn auch ihr an der nötigen Ausbildung fehle. Ebenso konnten einzelne Menschen eine bessere Ausbildung erhalten haben und in Familien aufgewachsen sein, in denen die Selbständigkeit eine gewöhnliche Verhaltensnorm war. Die Bildung eines eigenen Staates war in Estland nach dem Ersten Weltkrieg um so einfacher, je mehr auf dem Land ein System der funktionierenden Selbstverwaltung bestand, ebenso wie eine konkrete Infrastruktur und die Erfahrung als Kronbeamter, die es erlaubte, für den Nationalstaat nötige staatliche Strukturen auf Basis vorhandener Kompetenzen aufzubauen.

Die Frage taucht auf, welche Charakteristiken sein könnten, die deutlich auf Jüri Uluots' bäuerliche Herkunft hinweisen und darauf, dass er viele Eigenschaften von seinen Eltern geerbt hat. In Bezug auf Uluots als Politiker wurde betont, dass er oft, vielmehr zu oft, mit der konkurrierenden, häufig gegnerischen Seite zum Kompromiss gelangen wollte. Rufen wir uns kurz ein Dorf in Erinnerung, wo die Menschen an die Scholle gebunden waren, und die versuchten mit Hilfe des Gemeindevorstehers oder Gemeindegerrichts im Streitfälle einen Ausgleich zu schaffen, um durch den Kompromiss den Frieden im Dorf zu wiederherstellen. Vom Vater, der es bis zum Gemeindevorsteher gebracht hatte, konnte der Sohn eine solche Erfahrung lernen, um nicht zu sagen erben. Jüri Uluots nahm vom elterlichen Hof auch die uralte Bauernweisheit mit, dass ohne Aussaat nichts auf der Welt wächst und dass man sich nach der Saat mit großer Sorgfalt lange Zeit um den Acker kümmern muss, damit die jungen Triebe eine nötige Kraft zum Wachsen erhalten. Besonders deutlich wurde dies während seiner Tätigkeit als Pädagoge und bei der Entwicklung der Rechtswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Tartu. Die letztere Charaktereigenschaft ging bei ihm einher mit einer im besten Sinne entwickelten Eigenschaft als Eigentümer, wenn man etwas besitzt, trägt man auch die Verantwortung. Ebenso wusste er, dass für die Entfaltung der menschlichen Eigenschaften und Freiheiten entsprechende Vorbedingungen nötig

waren. Wie Jüri Uluots selbst zugab, vermittelten ihm just die Frauen auf Pendijaani dieses Verantwortungsgefühl, also die Großmutter Viuu Uluots und die Mutter Mari. Es scheint, dass er von seiner Mutter die folgende Eigenschaft übernahm oder erbte: nicht im Leben auf andere zu hoffen, sondern versuchen alles selbst zu bewältigen. Zweifelsohne half dieser Charakterzug ihm dabei, im Leben vieles zu erreichen. Doch als er schließlich ein hohes Amt errungen hatte, wurde diese Eigenschaft von den Kritikern seiner Tätigkeit auch als seine Schwäche bewertet. Es war die Meinung verbreitet, dass er seine Arbeit nicht organisieren konnte, dass er nicht entsprechende Aufgaben delegieren konnte, sondern selbst alles durchführen musste. Elmar Tambek charakterisierte Uluots zusammenfassend als einen Menschen, dem die Fähigkeit oder der Wunsch fehlte, dass andere sich ihm unterordneten.⁵ Jüri Uluots' Verbindung mit seinen Wurzeln belegten seine späteren Aktivitäten. Ich weise hier nur auf einige Beispiele hin. Als er Lehrkraft an der Juristischen Fakultät der Universität Tartu wurde, gehörte es zu seinen selbst auferlegten, freiwilligen Aufgaben, für die Studenten der agrarwissenschaftlichen Fakultät einführende Vorlesungen über Recht, Agrarrecht und Agrargeschichte zu halten. Auch seine wichtigste fremdsprachliche Publikation widmete sich der Agrargeschichte.⁶ Ebenso möchte ich auf seinen sehr wichtigen konzeptionellen Vortrag auf den XIII. Estnischen Juristen-Tagen hinweisen, der er einem sehr aktuellen Thema widmete – der Vererbung von Bauernhöfen.⁷ Wenn auch er sich wegen seiner Ausbildung und seines Lebenslaufs weit von der Landarbeit entfernte, blieb er in der Seele ein Bauernsohn.

3. Jüri Uluots als Akademiker der ersten Generation

Wenn ich auch bisher die bäuerlichen Charakterzüge betont habe, dann ist die estnische Kulturgeschichte der letzten paar Jahrhunderte doch schwer adäquat zu verstehen, wenn wir uns nicht das Phänomen der Akademiker in der ersten Generation in der Kultur öffnen. Derartige Akademiker waren für ihre Umgebung zweifelsohne ihrerseits Aufsteiger oder nutzen wir hier lieber einen Johannes Sempers auf Estnisch weniger negativ konnotierten Ausdruck Vorwärtsdrängende aus. Wenn ein solcher Mensch im Leben etwas Wichtiges erreicht, dann vermischen sich für die nachfolgenden Generationen in seinem Lebenslauf die positiven und negativen Legenden. Wenn wir Jüri Uluots' Ausbildung eingehend behandeln, versuchen wir seine Bildungsbestrebungen auch in den historischen Kontext einzuordnen. Bis zum 22. Februar 1918 können wir seine Ausbildung in drei Etappen gliedern: die lokale Gemeinde- und Kirchspielschule (1899–1904), die Pärnuer Stadtschule und das Pärnuer Jungen-Gymnasium (1904–1910) sowie die Universität St. Petersburg/Petrograd (1910–1918).

Die lokale Gemeinde- und Kirchspielschule (1899–1904)

Die Ausbildung von Jüri Uluots begann wie für andere Bauernjungen im Jahr 1899, als er im Alter von neun Jahren die Gemeindeschule in Vanamõisa besuchte, wo er bis 1902 lernte. Von dort brachte ihn sein schulischer Weg zur Kirchspielschule in Karuse, die er von 1902 bis 1904 besuchte. In Karuse erfolgte der erste Durchbruch in seinem Leben, wo er einige Schritte unternahm, die nicht typisch für einen Bauernsohn waren. Hier begann auch ein Leben, in dem Jüri Uluots wiederholt mit einer für ihn fremden Welt zusammenstieß, für die ihm nahe stehende Menschen keinen Rat geben konnten. Sein Vater war offenbar ein typischer Bauernwirt mit patriarchalischer Denkweise, dessen erste Aufgabe darin bestand, seinen Nachfolger für die bäuerliche Arbeit zu erziehen. Wie bereits erwähnt wurde, betraf dies den zweiten Sohn Jaan, dessen Lebensweg von Anfang an bestimmt war. Wenn man den Lebenslauf Uluots' kennt, dann wird es klar,

dass ein Historiker wirkliche Probleme hat, denn woher kann er die nötigen Quellen nehmen, um effizient zu belegen, wie im Kopf eines Bauern aus Läänemaa der Gedanke entstanden habe, seinem ersten Sohn eine bessere Schulbildung zu ermöglichen. In diesem Zusammenhang besteht für Kritiker eine gute Gelegenheit den Verfasser zu beschuldigen, hier sei zu deutlich Anton-Hansen Tammsaares Klassiker "Recht und Wahrheit" zu erkennen, in dem der Held davon träumt, wenigstens einen Sohn auf die Universität zu schicken. Mit den heute zur Biografie von Uluots vorliegenden Quellen erscheint es unmöglich, dieses konkrete Bild wieder herzustellen, doch wir können nicht verneinen, dass genau dies auf dem Pendijaani-Hof geschehen sein könnte. Was dann tatsächlich analog zur Entwicklung von Tammsaares Helden in der Bauernhütte in Vargamäe vorgefallen sein könnte, die dieser für uns so naturalistisch beschrieben hat. Was Uluots über Tammsaare dachte, zeigen wohl überzeugend zwei Fotos, die heute in der Fotosammlung des Estnischen Literaturmuseums aufbewahrt werden. Sie bilden den damaligen estnischen Premierminister Uluots auf dem Begräbnis Tammsaares ab und was wichtiger ist, Uluots half, den Sarg des Schriftstellers aus dem Konzertsaal "Estonia" heraus zu tragen.

Diese historischen Fotos betrachtend, vermag ich keine politischen Geste des Politikers Uluots zu erkennen. Ich interpretiere das Verhalten als die aufrichtige Verehrung eines aus einer Bauernfamilie stammenden Intellektuellen für einen anderen oder, als ein Zeichen der Solidarität.

Die Pärner Stadtschule und das Pärner Jungen-Gymnasium (1904–1910)

Über den Wunsch von Jüri Uluots gerade an der Pärner Stadtschule zu lernen, sind keine Quellen erhalten, doch eine Einschätzung seines Fleißes ist überliefert, mit dem er sich auf Prüfungen in der Kirchspielschule vorbereitete, während die anderen Kinder den Frühling genossen. Damals musste Uluots schon ein konkretes Interesse an der Fortsetzung der Ausbildung nehmen, denn er wird als einer der wenigen in seiner Klasse erwähnt, der die Stunden in der Pärner Stadtschule nicht versäumte. Pärnu war 1904 für Zugezogene aus Läänemaa alles andere als Provinz. Hier begann für den jungen Jüri Uluots ein neues Leben, das eines Städters, das er von nun an führen sollte.

Über das Pärner Jungen-Gymnasium haben wir zur Verfügung eine seltene autobiografische Quelle. Am 12. Januar 1940 veröffentlichte die Zeitung "Postimees" am Vorabend des 50. Geburtstag des Premierministers Jüri Uluots eine Sonderseite anlässlich seines Jubiläums. Hier wurde ein Gespräch mit ihm über seine Jugenderinnerungen publiziert, aus welchem klar wird, dass das wichtigste Ereignis in diesem Zeitraum die Aufnahme ins Gymnasium sei. Wie Uluots selbst sagte, verlangte das Bestehen der Aufnahmeprüfung von ihm nicht nur, sich selbst zu übertreffen, sondern auch die nötige Portion Glück, dass es im richtigen Moment für ihn auch einen freien Platz am Gymnasium gab. Anfangs erschien Uluots die Aufnahme ins Gymnasium nahezu unmöglich, denn überall in Estland wohin er sich wandte, erhielt er die Antwort, dass es an freien Plätzen in den Gymnasialklassen fehle. Doch der junge Mann hatte Glück, denn als die Hoffnung nahezu erlöschen war, wurden am Gymnasium in Pärnu zwei Plätze frei. Einen hatte der Sohn eines Gutsherrn, Baron Engelhardt, erhalten, den anderen der Bauernsohn aus Läänemaa, Jüri Uluots.⁸ Es muss erwähnt werden, dass seit der Zeit, als er in der Stadtschule lernte, wusste er schon etwas aus seiner Erfahrung vom Leben in einer kleinen Stadt. Dies passt gut zusammen mit der Erinnerung Arnold Sooms. Offenbar hörte er von Uluots persönlich, dass dessen Freude, nachdem er von der Aufnahme ins Gymnasium erfahren hatte, so groß war, dass er nicht mehr abwarten konnte, bis man ihm von Zuhause mit dem Pferd abholte. Stattdessen

machte er sich sofort zu Fuß auf den 50 Kilometer langen Weg nach Kirbla, wobei er die ersten zehn Kilometer gerannt sein soll. Dieses Beispiel mag einem heutigen Leser natürlich als zu literarisch vorkommen und er kann an dessen Authentizität zweifeln, doch in Zusammenhang mit Uluots' Bildungsneigung klingt es trotzdem glaubwürdig. Dies bestätigt indirekt auch sein Klassenkamerad am Gymnasium, Johannes Semper (1892–1970), in seinen Memoiren: "Er war strebsam, beharrlich und zäh, saß stets in der ersten Reihe direkt vor den Augen des Lehrers (...)." Seine Zielstrebigkeit und Ernsthaftigkeit blieb in der Erinnerung seiner estnischen Klassenkameraden haften. Laut Semper absolvierten 1910 sieben Esten das Gymnasium in Pärnu.

Die Universität St. Petersburg/Petrograd (1910–1918)

Semper dachte offenbar an seine estnischen Klassenkameraden, als er schrieb, dass damals drei Perspektiven für die Vorwärtsdrängenden dominierten: Arzt, Advokat oder Pfarrer zu werden.¹⁰ Jüri Uluots soll angeblich schon früh einen Zweck verfolgt haben, Rechtswissenschaft und just in St. Petersburg zu studieren. Nach dem Abitur in Pärnu mit dem Reifezeugnis in der Tasche reiste er in die Hauptstadt des Russischen Reiches, um an der Universität immatrikuliert werden zu sein. Selbstverständlich ist es für uns interessant, warum er sich gerade für St. Petersburg entschieden hat. Bis heutigem Tag liegt keine Untersuchung vor, die auf diese Frage eine eindeutige Antwort geben könnte. In dieser Situation bleibt nur die Möglichkeit, auf wenigstens eine spekulative Verbindung hinzuweisen, die für den jungen Vorwärtsdrängenden bei der Entscheidungsfindung wichtig gewesen sein könnte. In Anbetracht der Größe der Stadt Pärnu müsste Jüri Uluots, wenn nicht unmittelbar so doch aus zweiter Hand, gewusst haben, wer in der Gartenstraße (Aia tänav) in einem kleinen Haus seinen Sommer verbrachte – der berühmte Professor für Internationales Recht der Universität St. Petersburg, Friedrich Fromhold (auf Russisch Fedor Fedorevič) von Martens (1845–1909). Vielleicht gab es kein größeres Argument für den aufstrebenden Jüri Uluots bezüglich der Universitätswahl als den Namen Martens' selbst. Mit großer Wahrscheinlichkeit reiste auch Uluots von Pärnu nach St. Petersburg auf jener Route, deren Strecke von Pärnu nach Valga/Walck Jaan Kross in seinem Roman über Martens literarisch verewigt hat.¹¹ Real erfolgt diese Fahrt für Uluots aber ein Jahr später als Professor Martens', der just auf dieser Strecke in Valga verstorben ist. Die estnischsprachigen Zeitungen übergangen damals in ihren Nachrufen mit Stillschweigen die Tatsache, dass der berühmte Juraprofessor und Diplomat ein gebürtiger Este war.

4. Jüri Uluots als akademischer Jurist

Während des Studiums an der Universität St. Petersburg lassen sich deutlich zwei Zeitspannen unterscheiden: die Ausbildung zum praktischen Juristen und Vorbereitung für die Professur. Jüri Uluots war sicherlich davon überzeugt, dass er sein Brot als Anwalt oder als Beamter mit juristischer Bildung und praktischer Orientierung verdienen werde. Er versuchte sich bereits als junger Mann in jene Angelegenheit zu vertiefen, die er sich vornahm. Seine Kameraden in St. Petersburg, die Recht nicht studierten, behaupteten, dass sich seine Interessen im Wesentlichen auf die Jurisprudenz beschränkten. Während des Studiums gab Uluots vor allem dem Privatrecht den Vorzug. Darüber schrieb er als Student zumindest drei große Arbeiten, darunter auch die Abschlussarbeit mit dem Titel "Forderungen auf bewegliche Habe nach gegenwärtigem Recht"¹², um ein Diplom erster Klasse zu erhalten. Dies war zur Fortsetzung des Studiums nötig und ermöglichte, sich an der Universität auf eine Professur vorzubereiten und eine Dissertation zur Erlangung eines wissenschaftlichen Grades zu verfassen. Offensichtlich weisen auch

die Erinnerungen des Studienkollegen Johannes Semper auf die Zeit der Vorbereitung jener Diplomarbeit hin. Er erwähnte, dass Uluots sich in einem Studiensommer in St. Petersburg beispielsweise in Untersuchungen zum französischen Besitzrecht vertiefte, ohne etwas Anderes wahrzunehmen.¹³ Zweifelsohne konnte sich Uluots auf sein Studium konzentrieren. So mietete er sich in dieser Periode eine Studentenbude in der Nähe der Universität, im Universitetskij pereulok 6 zum Hof hinaus im zweiten Stock, um Zeit zu sparen. Aus seiner Studienzeit sind noch zwei weitere Titel von Hausarbeiten bekannt. Die erste, „Die juristische Lage der Ölgewinnung in Russland“¹⁴, erlaubt zu spekulieren, ob sich Uluots seine Zukunft nicht im Büro einer Ölfördergesellschaft in Baku vorstellen könnte. In der zweiten Abhandlung befasste er sich mit dem römischen Recht: „Die Ausbeutung von Bodenschätzen nach römischem Recht“.¹⁵

Es ist Tatsache, dass es sich um eine gelungene Konzentration der Interessen handelte. Vielleicht erreichte er die Einigung mit einem Professor, der seine Aufmerksamkeit auf die akademische Karriere lenkte, denn der Schwerpunkt der Arbeiten blieb stets derselbe. Uluots interessierte sich in dieser Zeit zweifellos für die Ausbeutung von Bodenschätzen aus juristischer Perspektive sowohl in Russland, als auch im Ausland. Er versuchte in diesem Feld, sich auf die gültige Gesetzgebung stützend, theoretisch und historisch seinen Gesichtspunkt zu argumentieren. Doch sein Interesse bestand auch in der Herausarbeitung des geschichtlichen Hintergrunds des Problems, nicht jedoch in der Geschichte, was von einem künftigen Professor für Estnische Rechtsgeschichte der Universität Tartu vielleicht zu erwarten gewesen wäre, sondern vor allem im theoretisch-praktischen Bereich. Er versuchte, eine Thematik perfekt zu beherrschen, um sich mit einer akademischen Ausbildung als Jurist dann erfolgreich auf den Arbeitsmarkt zu begeben. Es ist schade, dass diese Handschriften, die er in St. Petersburg angefertigt hatte, nicht veröffentlicht wurden. 1918 floh er vor der Gewaltherrschaft der Bolschewiki aus Petrograd nach Estland und musste vorerst als praktischer Jurist arbeiten. Offenbar handelte es sich zuerst nicht um derart attraktive Positionen, von denen der junge Uluots in St. Petersburg noch vor der Vorbereitung auf eine Professur geträumt hätte.

Auf Anweisung der Estnischen Provisorischen Regierung wurde er am 25. November 1918 zum vorläufigen Friedensrichter in Haapsalu/Hapsal ernannt.¹⁶ Laut einigen Angaben war er auch als Staatsanwalt in Läänemaa tätig.

5. Jüri Uluots und die Universität Tartu

Soviel wir heute wissen, der Gedanke an die Universität Tartu beschäftigte Jüri Uluots erstmals im Jahre 1910, als er sich im Gegensatz zu seinen deutschbaltischen und russischen Klassenkameraden des Gymnasiums entschied, nicht dort, sondern in St. Petersburg zu studieren. Das Schicksal wollte es, dass gerade in St. Petersburg er mehrere Professoren wie David D. Grimm oder Karl Wilhelm Seeler traf, die in der einen oder anderen Lebensetappe tiefgehende Beziehungen mit der Juristischen Fakultät in Tartu hatten. Zum ersten Mal treffen wir auf Uluots' Namen in den Dokumenten der Universität Tartu am 3. Juni 1919, als der Bildungsminister Juhan Kartau sich nach den Vorbereitungen zu der Wiedereröffnung der Universität erkundigte. Darauf antwortete der Kurator der Hochschule Peeter Põld am 1. Juli 1919, dass die Zahl der Lehrkräfte noch nicht festgelegt sei, doch werden wahrscheinlich acht Professuren an der Juristischen Fakultät bestehen. In der Liste der potenziellen Professoren finden wir erstmals den Namen von Jüri Uluots, der anfangs als Lehrkraft für Handels- und Finanzrecht vorgesehen war. Am 1. Dezember 1919 erlebte Uluots die feierliche Wiedereröffnung der Universität Tartu als Beauftragter der Konstituierenden Versammlung und dies war offenbar entscheidend für den nächsten Schritt. Am 31. Dezember 1919 wurde er vom

provisorischen Konzil der Universität zum Dozenten für Römisches Recht gewählt. Damit wurde er zur ordentlichen Lehrkraft an der Hochschule.

6. Jüri Uluots als Rechtswissenschaftler und Wissenschaftsmanager

Bei der Bewertung von Jüri Uluots als Wissenschaftler muss in Interesse der historischen Realität stets der geschichtliche Rahmen berücksichtigt werden und weiterhin sollte seine wissenschaftliche Aktivität in Verbindung mit seiner Position als Wissenschaftsmanager behandelt werden. Ohne Zweifel wurde die Grundlage für seine wissenschaftliche Arbeit an der Universität St. Petersburg gelegt, doch wie bereits erwähnt, konnte er von dort keinerlei Publikationen vorweisen. Sein Schicksal war es, dass die Vorbereitungen auf eine Professur und wissenschaftliche Arbeit in St. Petersburg unvollendet blieben. Er vermochte nicht das Programm zu verwirklichen, das ihn noch wenige Jahre zuvor zu einem international anerkannten Wissenschaftler herausgebildet hatte und ihn erheblich produktiver hätte werden lassen. Während seiner Studienzeit stachen die Reformen des russischen Bildungsministers, Professor Lev Kasso (1865–1914), ins Auge. Er war in Paris ausgebildet worden und schätzte kritisch die bisherige Ausbildung des wissenschaftlichen Nachwuchses in Russland. Es mag behauptet werden, dass er bezüglich der Lebenskraft des Systems sehr skeptisch war und erklärte, dass in Russland die zur Vorbereitung des wissenschaftlichen Nachwuchses nötige Atmosphäre fehlte.¹⁷ Kein Zweifel, dass der russische Bildungsminister eine radikale Ansicht vertrat. Natürlich entstanden als Folge solcher Meinungsäußerungen nationale Empörung und Hass gegenüber dem Minister sowohl an der Russischen Akademie der Wissenschaften als auch an den Hochschulen. Doch der radikale Minister ließ sich nicht einschüchtern und ungeachtet des Widerstandes vermochte er am 12. Januar 1912 ein Gesetz samt der unterstützenden Unterschrift des Zaren durchzubringen, demgemäß künftige Juraprofessoren des Reiches in Berlin oder Paris, an der Lieblingsuniversität des Ministers Kasso, auszubilden seien.¹⁸ In der zu Petrograd mutierten Hauptstadt des Reiches war es sicherlich hervorragend möglich, diese Veränderungen zu spüren. Doch es scheint so, als ob das Schicksal es nicht vorherbestimmt habe, dass Jüri Uluots sich für längere Zeit im Ausland weiterbildete. Die bisherigen, so sicher erscheinenden Verhältnisse in der Welt wurden durcheinander gewürfelt. Weiterhin ist der russische Bildungsminister Professor Kasso, der den wissenschaftlichen Nachwuchs des Reiches zu internationalisieren versuchte, verstorben. Verständlicherweise nutzten die Vertreter der Opposition unter nationalistischen Losungen die Stunde; jedoch sie die Reformen nicht gänzlich ungeschehen machen konnten. Doch die Opposition vermochten es, den in Gang gesetzten Prozess zu stoppen und die Unterstützung der Auslandsreisen wurde einfach eingestellt. Jüri Uluots wusste genau, was die Vorbereitung auf eine Professur bedeutete, denn es bestand die Möglichkeit von seinem zukünftigen Kollegen in Tartu, Ants Piip (1884–1942), Rat zu erhalten. Piip als der Ältere hatte sich auf dem Gebiet des internationalen Rechts sowohl in St. Petersburg als auch in Berlin bei Franz von Liszt vorbereitet und er konnte noch vor dem alles zerstörenden Staatsstreich der Bolschewiki den Posten eines Privatdozenten an seiner Heimatuniversität St. Petersburg erlangen. Dieses Vorbild motivierte offenbar Jüri Uluots in seinem Fachgebiet sich anzustrengen, doch ungesehen seiner verzweifelten Bemühungen glückte ihm der Abschluss mit einem Diplom erster Klasse erst im Jahr 1916. Die zwischenzeitliche Kampagne, Stipendiaten ins Ausland zu entsenden, war zu diesem Zeitpunkt bereits beendet. So schnell wie sie begonnen hatte, endete sie nach dem Kassos Tode. Für den jungen estnischen Vorwärtstrebenden war das Leben verständlicherweise schwierig, denn nachdem er die vernichtende Kritik an der akademischen Atmosphäre an den russischen

Hochschulen vernommen hatte, musste sich die Generation, die 1916 die Hochschule absolvierte, eben mit diesem Umfeld abfinden. Andererseits war die Perspektive, einmal Professor werden zu können, sehr verlockend. Als Hochschullehrer, ob als Dozent oder Professor, zählte man eindeutig zur Elite des Reiches. Dies bedeutete, zu einer kleinen Schar der Auserwählten zu gehören, denn an sämtlichen Hochschulen des Reiches einschließlich der Staatlichen Juristischen Lyzeen gab es 1913 nur 137 ordentliche und außerordentliche Professoren des Rechts. Wer den Weg eines Rechtswissenschaftlers eingeschlagen hatte wie die Vorwärtsdrängenden Piip und Uluots, für den es sicherlich nützlich war, bezüglich der Karriere an den Universitäten in Moskau oder St. Petersburg studiert zu haben. Diese beiden Hochschulen hatten eine monopolartige Position in der Ausbildung des wissenschaftlichen Nachwuchses in Russland, im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts wurden dort laut den Angaben von Anatolij E. Ivanov 64,6% aller Magister- und Doktorarbeiten des Landes verteidigt.¹⁹ Für die aus dem Bauernstand stammenden jungen Männer aus Livland konnte die damalige Hochschulstatistik kein Geheimnis bleiben, welche die Tatsache bekräftigte, dass in der gesamten Wissenschaft des Reiches – uns fehlen die Daten für Jura – nur 20 Professoren tätig waren, die in ihrer Biografie bekennen mussten, das sie aus dem Bauernstand kamen. All dies bestätigt uns, dass das Verbleiben an der Universität St. Petersburg zur Vorbereitung auf den Lehrberuf ein Geschenk des Schicksals für Ants Piip und Jüri Uluots war, mit dem sie bei der Immatrikulation nicht hätten rechnen können. Was das akademische Klima anbelangt, dass Jüri Uluots für etwas weniger als zwei Jahre bei der Vorbereitung auf eine Professur umgab, dann war er selbst auf seine Weise von seiner Existenz überzeugt. Denn in seinem Fachgebiet, dem Römischen Recht und dem Privatrecht, unterrichteten in St. Petersburg die Professoren David D. Grimm (1864–1941), der in Berlin ausgebildet wurde, Karl Wilhelm Seeler (1861–1925), der in Berlin als Juraprofessor tätig war, und der ihn auf dem Gebiet der Rechtstheorie zutiefst beeinflussende Lev (Leon) Petražickij/Petrażycki (1867–1931), der unter den Rechtsprofessoren seiner Generation in Russland überhaupt einer der wenigen war, dessen wissenschaftliche Hinterlassenschaft auch international hoch eingeschätzt wurde. Seinen Lebenslauf finden wir auch heute noch in den Lexika der großen Rechtswissenschaftler der Welt.²⁰

Jüri Uluots war 1920 gerade 30 Jahre alt, als er als Dozent ordentliche Lehrkraft an der Juristischen Fakultät der Universität Tartu wurde. Seine Fähigkeiten an der Hochschule offenbarten sich bereits in seinem ersten Arbeitsjahr. Nun begann eine Zeit, als er seine Energie zwischen der Tätigkeit eines Hochschuladministrators und der einer Lehrkraft aufteilte. Zuerst wurde er am 1. Januar 1921 Sekretär der Fakultät, doch hierbei handelte es sich nur um eine erste Stufe der administrativen Karriere an der Hochschule, die ihn bis in das Amt des Prorektors im Jahr 1934 brachte.

7. Jüri Uluots als akademischer Lehrer

Die Aktivität von Jüri Uluots als akademischer Lehrer erfolgte in erster Linie an der Universität Tartu, doch die Tätigkeit an der Militärschule in Tallinn/Reval sollte nicht unterschlagen werden. Weiterhin wirkte er auf den akademischen Nachwuchs, was er den Studenten als alter Mitglied der Korporation Rotalia vermittelte. Zum Jubiläum von Rotalia im Jahr 1938 veröffentlichte Uluots auch seine lebensphilosophischen Ansichten. Seiner Meinung nach sind *“Studenten der begabtere Teil der Gesellschaft. Sie sind somit länger von der Gesellschaft zu unterstützen und benötigen die längste Ausbildung. Der Dank der Studierenden ist es gewöhnlich, jene Aufgaben zu erfüllen, die in der entsprechenden Gesellschaft die höchste Qualifikation erfordern und deshalb nur der Begabtesten und am besten Vorbereiteten anvertraut werden. Die Gesellschaft*

wäre ihrerseits in ihrer Existenz schwer erschüttert, wenn diese besonders qualifizierten Aufgaben wegen eines Fehlens von Talent oder Ausbildung unerfüllt blieben. Die Studierenden sind somit gesellschaftlich gefordert, ihre intellektuellen und moralischen Fähigkeiten in maximaler Form zu entwickeln und sich in ihren entsprechenden Fächern auf zur Erfüllung von qualifizierten Aufgaben vorzubereiten. Wenn dies eintritt, dann bleibt das anwachsende Talent der Gesellschaft nicht ungenutzt und die finanziellen Ausgaben werden gedeckt. ‚Die Jugend ist eine schöne Zeit, sie kommt nie zurück!‘ Aus dem Vorhergesagten wird klar, dass der Vers [dieses estnischen Liedes] zum Nachdenken anregt und nicht nur aus individueller Perspektive, sondern auch aus dem Blickwinkel des sozialen Lebens.“²¹ Verständlicherweise wurde Jüri Uluots von der jüngeren Generation wegen seiner Ansichten für einen konservativen Professor gehalten.

Prof. Jüri Uluots (1890–1945)

Quelle: <http://hdl.handle.net/10062/3451> /Autor H. Riedel.

8. Jüri Uluots als Staatsmann

Jüri Uluots kam ziemlich spät in die Politik. Er erreichte Tallinn am 23. Februar 1918, als in der Stadt seiner Schule, Pärnu, das Manifest zur Ausrufung der Republik Estland vom Balkon des Theaters „Endla“ bereits verlesen war. Er las dieses Manifest auf dem Rathausplatz in Tallinn am 24. Februar morgen und ihm blieben zeit seines Lebens die einfachen Leute in Erinnerung, die von der Festrede so berührt waren, dass sie weinten.

Jüri Uluots in unserer Zeit

Jüri Uluots ist ein Mann mit einem eigenen Lebenslauf, der ein derartiges Leben führen konnte, wie er es selbst innerhalb des von den Grenzen der Möglichkeiten seiner Zeit gesetzten Rahmens vermochte. Johannes Klesment hat schon direkt nach dem Tode Uluots' gemeint, dass dieser zu den wenigen estnischen Politikern zählte, die ihre Aktivitäten wichtiger als ihre Partei eingeschätzt haben. Im Wandel der Zeiten und Verhältnisse nahmen die Politiker die verschiedensten außenpolitischen Orientierungen an, doch die Tätigkeit von Jüri Uluots war immer in Estlands Interesse orientiert.

QUELLENNACHWEIS UND ANMERKUNGEN

- ¹ Öffentlicher Vortrag gehalten in der Aula der Universität Tartu im Jahr 2000, 13. Januar.
- ² Soom, A. Jüri Uluotsa põlvnemine ja elukäik. In: *Prof. Jüri Uluotsa mälestusraamat*. Stockholm: 1945. – S. 9.
- ³ Semper, J. *Mälestused*. Tallinn: Eesti Raamat 1978. – S. 138.
- ⁴ Tambek, E. *Tõus ja mõõn*. 1. raamat. Mälestusi kodumaalt. Toronto: Orto, 1964. – S. 301.
- ⁵ Tambek, E. *Tõus ja mõõn*. 1. raamat. Mälestusi kodumaalt. Toronto: Orto, 1964. – S. 300–301.
- ⁶ Uluots, J. *Grundzüge der Agrargeschichte Estlands*. Tartu : Akadeemiline Kooperatiiv, 1935. – 226 S.
- ⁷ Uluots, J. Talundite pärimine. XIII Õigusteadlaste Päeval 14. ja 15. aprillil 1939. a. prof. J. Uluotsa poolt ettekantud referaadi kokkuvõtte ja sõnavõtte selle referaadi puhul. In: *Õigus*. – 1939. – Nr. 7. – S. 322–331.
- ⁸ Peaminister jutustab oma nooruspäewadest. In: *Postimees vom 12.01.1940*. – S. 5–6.
- ⁹ Semper, J. *Mälestused*. Tallinn: Eesti Raamat, 1978. – S. 138.
- ¹⁰ Semper, J. *Mälestused*. Tallinn: Eesti Raamat, 1978. – S. 165.
- ¹¹ Kross, J. *Professor Martens' Abreise*. München: Hanser, 1992.
- ¹² “Vindikacija dvižimosti po sovremennomu pravo”.
- ¹³ Semper, J. *Mälestused*. Tallinn: Eesti Raamat 1978. – S. 200.
- ¹⁴ “Pravo dobyvanija nefi v Rossii”.
- ¹⁵ “Pravo na iskopaemyja (nedra zemli) po rimskomu pravu”.
- ¹⁶ Erlass Nr. 139 des Justizministeriums vom 26.11.18.
- ¹⁷ Ivanov, A. E. *Vysšaja škola Rossij v konce XIX – načale XX veka*. Moskau: Institut Istorij SSSR, Akademija nauk SSSR, 1991. – S. 214.
- ¹⁸ Ivanov, A. E. *Vysšaja škola Rossij v konce XIX – načale XX veka*. Moskau: Institut Istorij SSSR, Akademija nauk SSSR, 1991. – S. 215.
- ¹⁹ Ivanov, A. E. *Vysšaja škola Rossij v konce XIX – načale XX veka*. Moskau: Institut Istorij SSSR, Akademija nauk SSSR, 1991. – S. 208.
- ²⁰ Siehe Baberowski, J. Lev Iosifovič Petražickij (1867–1931). In: *Michael Stolleis (Hg.). Juristen. Ein biographisches Lexikon*. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert, München: C.H. Beck, 1995. – S. 480–481.
- ²¹ Uluots, J. Üliõpilane ja ühiskond. In: *Üliõpilasleht*. – 1938. – Nr. 9/10. – S. 286.

Anhang Nr. 1. Publikationen von Profesor Jūri Uluots***Pielikums Nr. 1. Profesora Jiri Uluotsa publikācijas***

1919

La loi agraire devant l'Assemblée constituante / Strandman, K. Ast, A. Weiler, J. Piiskar, J. Uluots, A. Birk, Meyer. *Bulletin de l'Esthonie*. – 1919. – No 5 – p. 22–27. (Documents).

1922

Kohtuvõim meie Põhiseaduse järele. *Õigus*. – 1922. – No. 4 – lk. 102–104; Nr. 5 – lk. 129–136. Ettekanne I Õigusteadlaste päeval.

1923

Eesti agraarõigus: dots. J. Uluotsa loengud põllumajandus- ja teiste teaduskondade üliõpilastele Tartu Ülikoolis I. poolaastal 1923. Tartu, 1923. – 14 lk.

Rooma õiguse ajalugu: dotsent J. Uluotsa loengute järele programmile vastavalt kokkusead. Tartu ülikooli juura üliõpilased. Tartu, 1923. – 123 lk. + 5 lk. lisa.

Õiguse üldõpetus: dotsent J. Uluotsa loengute järele programmile vastavalt kokkuseadnud Tartu ülikooli juura üliõpilased. Tartu, 1923. – 64 lk.

1925

Hugo Grotius : elulugu. *Õigus*. – 1925. – Nr. 8 – lk. 198–199.

Professor dr. jur. Wilhelm Seeler. *Õigus*. – 1925. – Nr. 7 – lk. 161–163.

Riigivõimu kõrgemate teostajate vastutuselevõtmine. *Õigus*. – 1925. – Nr. 7 – lk. 176–181. Ettekanne IV Õigusteadlaste päeval.

1926

Viron valtiosta. *Viron-kirja : maa, kansa ja kulttuuri*. Helsinki : Kirja, 1926 – s. 65–76, kuv.

1928

Eesti parlament ja Eesti Riigikogu liikmed. *Maahing: koguteos*, 1928 – lk. 5–19. Kohtuvõimu korraldus põhiseaduses. *Õigus*. – 1928. – Nr. 5, 6, 7 – lk. 211–222. Ettekanne VII Õigusteadlaste päeval.

Kohtuvõimu korraldus põhiseaduses. [Tartu], [1928]. – 12 lk. Äratr.

Riigikogu juriidiline laad ja funktsioonid. *Õigus*. – 1928. – Nr. 5, 6, 7 – lk. 138–161. Ettekanne VII Õigusteadlaste päeval.

Tsiiviil-seadustiku üldosa eelnõu. *Õigus* (1928). – Nr. 1 – lk. 18–21; Nr. 2 – lk. 48. Ettekanne VI Õigusteadlaste päeval.

1929

Eesti-Rootsi suhted minevikus. *Postimees*. – 27. juuni 1929 – lk. 4.

Eesti-Rootsi suhted minevikus = Estnisk-svenska förhållanden i den förgångna tiden. *Eesti-Rootsi album = Estnisk-Svensk album*. Tallinn, 1929 – lk. 22–26.

Rootsi mõjust Eesti õiguse ja sotsiaalkorra kujunemises = Om det svenska inflytandet på de estniska domstols- och sociala förhållanden utveckling. *Eesti-Rootsi album = Estnisk-Svensk album*. Tallinn, 1929 – lk. 47–52.

Valitsemisvõimu korraldamisest Eestis. *Õigus*. – 1929. – Nr. 1 – lk. 1–12. Vastukaja: Läbirääkimised referentide J. Uluotsa ja E. Maddisoni referaatide puhul; Referent prof. J. Uluotsa lõppsõna. *Õigus*. – 1929. – Nr. 9/10 – lk. 315–329. Üldpealk.: VIII Õigusteadlaste päev.

Õigusliku elu korraldamises suuri tagajärgi. *Postimees*. – 1929, 1. jaanuar – lk. 5. Õigusteaduskond. *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool*, 1919–1929. Tartu, 1929 – lk. 132–155.

Ülikooli juhtidega mõtteid vahetamas : rektori, prorektori ja dekaanide mõtteavaldused ülikooli juubeli puhul: [J. Uluots : kriitilisest momendist on üle jõutud]. *Postimees*. – 1. detsember 1929 – lk. 6.– Lühisõnum.

1930

Eesti Korporatsioonide Liidu 15. aastapäeva puhul. *Olion*. – 1930. – Nr. 3 – lk. 6–8.
Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandeist. *Ajalooline Ajakiri*. – 1930. – Nr. 1/2 – lk. 98–108. Joonealune bibl.

Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandeist. Tartu, 1930. – 14 lk. Äratr.

Eestimaa õiguse ajalugu. I : wana iseseisvuse aeg; romaani-germaani aeg; kooskõlas professor J. Uluotsa loengutega. Tartu, 1930. – 215 l.

Poola-Eesti ajaloolised suhted. *Poola : koguteos*. Tallinn, 1930 – lk. 10–19. – Kõne Poola konstitutsiooni aastapäeva kontsertaktusel “Estonia” kontsertsaalis 4. V 1930.

Riigiõigus: konspekt prof. Uluots’a loenditest Kõrgemas Sõjakoolis 1929/1930. a. / kokkuseadnud leitnant J. Till. Tartu : Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste Staap, 1930. – 229 lk.

Tsiviilseadustiku eelkava alusmõtteist: kokkuvõte referaadist. *IX Õigusteadlaste Päeva protokollid*. Tartu, 1930 – lk. 5–14.

1931

Rechtspflege und Rechtswissenschaft in Estland. *Fenno-Ugrica. III*. Budapest, 1931. – S. 133–139.

1932

Eesti muistsest riiklikust ja ühiskondlikust korrast. *Looming*. – 1932. – Nr. 6 – lk. 723–730.

Rahvas ja ta funktsioneerimine Eesti Põhiseaduse järgi. *Õigus*. – 1932. – Nr. 6 – lk. 241–259; Nr. 10 – lk. 433–461.

Õigus ja kohus. *Eesti rahva ajalugu*. I. Tartu : Loodus, 1932 – lk. 494–503.

Õiguse üldõpetus : prof. J. Uluotsa 1931/32. a. loengute järgi. Tartu : Notitia, s.a. II. – 136 lk.

1933

Tsiviilkohtupidamise seadustiku eelnõu. *XII Õigusteadlaste Päeva protokollid*. Tartu, 1933 – lk. 37–46.

1934

Janson, Elmar. Õiguse-üldõpetus – 3., parand. ja täiend. vlj. Tartu : Notitia, 1934. II – 126 lk. – Allikad: prof. J. Uluotsa loengud; er enevit. Ob t aja teoria prava. 1935

EKL [Eesti Korporatsioonide Liit]. *Postimees*. – 1935, 22. märts – lk. 4.

Eesti haritlaskonna tõekspidamiste aluseks rahvalikkus : prof. J. Uluotsa kõne EKL-i juubeliaktusel. *Postimees*. – 1935/Mar/25 – lk. 2.

Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil. *Õigus*. – 1935. – Nr. 2 – lk. 75–94; (1936) Nr. 2, lk. 49–72. Joonealune bibl.

Grundzüge der Agrargeschichte Estlands. Tartu : Akadeemiline Kooperatiiv, 1935 – 229 lk.: kaart. Bibl. lk. 220–221. Ainereg, lk. 222–226.

Meie üliõpilasorganisatsioonide kujunemisest, omapärast ja ülesandeist. *Üliõpilasleht* (1935) Nr.9, lk. 338–342.

Prof. J. Uluotsa seletus [“rahvuskongressi” kohta]. *Postimees*. – 1935/Dec/12 – lk. 1; *Päevaleht*. – 1935/Dec/12 – lk. 3. Lühisõnumid.

Realism ja idealism hõimutegevuses. *Üliõpilasleht*. – 1935. – Nr. 10 – lk. 380.

Riigiõigus: konspekt prof. Uluots’a loenditest Kõrgemas Sõjakoolis 1934/1935. a. Tartu : Kaitseväe Ühendatud Õppeasutised, 1935. – 235 lk.

Uus Metsa- ja Jahiseadus. *Eesti Metsanduse Aastaraamat = Estländisches Forstwirtschaftliches Jahrbuch*. Tartu, 1935 – lk. 507–525. Äratr.: Tartu, 1935 (1936). Das neue Forst- und Jagdgesetz (Zusammenfassung). – S. 525–527.

1936

Arhiiviseadus. *Arhiivinduse käsiraamat. II*. Tartu, 1936 – lk. 31–54.

Eestimaa õiguse ajalugu: konspekt: koostanud prof. J. Uluotsa loengute põhjal stud. iur. V. E. Muhel. Tartu : [Muhel], 1936. – 348 lk. + kaardid.

Seletuskiri Tsiviilseadustiku 1935. a. eelnõu nelja esimese raamatu juurde / koost. J. Uluots. Tartu, 1936. – 97 lk.

Seletuskiri Tsiviilseadustiku 1936. a. eelnõu juurde / koost. prof. J. Uluots. Tartu, 1936. – 78 lk.

Tsiviilõiguse üldosa: konspekt: koost. prof. dr. jur. Jüri Uluotsa loengute ja muude õppevahendite järgi. Tartu, 1936. – 111 lk.

Tsiviilõiguse üldosa: loeng: prof. dr. jur. J. Uluots'a loengute järele. Tartu : A. Aasa Koduülikool, 1936/37. – 116 lk.

Õiguse üldõpetus: loeng: prof. dr. jur. J. Uluots'a loengute järele. Tartu : A. Aasa Koduülikool, 1936/37. – 188 lk.

1937

Constitution de la République d'Estonie avec la Décision du Peuple Estonien pour la convocation d'une Assemblée Nationale Constituante et la Loi relative au Régime Transitoire, précédées des articles introductifs de J. Uluots et de J. Klesment. Tallinn, 1937. – 44 p. Edition officielle.

Constitution of the Republic of Estonia with the Decision of the Estonian People for convening the National Constituent Assembly and the Law for the Transition Period, preceded by introductory articles by J. Uluots and by J. Klesment. Tallinn, 1937. – 43 p. Official edition.

Cotze und Sorve und die Quarta des Ordens in Läänemaa. *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*. – 1937. – Bd. 1. – S. 193–243. Äratr.: Tartu, 1938.

Eesti põhiseaduse alusjooned: [kokkuvõtte õigusteadlaste koosolekul peetud kõnest]. *Postimees*. – 1937, 2. aprill, lk. 2.

Eesti uue Põhiseaduse ideestikust. *Õigus*. – 1937. – Nr. 7 – lk. 289–294. Joonealune bibl.

Eesti Vabariigi konstitutsioonilised aktid. *Põhiseadus ja Rahvuskogu*. Tallinn, 1937 – lk. 15–28. Joonealune bibl.

Elame erilise tormi ajajärgul : [prof. J. Uluotsa kõne Isamaaliidu Tallinna osakonna õhtul]. *Postimees*. – 27. august 1937 – lk. 2.

Janson, Elmar. Õiguse-üldõpetus. – Parand. ja täiend. vlj. Tartu : Notitia, 1937 – 105 lk. – Bibl. lk. 3. Allikad: prof. J. Uluotsa loengud ; er nevit. Ob t aja teoria prava.

Kaitseliidu klubiõhtu ettekannetega: prof. J. Uluotsa kõne Rahvuskogu ülesannetest ja hea põhiseaduse loomise eeldustest. *Postimees*. – 12. aprill 1937 – lk. 7.

[“Postimehe”] Suund ja siht. *Postimees*. – 17. juuni 1937 – lk. 25.

Rahvas peab olema peremees oma isamaal: prof. J. Uluotsa kõne Isamaaliidu kongressil. *Postimees*. – 7. detsember 1937 – lk. 4.

Rahvuskogu esimese koja esimehe J. Uluotsa kõne Rahvuskogu üldkoosolekul 17. augustil 1937. *Põhiseadus ja Rahvuskogu*. Tallinn, 1937 – lk. 274–277.

Rahvuskogu esimese koja põhiseaduse eelnõu üldaruandja J. Uluotsa kõne Rahvuskogu esimese koja koosolekul 8. juunil 1937. *Põhiseadus ja Rahvuskogu*. Tallinn, 1937 – lk. 114–151.

Rahvuskogu senise töö tulemused: uue põhiseaduse aluseks võetud põhimõtted ja põhiseaduse eelnõu sisu : prof. J. Uluotsa kõne Rahvuskogu Esimese Kojas üldkoosolekul. *Postimees*. – 9. juuni 1937 – lk. 3.

Riigipea instituudi kujunemine Eestis ja 1937. a. Põhiseadus. *Õigus*. – 1937. – Nr. 9 – lk. 385–405.

Riigiõigus: konspekt prof. Uluots'a loenditest Kõrgemas Sõjakoolis 1936/1937. a. / redig. prof. Uluots. Tartu, 1937. – 242 lk.

Vabariigi president. *Põhiseadus ja Rahvuskogu*. Tallinn, 1937 – lk. 296–310.

Vana-Eesti rahvakoosolekutest. *Õigus*. – 1937. – Nr. 8 – lk. 337–343. Joonealune bibl.

Die Verfassung der Republik Estland: nebst dem Beschluss des Estnischen Volkes betreffend die Einberufung einer Nationalversammlung und dem Gesetz betreffend die Übergangszeit: mit einleit. Aufsätzen von J. Uluots und J. Klesment. Tallinn, 1937. – 47 S.

Die Verträge der Esten mit den Fremden im XIII. Jahrhundert. Tartu : Akadeemiline Kooperatiiv, 1937. – 59 S.

Õigus ja kohus. *Eesti ajalugu. II* : Eesti keskaeg. Tartu, 1937 – lk. 337–351: ill. Bibl. – lk. 351.

Õiguse üldõpetus : konspekt : koostanud prof. J. Uluotsa loengute põhjal eksamikavale vastavalt stud. iur. V. E. Muhel. Tartu : [Muhel], 1937. – 141 lk.

1938

[EV] 20. aastapäev: selle tähtsus ja kodaniku kohustused. *Postimees*. – 24. veebruar 1938 – lk. 2.

Eesti poliitiline areng 20 aasta jooksul. *Postimees*. – 23. veebruar 1938 – lk. 6.

Eesti uue Põhiseaduse omapärasusi: prof. J. Uluotsa kõne aktusel “Estonias”. *Postimees*. – 3. jaanuar 1938 – lk. 8.

Eestimaa õiguse ajalugu: konspekt: koostanud prof. J. Uluotsa loengute põhjal eksami- ja õppekavale vastavalt stud. iur. V. E. Muhel. 2. parand. ja täiend. tr. Tartu : [Muhel], 1938 – 401 lk.

Esmakordselt Jaan Tõnissoni kõnet kuulamas. *Postimees*. – 21. detsember 1938 – lk. 2.

Homme astub kokku Riigikogu : eelseisev istungjärg seisab pingsa seadusandliku töö tähe all: prof. J. Uluotsa seletusi “Postimehele”. *Postimees*. – 10. oktoober 1938 – lk. 7.

Igavese püsimise tähe all: rahva tugevus seisab tema elujõus: prof. J. Uluotsa kõne Eesti poliitika lähtekohast. *Postimees*. – 14. aprill 1938 – lk. 4.

Maa seob ja kohustab : territoriaalne, natsionaalne ja riiklik lähtekoht: prof. J. Uluotsa kõne meie rahva kutsumusest. *Postimees*. – 12. oktoober 1938 – lk. 7.

Meie põllumajanduse tulipunkte : [prof. J. Uluotsa kõne Isamaaliidu Tartumaa täiskogul]. *Postimees*. – 7. oktoober 1938 – lk. 5.

Moraalset demokraatiat toeks õiguslikule ja poliitilisele demokraatiale : prof. J. Uluots Eesti lähema poliitika põhiprobleemidest. *Postimees*. – 9. Aprill 1938 – lk. 2; *Päevaleht*. – 9. aprill 1938 – lk. 3.

Poola–tõsine Eesti sõber: prof. J. Uluotsa muljeid Poolast. *Postimees*. – 21. september 1938 – lk. 2.

Praegusaja poliitilisi probleeme. *ERK*. – 1938. – Nr. 1 – lk. 51–59.

Rahvalitsuse eeldusi: prof. J. Uluotsa kõne Tartumaa rahvus- ja noortepäeval. *Postimees*. – 8. veebruar 1938 – lk. 2.

Vähemuste küsimus tähtsaimaks probleemiks : prof. J. Uluots parlamentidevahelise uniooni tööst. *Päevaleht*. – 1. september 1938 – lk. 4.

Väline olukord ja siseriiklik elukorraldus. *Postimees*. – 12. veebruar 1938 – lk. 5.

Über die altestnischen Volksversammlungen. *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*. – 1938. 30, II. – S. 770–778. Eestik. resümee. – lk. 777–778. Äratr.: Tartu, 1938.

Üliõpilane ja ühiskond. *Üliõpilasleht*. – 1938. – Nr. 9/10 – lk. 286–287.

Конституция Эстонской Республики вместе с Решением Эстонского народа о созыве национального Собрания и Законом о переходном времени с предисловиями Юри Улуотс’а и Иоханнес Клесмент’а. Таллинн, 1938. – 45 с. Официальное издание.

1939

Kodanikuõpetuse uusi lähtekohti: prof. J. Uluotsa ettekanne ajaloo- ja kodaniku-teaduse õpetajate päeval. *Postimees*. – 14. aprill 1939 – lk. 3.

Kohustus uskuda oma jõusse...: Riigivolikogu esimehe prof. J. Uluotsa kõne [Võrumaa kodukaitse päeval]. *Postimees*. – 7. mai 1939 – lk. 4.

- Nõusolekuta tagatis Eestile vastuvõtmatu : prof. J. Uluotsa kõne parlamentidevahelise uniooni konverentsil Oslos. *Postimees*. – 19. august 1939 – lk. 3; *Postimees*. – 26. august 1939 – lk. 4.
- Riigiõigus: prof. J. Uluotsa loengud Kõrgemas Sõjakoolis 1939. a. : 1.–3. osa Tartu : Sõjaväe Õppeasutised, 1939.
- Bd. 1. Algmõisteid õigusest. – 92 lk.
- Bd. 2. Riik. – 102 lk.
- Bd. 3. Eesti riigiõigus. – 68 lk.
- Talundite pärimine: [XIII Õigusteadlaste Päeva ettekande teesid]. *Õigus*. – 1939. – Nr. 2 – lk. 49–50.
- Talundite pärimine: XIII Õigusteadlaste Päeval 14. ja 15. aprillil 1939. a. prof. J. Uluotsa poolt ettekantud referaadi kokkuvõtte ja sõnavõtte selle referaadi puhul. *Õigus*. – 1939. – Nr. 7 – lk. 322–331.
- Tammelo, Ilmar. Õigusteaduse metodoloogia: konspekt: koostatud prof. J. Uluotsa loengute põhjal. Tartu : Iustitia, 1939. – 101 lk.
- Tartu Ülikooli tsiviilõiguse ja -protsessi vakantsile õppetoolile kandideerijate [E. Ilusa ja T. Grünthali] teaduslikkude tööde hinnang / J. Uluots, L. Leesment, J. Vaabel. Tartu, 1939 – 21 lk. (Acta et Comm. Univ. Tartuenssis (Dorpatensis). C; XXIV, 9).
- Õiguse üldõpetus: konspekt: koostanud prof. J. Uluotsa loengute põhjal vastavalt eksamikavale V. E. Muhel. 2. parand. ja täiend. vlj. Tartu : [Muhel], 1939. – 145 lk.
- 1940
- Eesti riik ajalooliselt vaatepunktilt. *ERK*. – 1940. – Nr. 2 – lk. 49–54.
- L'Etat estonien du point de vue historique. *Revue Baltique I*. – 1940. – No 1 – p. 20–28.
- Meie ei ela praegu harilikul ajal. *Eesti Kool*. – 1940. – Nr. 2 – lk. 71–78.
- 1941
- Erklärung des estnischen Professors Uluots. *Die Sowjetunion und die baltischen Staaten*. Berlin, 1941. – S. 25–27.
- 1942
- L'Etat estonien du point de vue historique. Helsinki, 1942. – 14 S.
- 1943
- Viron valtio historiallisena luomuksena. *Viron tie. Forssa*, 1943. (Suomalainen Suomi, 1943: 2).
- 1948
24. veebruaril 1918. *Vabaduspäev : Eesti ajakirjanike album III*. Stockholm, 1948 – lk. 8.
- 1953
- [Mälestusi]. *Johan Laidoner* / koost. V. Saarsen. Stockholm, 1953 – lk. 85. Samas J. Uluotsa portree.
- 1954
- Eesti ja Vene sotsiaalpoliitilisel ideoloogialt. *Võitlev Eesti*. – 1954. – Nr. 5 – lk. 9–17. Saatesõna J. Uluotsa artiklile lk. 8.
- 1956
- Eesti ja vene sotsiaalpoliitilisest ideoloogiast. *Eesti põllumeeste poliitika*. Lund, 1956 – lk. 307–325. J. Uluotsa portree lk. 306.
- 1975
- Eestlaste lepingud võõrastega XIII saj. Rooma : Maarjamaa, 1975. – 72 lk. (Maarjamaa taskuraamat Nr. 6).
- Eestlaste lepingud võõrastega XIII saj. 2. ed. Frascati, 1975. – 72 lk.
- 1989
- Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil. *Eesti Muinsuskaitse Seltsi Toimetised*. – 1989. – Nr. 1 – lk. 9–22. Joonealune bibl.

1990

Eesti ja vene sotsiaalpoliitilisest ideoloogiast. *Akadeemia*. – 1990. – Nr. 7 – lk. 1347–1362.

Kõneleb prof. Jüri Uluots: [tekstid aastaist 1921–1942] / koost. ja komment. Kädi Riismaa. *Looming*. – 1990). – Nr. 6 – lk. 803–820. Joonealune bibl.

Üliõpilane ja ühiskond. *Üliõpilasleht*. – 1990. – Nr. 1 – lk. 5. Äratr. : Üliõpilasleht (1938) Nr. 9/10.

Об идеях новой конституции Эстонии. *Радуга*. – 1990. – № 9 – с. 36–45.

1991

Poola-Eesti ajaloolised suhted: kõne Eesti-Poola ühingu kontsertaktusel “Estonia” kontserdisaalis Poola konstitutsiooni puhul 04.05.1930. *Poliitika*. – 1991. – Tr. 11 – lk. 4–13. Sama vene k.

1992

Eesti põhiseaduse kujunemisest. *Päevaleht*. – 7.–9. veebruar 1992 – lk. 2. Esma-kordselt avaldatud ajalehes “Uus Eesti” 18.02.1937. a.

1993

Pidamata kahekõne. *Läänlane*. – 10, 13, 15. juuli 1993 – lk. 6.

1995

Rahvast ei saa jätta pealtvaatajaks. *Poliitilise mõtte ajaloost Eestis aastatel 1930–1940*. Tallinn, 1995 – lk. 181–187. Kõne Riigivolikogus 18.10.1939. a. valitsuse töösundadest.

Anhang Nr. 2. Publikationen über Professor Jüri Uluots 1925–2000

Pielikums Nr. 2. Publikācijas par profesoru Jiri Uluotsu 1925–2000

1925

Õigusteaduskonna dekaan prof. J. Uluots. *Üliõpilasleht*. – 1925. – Nr. 12 – lk. 257.

1930

Prof. J. Uluots 40-ne aastane. *Postimees*. – 1930/Jan/14 – lk. 8.

A. M. Meie juristide teoreetiline ettevalmistus : [R. Räägo, K. Partsi ja J. Uluotsa ettekannetest]. *Õigus*. – 1930. – Nr. 2 – lk. 88–93. (Tartu Õigusteadlaste Seltsi koosolekuteateid).

1935

Homseid sünnipäevalapsi: Jüri Uluots. *Päevaleht*. – 1935/Jan/12 – lk. 5. Lühisõnum.

1937

Prof. J. Uluots Isamaaliidu esimeheks: Isamaaliidu organite uus koosseis. *Postimees*. – 1937/Oct/15 – lk. 5. Lühisõnum.

Prof. J. Uluots Isamaaliidu Tartu Maakomitee esimeheks: abiesimeesteks valiti H. Lauri ja M. Rõigas. *Postimees*. – 1937/Sep/18 – lk. 2. Lühisõnum.

1938

Prof. J. Uluots Varssavis: [pidas loengu Eesti põhiseadusest]. *Päevaleht*. – 1938/Sep/17 – lk. 2, 9. Lühisõnumid.

Tartumaa rahvarinde kandidaadid Riigivolikogu valimistel: Jüri Uluots. *Postimees*. – 1938/Feb/12 – lk. 5.

1940

Leesment, Leo. Prof. J. Uluots teaduslikul tööpõllul. *Postimees*. – 1940/Jan/12 – lk. 5.

Peaminister prof. J. Uluots 50-aastane. *Nädal Pildis*. – 1940. – Nr. 1 – lk. 8.

Peaminister prof. J. Uluots 50-aastane. *Politseileht*. – 1940. – Nr. 1/2 – lk. 1–4, portr.

Peaminister prof. J. Uluots saab 50-a. *Päevaleht*. – 1940/Jan/12 – lk. 5.

1945

Kõpp, Johan. Jüri Uluots : in memoriam. *Teataja*. – 1945/Jan/17 – lk. 1–2.

- Prof. Jüri Uluotsa mälestusraamat / toim. Johannes Klesment, Hanno Kompus, Edgar Valter Saks. Stockholm, 1945. – 66 lk. + 4 lk. ill. (Välis-Eesti kirjastustoimkonna väljaanne 6).
- Sisu: Suur rahvuslik lein / August Rei. Jüri Uluotsa põlvnemine ja elukäik / A. Soom. Jooni Jüri Uluotsa poliitilisest ideoloogiast / Johannes Klesment. Jüri Uluots riigimehena / Otto Pukk. Jüri Uluots Tartu ülikoolis ja eesti teaduses / E. Kant. Prof. Jüri Uluots juristina ja ajaloolasena / R.Ränk. Jüri Uluots üliõpilasena ja vilistlasena / H. Leesment. Üks neist / Jaan Lattik.
- 1946
- Jüri Uluotsa poliitilisest ideoloogiast. *Kauge Kodu*. – 1946. – Nr. 1 – lk. 35.
- Leesment, H.** Prof. J. Uluots üliõpilasena ja vilistlasena. *Estonia: Eesti Üliõpilaskonna esimene väljaanne Saksamaal. Göttingen, 1946* – lk. 26–30.
- Vihalem, P.** Kuidas Jüri Uluots ja teised kodanlikud natsionalistid võltsisid eesti rahva ajalugu. *Eesti Bol evik*. – 1946. – Nr. 1 – lk. 6–16.
- 1947
- Jüri Uluots. *Eestlase tähtraamat*. – 1947 – lk. 125.
- 1948
- Kint, Tõnis.** Jüri Uluots - põllumeespoliitik. *Rotalia XXXV*. Stockholm, 1948 – lk. 38–41.
- 1950
- Arens, Ilmar.** Professor Jüri Uluotsa pärand Eesti õigusajaloo uurimisele. *Teataja*. – 1950/Jan/21.
- 1953
- Malm, Priit.** *In memoriam* : Jüri Uluots 13.01.1890–09.01.1945. *Korp! Rotalia 1913–1953*. Toronto – lk. 35–36.
- 1956
- Jüri Uluots : [elulugu]. *Eesti põllumeeste poliitika*. Lund, 1956 – lk. 109–110.
- 1957
- Uluots-Wernstedt, Anette.** Prof. Jüri Uluotsa töid. *Õigusteaduslik Ajakiri*. – 1957. – Nr. 3 – lk. 50–51.
- 1977
- Uluots, Erik.** Jüri Uluots 1890–1945: tema elu ja tema aeg. Stockholm, 1977. – 850 lk. (In print).
- 1984
- Eesti teadlased väljaspool kodumaad. Stockholm, 1984 – lk. 136.
- 1988
- Korp! Rotalia võõrsil 1944 –1987. Toronto, 1988 – lk. 548.
- 1989
- Järvelaid, Peeter; Pöder, Tõnu.** Akadeemik Jüri Uluots. *50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat*. Tallinn, 1989 – lk. 161–165. – Bibl. 9 nim.
- Järvelaid, Peeter; Pöder, Tõnu.** Esimene Tartu Ülikooli eesti rahvusest eesti õigusajaloo õppejõud Jüri Uluots (1890–1945). *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*. – 1989. – Nr. 22 (1) – lk. 41–49. – Bibl. 8 nim.
- Järvelaid, Peeter ; Pöder, Tõnu ;** Sootak, Indrek. Õigusajaloo professor ja Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik Jüri Uluots. *Nõukogude õigus*. – 1989. – Nr. 5 – lk. 343–345. Joonealune bibl. Sama vene k.
- Susi, Arnold.** Jüri Uluotsa katse Eesti iseseisvust taastada: [1941–1944]. *Looming*. – 1989. – Nr. 3 – lk. 370–374.
- 1990
- 100 aastat Jüri Uluotsa sünnist. *Aja Puls*. – 1990. – Nr. 2 – lk. 12.
- Aller, Rudolf.** Prof. J. Uluots ülikurval aastapäeval. *Pärnu Postimees*. – 1990/ Jun/14 – lk. 112.

- Eesti riigimehi: Jüri Uluots – 100 ; Otto Tief – 100 / koost. P. Ilus, K. Käsper. Tallinn: Penikoorem, 1990. 16 lk. Sisu: Jüri Uluots riigimehena / O. Pukk. Otto Tiefi sünnist 100 aastat / E. Kuris, S. Hanson. Alistumine ja vastupanu / Harri Kiisk. Eesti muistsest riiklikust ja ühiskondlikust korrast / Jüri Uluots. O. Tiefist Vabadussõja ajal.
- Hanson, S.** Jüri Uluots saanuks 100-aastaseks. *Läänekaare Postipoiss*. – 1990. – Nr. 1 – lk. 11–13.
- Joost, Tiit.** Tagasitulek. *Läänlane*. – 1990/Jan/13 – lk. 5. – Bibl. 4 nim.
Jüri Uluots oli Eesti Vabariigi viimane peaminister : kes on järgmine? *Maaleht*. – 1990/Jan/11 – lk. 1.
- Kant, Edgar.** Jüri Uluots Tartu Ülikoolis ja eesti teaduses. *Akadeemia*. – 1990. – Nr. 1 – lk. 3–17.
- Karjahärm, Toomas.** Jüri Uluots – Eesti Vabariigi viimane peaminister. *Rahva Hääl*. – 1990/Jan/13 – lk. 2.
- Käbin, Ilo.** Eestlaste lepingutest 13. sajandil. *Tulimuld*. – 1990. – Nr. 2 – lk. 97–98.
J. Uluotsa teenetest õigusajaloo uurijana.
- Laar, Mart.** Jüri Uluots aastal 1944. *Looming*. – 1990. – Nr. 4 – lk. 527–535.
Joonealune bibl.
- Noormets, Tiit.** Jüri Uluots 100. *Looming*. – 1990. – Nr. 2 – lk. 283–284.
- Pärn, Ülo.** Nimed ajaloost : Jüri Uluots. *Vooremaa*. – 1990/Feb/24 – lk. 3.
- Velner, Värdi.** 100 aastat professor Jüri Uluotsa sünnist. *Üliõpilasleht*. – 1990. – Nr. 1 – lk. 3–4.
- Velner, Värdi.** 100 aastat prof. Jüri Uluotsa sünnist. *Edasi*. – 1990/Jan/13 – lk. 11.
- Walter, Hannes.** Jüri Uluots 1890–1945. *Looming*. – 1990. – Nr. 1 – lk. 102–109.
Joonealune bibl.
- Walter, Hannes.** Mõtteid professor Uluotsast. *Kodumaa*. – 1990/Jan/10 – lk. 3.
- 1992
- Villako, Kaljo.** Ilm oli tuuline ja vilu: Jüri Uluots 1941. aasta juulis *Liivimaa Kroonika*. – 1992/Nov/5 – lk. 3.
- 1995
- Käbin, Ilo.** Kõrge hinnang Pariisist sõjaeelsele Eestile. *Hommikuleht*. – 1995/ Feb/23 – lk. 17.
Ülevaade Uluotsa-Tiefi valitsust käsitlevast B. Calloc'h'i artiklist.
- Uluots, Erik.** Pärast tormi ja tuisku paistab meie täht jälle : 50 aastat Eesti riigimehe Jüri Uluotsa surmast. *Rahva Hääl*. – 1995/Jan/25 – lk. 12.
- 1996
18. septembril 1944 nimetas presidendi kohusetäitja Jüri Uluots ametisse uue Eesti Vabariigi valitsuse. *Postimees*. – 1996/Feb/22 – lk. 14. J. Uluotsa juhitud viimane Eesti Vabariigi valitsus. Fotod.
- Sostaviteli bibliografi:** Maia Ruttu, Karmen Visnapuu: Nationaljnaja Biblioteka, Tallinn (Rahvusraamatukogu Parlamendiinfo keskus, õigusinfo töögrupp, 6 307 250, maia@nlib.ee, karmen@nlib.ee)

Kopsavilkums

Rakstīts veltīts izcilam Igaunijas tiesību vēstures pētniekam profesoram Jiri Uluotsam (Jüri Uluots, 1890–1945), kurš vienlaikus bija arī politiskais darbinieks un igauņu nacionālās pašapziņas veidotājs. Publikācijā izvirzīta tēze, ka, pētot Igaunijas tiesību vēsturi, labāk var izprast arī Latvijas un Baltijas reģiona tiesību vēsturi.

Atslēgvārdi: *Jiri Uluotss, Jüri Uluots, tiesības, Igaunijas tiesību vēsture, tiesību vēsture.*

Summary

The article is devoted to the eminent scholar of the history of law from Estonia, Professor Jüri Uluots (1890–1945), also a lawyer, politician, prime minister of Estonia, and one of the people who helped to shape Estonian national awareness. The article presents a thesis that by studying Estonia's history of jurisprudence, the history of jurisprudence of Latvia and the Baltics can also be better understood.

Taisnīguma principa ievērošana iedzīvotāju ienākumu aplikšanā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli

Observance of the Principle of Justice in Income Taxation Policy

Jānis Lazdiņš

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesors

E-pasts: Janis.Lazdins@lu.lv; tālr. 67034512

Publikācija veltīta tādai aktuālai juridiskai tēmai kā taisnīguma principa ievērošana valsts nodokļu politikā, aplikot iedzīvotāju ienākumus ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. Īpaši aktuāli tas ir kļuvis pēc Latvijas Republikas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gada 1. maijā, kad arvien straujāk pieaug inflācijas tempi.

Rakstā tiek izvirzīta tēze – lai arī Latvija kopš 2004. gada 1. maija ir sasniegusi ievērojamus panākumus iedzīvotāju labklājības celšanā, nozīmīgi palielinot ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamus ienākumus, kā arī paaugstinot valsts noteikto minimālo mēneša algu, ne ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamo ienākumu apjoms, ne arī valsts noteiktā minimālā mēneša alga (neto) nav sasniegusi iztikas minimuma robežu. Tas autoram ļauj apšaubīt valsts realizētās nodokļu politikas taisnīgumu.

Atslēgvārdi: nodoklis, taisnīguma princips, iedzīvotāju ienākuma nodoklis, neapliekamie ienākumi, atvieglojums par apgādājamo, nodokļu politika, taisnīga nodokļu politika.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	96
<i>Izklāsta daļa</i>	96
<i>Kopsavilkums</i>	104
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	104
<i>Literatūra</i>	104
<i>Uzziņu literatūra</i>	105
<i>Normatīvie akti</i>	106
<i>Judikatūra</i>	107
<i>Statistika</i>	107
<i>Atsauces</i>	107
<i>Summary</i>	111

Ievads

Latvijas PSR Augstākās Padomes 1990. gada 4. maijā pieņemtās Deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” 3. punkts noteica “[a]tjaunot Satversmes sapulces 1922. gada 15. februārī pieņemtās Latvijas Republikas Satversmes darbību visā Latvijas teritorijā”¹.

Tomēr 4. punkts vienlaicīgi daļēji apturēja Satversmes darbību:

Līdz Satversmes jaunās redakcijas pieņemšanai apturēt Latvijas Republikas (turpmāk – LR) Satversmi, izņemot tos pantus, kas nosaka Latvijas valsts konstitucionāli tiesisko pamatu un kuri saskaņā ar Satversmes 77. pantu ir grozāmi tikai ar tautas nobalsošanu, proti:

1. pants – Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika;
2. pants – Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai;
3. pants – Latvijas valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale;
6. pants – Saeimu ievēlē vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās.”²

Tādējādi Latvija vienlaicīgi ar valsts neatkarības atjaunošanu 1990. gada 4. maijā uzņēmas ievērot cilvēktiesības, jo “[...] valsts nevar būt demokrātiska, ja tā nenodrošina efektīvu cilvēktiesību realizāciju un aizsardzību”³.

Cilvēku tiesības ir ļoti plašas, un vienā rakstā nav iespējams iztirzāt visus ar cilvēktiesībām saistītus jautājumus. Tāpēc autors galvenokārt pievērsīsies tikai tiesiska satura problemātikai Latvijā, kas saistīta ar taisnīgu valsts nodokļu politiku kopsakarībā ar tādiem jēdzieniem kā neapliekamais minimums, minimālā mēneša alga un iztikas minimums. Par šo tematu Latvijas juridiskajā, zinātniskajā literatūrā līdz šim nav uzrakstītas nozīmīgas publikācijas. Tāpēc metodoloģiskā ziņā autoram nācās strādāt galvenokārt ar salīdzinošo zinātnisko metodi, izvērtējot lielākoties citu valstu tiesiskās domas atziņas, kas tāpat kā Latvija sistēmiski pieder kontinentālās Eiropas ģermāņu tiesību lokam.

Izklāsta daļa

Apvienoto Nāciju Organizācija (turpmāk – ANO) 1966. gada 16. decembrī pieņēma Starptautisko paktu par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām⁴, kas uzliek par pienākumu konvenciju parakstījušām valstīm rūpēties par savu valsts iedzīvotāju sociālo, ekonomisko un kultūras vajadzību apmierināšanu, jo šo vajadzību apmierināšana ir ne mazāk nozīmīga kā pilsonisko un politisko tiesību ievērošana.⁵ Matīas Koenigs (*Matthias Koenig*) šajā sakarā ir rakstījis:

“*Gemeinsam mit Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte bilden der Zivil-⁶ und der Socialpakt⁷ die “International Bill of Human Rights” und stellen den Kern des Normbestands allgemeiner Menschenrechte dar.* (Kopīgi ar Vispārīgo Cilvēktiesību deklarāciju Cīvilpakts [t. i., Pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām] un Sociālpakts [t. i., Pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām] veido “Starptautisko cilvēktiesību bilu (katalogu)” un (iz)veido vispārīgo cilvēktiesību normu krājuma kodolu.”⁸

Tādējādi sociālās un ekonomiskās tiesības, raugoties no cilvēktiesību viedokļa, ir ne mazāk nozīmīgas kā pilsoniskās, politiskās vai kultūras tiesības. Lai arī Starptautisko paktu par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām parakstījušās valstis “[...] atzi[st]”⁹, ka šīs tiesības izriet no cilvēka personībai piemītošās pašcieņas”¹⁰, to regulējums ir ļoti vispārīgs. Tā, piemēram, 11. panta 1. daļas 1. teikums nosaka:

“Šā pakta dalībvalstis atzīst katra cilvēka tiesības uz viņam un viņa ģimenei atbilstošu dzīves līmeni. Tas ir nepieciešamais uzturs, apģērbs un mājoklis, un tiesības nemitīgi uzlabot dzīves apstākļus.”¹¹

Savukārt 7. panta 1. daļas a) punkta i) daļa nosaka:

“Šā pakta dalībvalstis atzīst katra tiesības uz taisnīgiem un labvēlīgiem darba apstākļiem, kas sekmē it īpaši:

a) atlīdzību, kas nodrošina visiem strādājošajiem vismaz:

i) taisnīgu darba algu un vienādu atlīdzību par līdzvērtīgu darbu bez jebkādas atšķirības, turklāt sievietēm jāgarantē līdzvērtīgi darba apstākļi ar vīriešiem, ar vienādu samaksu par vienādu darbu.”¹²

Līdzīgus pienākumus valstīm uzliek arī vēl 1961. gada 18. oktobrī pieņemtās Eiropas Sociālās hartas I sadaļas 4. punkts:

“Visiem strādājošiem ir tiesības uz taisnīgu atalgojumu, kas ir pietiekams, lai nodrošinātu pienācīgus dzīves apstākļus sev un savām ģimenēm.”¹³

Tādējādi taisnīga atalgojuma konkretizēšana un daudzējādā ziņā no tā izrietošā dzīves līmeņa noteikšana ir atstāta katras valsts kompetencē. Kā ar šo uzdevumu tiek galā Latvijas valsts?

Latvijā rezidentu – fizisku personu ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamais minimums laika posmā no 2004. līdz 2008. gadam ir palielinājies gandrīz četras reizes¹⁴, bet atvieglojumi par apgādājamo vairāk nekā piecas reizes (*skat. tabulu Nr. 1*).¹⁵ Tā, piemēram, Latvijas rezidentam – fiziskai personai ar diviem apgādājamiem šogad neapliekamie ienākumi ir 192 lati. Ar identiskiem nosacījumiem 2004. gadā rezidenta – fiziskas personas neapliekamie ienākumi bija tikai 42 lati. Formāli tas ļauj secināt, ka pēdējos gados ir noticis ievērojams progress un valdības rīcība ir vērtējama viennozīmīgi pozitīvi.

Tomēr neapliekamais minimums joprojām nav sasniedzis iztikas minimuma līmeni. Tā, piemēram, š. g. maijā iztikas minimums pēc Centrālās statistikas pārvaldes¹⁶ aprēķiniem bija 159,55 lati¹⁷, bet neapliekamais minimums tikai – 80 lati¹⁸ (*iztikas minimuma dinamika, skat. tabulu Nr. 2*). Savukārt minimālā alga ir noteikta 160 latu apmērā bruto vai 129,90 latu neto¹⁹, turklāt jāņem vērā, ka pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gada 1. maijā, ievērojami ir pieaugusi inflācija un tās tempiem ir tendence pakāpeniski arvien straujāk pieaugt (*skat. tabulu Nr. 3*).

Inflācijas pieaugumam ir ekonomiska un juridiska rakstura iemesli.

Ekonomiski, ievērojot kapitāla un darbaspēka kustības brīvību ES, preču un pakalpojumu cenām pakāpeniski ir jāizlīdzinās. Tas ir pašsaprotami, ka Latvijā pēc iestāšanās ES ievērojami straujāk pieaug preču un pakalpojuma cenas pretēji t. s. vecajām ES dalībvalstīm, jo preču un pakalpojumu cenas vecajās ES dalībvalstīs vidēji bija augstākas. Šajā sakarā īpaši atšķirība pastāv darbaspēka atalgojumā.

Papildu grūtības Latvijai inflācijas samazināšanas procesā sagādā arī energoresursu sadārdzināšanās pasaules tirgū. Īpaši naftas cenu kāpums pēdējos gados.²¹

Juridiski Latvija jau iestāšanās brīdī bija veikusi ievērojamu darbu, lai tuvinātos ES nodokļu likmēm, kā arī uzlabojusi nodokļu administrēšanu, lai maksimāli aprūtinātu izvairīšanos no nodokļu nemaksāšanas.

Tā, piemēram, attiecībā uz pievienotās vērtības nodokli (turpmāk – PVN) kā pirms, tā pēc iestāšanās ES nodokļa pamatlikme nemainījās. Latvijā pamatlikme ir 18%. Savukārt t. s. samazinātā likme pat samazinājās no 9% uz 5%.²² Lai arī nodokļa likmes nepaaugstinājās, ar PVN aplikamo objektu skaits palielinājās. Īpaši sāpīgi tas skar mazturīgos, jo ar nodokli pēc 5% likmes tagad tiek aplikti siltumenerģijas un ūdens piegādes, kanalizācijas, iekšzemes sabiedriskā transporta u. c. pakalpojumi.²³

Īstenojot ES nodokļu politiku, Latvijai ir “jāizlīdzina” arī akcīzes nodokļu likmes vismaz līdz ES noteiktajām minimālajām likmēm akcīzes precēm.²⁴ Tā, piemēram, cigaretēm likumā “Par akcīzes nodokli” 13. pantā minētās likmes saskaņā ar pārejas noteikumu 3. punktu stāties spēkā pēc 2008. gada 31. decembra. Līdzīgi minimālās nodokļa likmes tiek paaugstinātas arī naftas produktiem²⁵, jāievieš jauns nodoklis – elektroenerģijas nodoklis²⁶ u. tml.

1. tabula

Neapliekamais minimums – atvieglojumi par apgādājamo (LVL)

Gads	Neapliekamais minimums (LVL)	Atvieglojums par apgādājamo (LVL)
2004	21	10,5
2005	26	18
2006	32	22
2007	50	32
2008	80	56

2. tabula²⁰

Iztikas minimuma dinamika (LVL)

Mēnesis / gads	2006	2007	2008
I	111,97	124,33	148,00
II	112,48	125,83	151,63
III	113,50	127,83	154,67
IV	114,42	129,05	157,85
V	115,61	130,16	159,55
VI	116,59	132,02	
VII	118,27	133,58	
VIII	117,64	132,62	
IX	118,86	135,60	
X	120,17	138,97	
XI	121,17	141,63	
XII	121,83	143,01	

3. tabula²⁷

Inflācijas pieaugums procentos pret iepriekšējā gada atbilstošu periodu

Mēnesis / gads	2006	2007	2008
I	7,5	7,1	15,1
II	6,9	7,3	16,7
III	6,5	8,5	16,5
IV	6,1	8,9	17,5
V	6,6	8,2	17,9
VI	6,3	8,8	
VII	6,9	9,5	
VIII	6,8	10,1	
IX	5,9	11,4	
X	5,6	13,2	
XI	6,4	13,7	
XII	6,8	14,1	

Vai iztikas minimums 159,55 latu apmērā ir daudz vai maz – nav pat retorisks jautājums. Grūti iedomāties cilvēku, kurš Latvijā varētu nodrošināt sev cilvēka cieņai atbilstošu dzīves līmeni aprēķinātā iztikas minimuma ietvaros. Lai arī var šķist, ka jēdzienam “cilvēka cieņa” vairāk ir deklaratīvi politisks saturs, bet mazāk saistoši juridiska nozīme, tā tas nav. Tā, piemēram, K. Šterns (*K. Stern*) secina:

“Cilvēka cieņa ir [...] fundamentāls konstitucionālo tiesību vērtību princips. (*Die Menschenwürde ist [...] ein fundamentales Prinzip der verfassungsrechtlichen Wertordnung.*)”²⁸

Šādu viedokli, kam pievienojas arī autors, pamato arī vairākas Vācijas Konstitucionālās tiesas spriedumos iekļautās atziņas: “Pamatlikuma vērtību sistēmā cilvēka cieņa ir augstākā vērtība” (*In der Wertordnung des Grundgesetzes ist die Menschenwürde der oberste Wert*)²⁹ vai arī cilvēka cieņa ir “augstākais konstitucionālais princips” (*oberstes Konstitutionsprinzip*)³⁰.

Cilvēka cieņa ir neatņemama cilvēka būtības sastāvdaļa, un tā ir neatkarīga no cilvēka dzimuma, vecuma, ādas krāsas, nacionalitātes, reliģijas, jo “[c]ilvēka cieņa eksistē katrā cilvēkā kā neatņemams cilvēka (cilvēciskuma) būtības [ie]dabas kodols” (*Menschenwürde existiert in jedem Menschen als Kern der unableitbaren Wesenheit der Menschlichen Natur*)³¹.

Jēdziena “cilvēka cieņa” izpratne Eiropā radās jau antīkajā pasaulē. Ievērojama nozīme tā attīstībā bija Aristoteļa un stoīķu filozofijai.³² Viduslaikos grieķu-romiešu domātāju filozofisko mantoju cilvēka cieņas problemātikā tālāk attīstīja Akvīnas Toms (*Thomas von Aquin*,³³ 1225–1274³⁴).

Ģermāņu tiesību lokā [pie kura formāli pieder arī Latvija – *autora piebilde*] cilvēka cieņas saturiskā izpratnē ievērojamu ieguldījumu ir devis Samuēls Pufendorfs³⁵ (*Samuel Pufendorf*, 1632–1694³⁶). Tomēr ar jēdzienu “cilvēka cieņa” jaunajos laikos visupirms tiek saistīts Imanuēla Kanta³⁷ (*Immanuel Kant*, 1724–1804³⁸) vārds.

I. Kanta filozofiju tradicionāli pieskaita pie dabisko tiesību doktrīnas³⁹ vai arī pie vācu klasiskās filozofijas.⁴⁰ Cilvēka cieņas jautājums neieņem I. Kanta pārdomās centrālo vietu. Tomēr tieši ar viņu tiek saistīta tāda uz racionāliem pamatiem balstīta cilvēka cieņas jēdzieniska izpratne, kas ir nesaraucami saistīta ar cilvēktiesībām.⁴¹ Cilvēka cieņas skaidrojumam gan tiek piešķirts īri subjektīvs atskaites punkts:

“[...] cilvēks un vispār ikviena saprātīga būtne pastāv kā mērķis sevī, nevis tikai kā līdzeklis jebkādas tās vai citas gribas rokās [...]. [...] mūsu rīcības radīto priekšmetu vērtība vienmēr ir nosacīta. [...] nesaprātīgām būtnēm piemīt tikai relatīva vērtība kā līdzeklim, un tās mēs saucam par *lietām*, kamēr saprātīgas būtnes par *personām*, tāpēc, ka to daba tās izceļ kā mērķi sevī – tas ir, kā kaut ko, ko nedrīkst lietot tikai kā līdzekli [...]”⁴²

Pēc Otrā pasaules kara cilvēka cieņas jēdzienam un tā neaizskaramībai vairs nav tikai zinātnisku diskusiju objekts Eiropas valstīs, kuras ievēro cilvēktiesības. Cilvēka cieņa, piemēram, Vācijā, tiek konstitucionāli pasludināta par neaizskaramu.⁴³ Arī Latvijas valsts saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 95. pantu aizsargā cilvēka godu un cieņu.⁴⁴ Lai vienkāršāk būtu izprast cilvēka cieņas nozīmi jaunākajā juridiskajā zinātniskajā literatūrā pieminēšanas vērts ir E. Frīzenhāna (*E. Friesenhahn*) viedoklis, kas cilvēka cieņas jēdzienam piešķir augstāko konstitucionālo principu vērtību līdzīgi kā tādiem jēdzieniem kā demokrātija, tiesiska valsts vai sociāla valsts.⁴⁵

Turpinot tēmu par Latvijas valstī noteikto iztikas minimumu, zināmu skaidrību šāda (159,55 lati) iztikas minimuma aprēķināšanā dod LR 1991. gada 8. aprīlī pieņemtais Ministru Padomes lēmums Nr. 95 “**Par iedzīvotāju naudas ienākumu indeksācijas nodrošināšanu**”⁴⁶. **Normatīvais akts tika izstrādāts apstākļos, kad notika atteikšanās no valstiski organizētas preču un pakalpojumu cenu noteikšanas un pāreja uz tirgus**

ekonomikas attiecībām. Šāda reforma izraisīja ievērojamu inflācijas kāpumu, un normatīvā akta primārais mērķis bija nodrošināt iedzīvotāju ienākumu indeksāciju inflācijas apstākļos:

“Iedzīvotāju naudas ienākumu indeksācija ir naudas ienākumu pārrēķināšanas mehānisms, lai aizsargātu iedzīvotāju pirktspēju sakarā ar patēriņa preču cenu un maksas pakalpojumu tarifu [...] pieaugumu.” (1. pielikuma 1. punkts)⁴⁷

Līdz ar to normatīvais akts jau no paša sākuma tikai nosacīti varēja pildīt iztikas minimuma aprēķināšanas funkcijas, turklāt jāņem vērā, ka lēmums tika pieņemts pirms 17 gadiem, kad bija cita ekonomiskā situācija. Tāpēc šobrīd pie visa tas vēl ir arī morāli novecojis. Tomēr arī pēc šādas metodikas aprēķinātais iztikas minimums ir lielāks nekā neapliekamais minimums un valsts noteiktā minimālā mēneša alga, to pārrēķinot neto ienākumos. Tādējādi acīmredzams ir valsts ekonomikas politikas netaisnīgums. Tomēr ne vienmēr starp ekonomikas politikas taisnīgumu vai netaisnīgumu un taisnīguma principu, kā to saprot juristi, ir liekama vienlīdzības zīme.

No tiesību zinātnes viedokļa var izvirzīt retorisku jautājumu, vai personai, kuras ienākumi nesasniedz iztikas minimuma līmeni, var pieprasīt maksāt valsts noteikto ienākuma nodokli, pirms ienākumi nav pārsnieguši iztikas minimumu. Juridiski šajā gadījumā saduras (kolidē) divi vispārīgie tiesību principi:

1. Vienlīdzības princips, kas, atbilstoši sabiedrības līguma teorijas izpratnei⁴⁸, pieprasa visiem samērā arī savu ienākuma daļu piedalīties budžetu pildīšanā, maksājot nodokļus.

Tā, piemēram, Miltons Fridmans (*Milton Friedman*, 1912–2006⁴⁹) rakstīja:

“Ja reiz visi sabiedrības locekļi vienādā mērā izmanto personiskās un politiskās brīvības, tad – principā – katram no viņiem ir arī jānes nodokļu slogs vienādā mērā ar citiem.”⁵⁰

Vienlīdzības principa skaidrošanā ievēribu cienīgs ir Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2000-07-0409, kurā tiek norādīts, ka “[...] vienlīdzība Satversmes 91. panta izpratnē nenozīmē nivelēšanu. Tā prasa vienādi izturēties tikai pret personām, kas atrodas patiešām vienādos un salīdzināmos apstākļos. Līdzīga atziņa Nīderlandē nostiprināta konstitucionālā līmenī, Konstitūcijas 1. pantā nosakot, ka “Nīderlandē pret visām personām jāizturas vienādi vienādos apstākļos”.

Vienlīdzības princips pieļauj un pat prasa atšķirīgu attieksmi pret personām, kas atrodas atšķirīgos apstākļos [...].”⁵¹

Tomēr vienlīdzīga ienākuma nodokļa maksāšana, neizvērtējot citus (īpaši sociāla rakstura) apstākļus var novest pie klajas netaisnības. Tā, piemēram, visticamāk, ka ģimene, kurā tiek audzināti divi un vairāk bērnu, nebūs līdzvērtīgās pozīcijās ar ģimeni, kurai bērnu nav. Tāpēc iztikas minimumu jāveido visu ģimenes locekļu iztikas minimuma kopsummai. Neņemot vērā šo apstākli, likumdevēja realizētā nodokļu politika būs netaisnīga (nesamērīga⁵²) pret daļu no valsts iedzīvotājiem. Tādējādi formālās vienlīdzības izpratne, kāda daudzviet pastāv Eiropā XXI gs. sākumā, tiešām ir tikai formāla, bet ne reāla, vismaz no nodokļu tiesību viedokļa. Tāpēc pilnībā jāpiekrīt Paula Kiršhofa (*Paul Kirchhof*)⁵³ salīdzinošajam piemēram par vienlīdzības principa daudzējādo izpausmi, ka “[n]abags un bagāts ir vienlīdzīgi vēlēšanu tiesībās, bet [vienlaicīgi] nevienlīdzīgi nodokļu maksāšanas spējās (*Arm und Reich sind gleich im Wahlrecht, aber ungleich in der steuerlichen Leistungsfähigkeit*)”⁵⁴.

2. Taisnīguma princips⁵⁵, kas, ievērojot pienākumu maksāt valstiski noteiktos nodokļus, tomēr uzliek par pienākumu demokrātiskai valstij nodrošināt iedzīvotājiem cilvēka cieņai atbilstošus dzīves apstākļus.

“Pēc franču apgaismotāja Šarla Mosteskjē [*Charles Louis de Secondat, Baron de Montesquieu*, 1689–1755⁵⁶] vārdiem, nekas no valsts neprasa tādu gudrību un prātu, kā noteikt to [ienākumu] daļu, kuru pavalstniekiem ņemt, un to daļu, kuru viņiem atstāt.”⁵⁷ Lai arī prasība pēc taisnīgas valsts nodokļu politikas bija senas⁵⁸, tikai XX gs. sākumā iztikuma minimuma jēdziena izpratne ievērojami paplašinājās. Ar jēdzienu “iztikas minimums” sāka saprast iztikas līdzekļu apjomu, kas ir nepieciešams, lai nodrošinātu cilvēku cieņai atbilstošus dzīves apstākļus. Tā jau pirms Pirmā pasaules kara (1914–1918) Antons Mengers⁵⁹ (*Anton Menger*, 1841–1906) rakstīja:

“Katram sabiedrības loceklim ir tiesības uz precēm un pakalpojumiem, kas nepieciešami viņa eksistencei, pirms apmierinātas mazāk svarīgas citu vajadzības.”⁶⁰

Lai arī šādam viedoklim bija daudzi pretinieki, kuri uzskatīja, ka kādas ienākumu daļas neaplikšana ar ienākuma nodokli ir pretrunā ar vispārīgo līdzdalību (pienākumu) nodokļu maksāšanā⁶¹, jau līdz Otrajam pasaules karam finanšu tiesībās bija akceptēta doma par nepieciešamību atbrīvot no aplikšanas ar nodokļiem zināmu daļu no personas ienākumiem.⁶² Tomēr neapliekamo ienākumu daļas apjoms bija atkarīgs nevis no tā, vai personai tiks vai netiks nodrošināts cilvēka cieņai atbilstoši dzīves apstākļi, bet gan no valsts finansiālajām iespējām atteikties no daļas ienākumu aplikšanas ar nodokļiem, protams, ar mērķi nodrošināt zināmu iztikas minimumu. Tādējādi līdz Otrajam pasaules karam (1939) attiecībās starp iztikas minimumu un neapliekamām ienākumiem pilnībā netika realizēts taisnīguma princips.

Arī starpkaru Latvijā (1918–1940) bija pazīstams tāds jēdziens kā neapliekamie ienākumi. 1920. gada 20. aprīlī tika pieņemti noteikumi “Par ienākuma nodokli”⁶³. Par noteikumu paraugu kalpoja 1916. gada 6. aprīļa Krievijas impērijas Ienākuma nodokļa likums, kura paraugs savukārt bija Prūsijas Ienākuma nodokļa likums.⁶⁴ Tādējādi starpkaru Latvijas ienākumu aplikšana ar ienākuma nodokli balstījās uz tā laika Vācijas tiesību izpratni.

Saskaņā ar noteikumu 3. pantu ienākumi, kas nepārsniedza 8000 rubļus, netika aplikti ar ienākuma nodokli:

“No ienākuma nodokļa atsvabināmi:

- 1) aktīvā kara dienestā stāvošo personu algas pa kara laiku,
- 2) ienākumi, kurus 2. pantā 1. punktā minētās personas [visas Latvijā pastāvīgi dzīvojošas personas, kā arī tās, kuras nodzīvojušas Latvijā ne mazāk kā 3 nedēļas – *autora piebilde*], saņem no ārpus Latvijas esošiem nekustamiem īpašumiem un rūpniecības uzņēmumiem,
- 3) valsts komunāliestādes un dažādas biedrības ar vispārderīgu vai labdarīgu mērķi bez peļņas gūšanas nolūka,
- 4) ārvalstu diplomātiskie priekšstāvji, pie viņiem piekomandēti ierēdņi un kalpotāji, ja pēdējie nav Latvijas pavalstnieki, un ja Latvijas valsts priekšstāvji bauda attiecīgās valstīs tādas pašas tiesības,
- 5) fiziskas un juridiskas personas, kuru gada ienākumi nepārsniedz 800 rbļ.”

Vēlākos gados atbilstoši valsts “rocības” pieaugumam neapliekamo ienākumu apjoms pakāpeniski palielinājās. Tā, piemēram, 1921. gada 22. februārī par neapliekamām tika noteikti ienākumi, kas nepārsniedza 450 zelta frankus, 1922. gada 21. martā neapliekamo ienākumu summa tika palielināta līdz 1200 latiem⁶⁵ utt.⁶⁶

Arī mūsdienās iztikas minimuma atbrīvošana no aplikšanas ar ienākuma nodokli Latvijā joprojām (diemžēl) ir tikai diskusijas objekts. Tomēr atšķirībā no laika posma pirms Otrā pasaules kara situācija Eiropā ir mainījusies, īpaši pēc t. s. dzelzs priekšskara krišanas, t. i., PSRS sabrukuma, kad arvien lielāka nozīme tiek piešķirta cilvēku tiesību

ievērošanai, tai skaitā arī sociāli ekonomiskajā jomā, kas demokrātiskām valstīm uzliek par pienākumu rūpēties par savu iedzīvotāju zināmu dzīves līmeņa nodrošināšanu.⁶⁷ Citiem vārdiem (šī raksta kontekstā): tiek īstenota taisnīga nodokļu politika. Savukārt taisnīga nodokļu politika, pēc autora domām, ir tāda, kur (vismaz) iztikas minimums ir atbrīvots no aplikšanas ar ienākuma nodokli un taisnīguma principam ir prioritāte pār vienlīdzības principu pienākumā maksāt ienākuma nodokli. Ja tas šajā kolīzijā netiek ievērots, tiek grauta tiesiskā palāvēība publiskās varas realizētai finanšu politikai, bet budžeta procesā netiek ievērots taisnīguma princips, jo izvēlētās budžeta pildīšanas metodes nebūs samērīgas ar izvirzīto mērķi – nodrošināt valsts finansiālo maksātspēju –, tādēļ ka tiek pieļauts, ka kādas sabiedrības daļas dzīves apstākļi neatbilst minimālajiem standartiem.

Protams, jāņem vērā, ka Latvijā tikai nesen ir izveidojusies nodokļu sistēma, kas atbilst demokrātiskas valsts prasībām, un tāpēc nevar runāt par tiesību pēctecību tādā nozīmē, kā, piemēram, Vācijā. Vācijā liela daļa tiesību principu, tai skaitā, kas ir attiecināmi uz nodokļu tiesībām, ir pārmantoti jau no starpkaru posma t. s. Veimāras republikas laikiem un agrāk⁶⁸, bet tālāk pilnveidoti jau pēc Otrā pasaules kara.

Jau XIX gs. Vācijā izkristalizējās pārliecība, ka ienākumiem visupirms ir jāgarantē ģimenes iztikas (eksistences) minimums un tikai atlikušie ienākumi jāapliek ar ienākuma nodokli:

*"[...] daß das Einkommen zunächst zur Existenzsicherung des Erwerbenden und seiner Familie, erst danach zur Besteuerung zur Verfügung steht (Murhard, Theorie und Politik der Besteuerung, 1834, S. 451 f)."*⁶⁹

Īpaša nozīme Vācijas ienākuma nodokļa tiesību vēstures attīstībā bija Prūsijas likumdošanai. Tā, piemēram, no 1851. gada ar ienākuma nodokli tika aplikti ienākumi, kas pārsniedza 1.000 dālderus:

*"Besondere Bedeutung für die Entwicklung der deutschen Einkommensteuer gewinnt zunächst die preußische Steuergesetzgebung. Während ab 1851 eine sog. klassifizierte Einkommensteuer von allen Einwohnern erhoben wurde, deren Jahreseinkommen 1.000 Taler überstieg [...]."*⁷⁰

Turpmākajos gados doma par daļas ienākumu neaplikšana ar ienākuma nodokli ieguva arvien lielāku nozīmi kā zināma eksistences nodrošināšanas garantija.⁷¹

Pēc Pirmā pasaules kara tika turpināta jau minētā nodokļu politika. Tā, piemēram, 1920. gada 29. marta likums noteica:

*"Im Reichseinkommensteuerrecht blieben zunächst – nach § 20 des Einkommensteuergesetzes vom 29. März 1920 (RGBl. S. 359) – ein Betrag von 1.500 Mark für den Steuerpflichtigen und je 500 Mark (bei Einkommen unter 10.000 Mark bis zu 700 Mark) für jede weitere zum Haushalt gehörige Person steuerfrei."*⁷²

Pēc Otrā pasaules kara iztikas (eksistences) minimums tika akceptēts jēdzieniski kā [ar nodokli] neapliekama pamatsumma (*Grundfreibetrag*). Ar nodokli neapliekamā pamatsumma pakāpeniski tika palielināta:

*"Seit 1958 wird ein existenznotwendiger Mindestbedarf in der Form eines Grundfreibetrags anerkannt, der als "Nullzone" in den Einkommensteuertarif eingearbeitet ist. Für die Veranlagungszeiträume 1958 bis 1974 war ein Grundfreibetrag von 1.680 DM vorgesehen, der im Falle der Zusammenveranlagung zu verdoppeln war. In den Jahren 1975 bis 1977 betr[a]g der Grundfreibetrag 3.000 DM, im Falle der Zusammenveranlagung 6.000 DM."*⁷³

Lai arī nevar noniecināt Vācijas Federatīvās Republikas likumdevēja nozīmi centienos noteikt taisnīgu nodokļu politiku, izšķiroša nozīme šajā jautājumā piederēja Vācijas Konstitucionālajai tiesai. Tā, piemēram, Vācijas Konstitucionālā tiesa (Pirmais Senāts)1990. gada 29. maija spriedumā norādīja:

“Ar ienākuma nodokli ir aplikami tikai tie ģimenes ienākumi, kas pārsniedz iztikas minimumu. Ienākumiem, kuri nepārsniedz šo iztikas minimumu, ir jāpaliek brīviem [no aplikšanas ar ienākuma nodokli].”⁷⁴

Līdz ar to Vācijas Konstitucionālā tiesa secina, ka nevienam nodokļu maksātājam nav pienākums segt valsts izdevumus, pirms viņš nav apmierinājis savas vitāli nepieciešamās eksistences vajadzības jeb nav nodrošinājis savu iztikas minimumu.⁷⁵

Tādējādi Konstitucionālā tiesa, bet nevis likumdevējs deva risinājumu tādā šķietami vienkāršā, no cilvēktiesībām atvasinātā jautājumā kā eksistences jeb iztikas minimuma atbrīvošana no aplikšanas ar ienākuma nodokli.

Jāatzīmē, ka “[i]deja par taisnīgu nodokļu politiku virknē valstu ir [jau] saņēmusi likuma spēku, bet dažkārt pat konstitucionālu nostiprinājumu. Tā [piemēram] Lihtenšteinas konstitūcijā ir paredzēts, ka valsts nosaka taisnīgu nodokļu politiku, atbrīvojot no aplikšanas ar nodokļiem iztikas minimumu [...]”⁷⁶:

“*Der Staat sorgt im Wege zu erlassender Gesetze für eine gerechte Besteuerung unter Freilassung eines Existenzminimums [...], Art. 24.*”⁷⁷

Lai arī iztikas minimuma atbrīvošanai no aplikšanas ar nodokļiem, šķiet, ir jābūt pašsaprotamai jebkurai valstij, kas ciena savus iedzīvotājus, izvirzās jautājums, vai pēc analogijas būtu pieļaujams izmantot citu valstu pieredzi, nosakot neapliekamo ienākumu apjomu. Šajā ziņā ievērtības cienīgs ir 1992. gada 25. septembra Vācijas Konstitucionālās tiesas (Otrā Senāta) sprieduma viens no secinājumiem:

“No [ienākuma] nodokļa atbrīvotā eksistences [iztikas] minimuma apmērs ir atkarīgs no ekonomikas attīstības līmeņa [apstākļiem] un tiesiski organizētas sabiedrības valdošā priekšstata par iztikas minimuma [izmaksām].”⁷⁸

Tādējādi iztikas minimums, kas nodrošina cilvēka cieņai atbilstošus dzīves apstākļus dažādās valstīs būs dažāds, un ir nepieciešama valsts institūcija, kas būtu kompetenta aprēķināt šādu iztikas minimumu atbilstoši valsts ekonomiskas attīstībai un sabiedrībā valdošam uzskatam par iztikas minimuma apjomu.

No rakstītā secināms, ka demokrātiskai valstij ir pienākums nodrošināt saviem iedzīvotājiem cilvēka cieņai atbilstošus dzīves apstākļus vismaz iztikas minimuma apjomā, kura zemāko robežu nosaka valsts kompetenta institūcija, Latvijā – Centrālā statistikas pārvalde.

Diemžēl šāda nodokļu politikas izpratne Latvijā nepastāv un valsts ir legalizējusi darba devējiem iespēju maksāt darba algu, kas ir mazāka par iztikas minimumu. Ne brīva darbaspēka kustība, ne konkurence mūsdienu apstākļos bez valsts iejaukšanās nenodrošina iztikas minimumu visiem iedzīvotājiem. Lai arī dati par vidējo darba algu norāda, ka iedzīvotāju vidējie ienākumi ir ievērojami lielāki par valsts noteikto minimumu (*skat. tabulu Nr. 4*), vienmēr būs darba devēji, kas izmantos iespēju maksāt atbilstoši valsts noteiktajam minimālajam standartam, un darbinieki, kas samierināsies ar šādu situāciju. Tāpēc vidējās algas statistiskie rādītāji nevar kalpot par tiesisku pamatojumu valsts finanšu politikai, nosakot minimālo algu, neievērojot iztikas minimumu.

4. tabula ⁷⁹

Strādājošo vidējā mēneša alga latos (bruto)

Mēnesis/ gads	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2005	219	221	236	233	238	247	252	246	246	249	260	297
2006	263	266	278	282	291	302	307	302	302	315	332	383
2007	349	345	368	373	381	403	412	399	400	422	436	480

Lai arī LR Satversmes 107. pants nosaka, ka valsts garantē ikvienam darbiniekam tiesības saņemt darba algu, kas nav mazāka par valsts noteikto darba samaksas minimumu⁸⁰, ļoti apšaubāmi, ka minimālā alga, kas ir zemāka par iztikas minimumu, var garantēt cilvēka cieņai atbilstošu dzīves līmeni. Ja LR Satversmes 107. pants spēkā esošā redakcijā nosaka, ka “ikvienam darbiniekam ir tiesības saņemt veiktajam darbam atbilstošu samaksu, kas nav mazāka par valsts noteikto minimumu [...]”, tad normā starp vārdiem “noteikto” un “minimumu” jāpapildina ar vārdu – iztikas. Līdz ar to LR Satversmes 107. pants jaunā redakcijā, kas vienlaicīgi atbilstu cilvēku tiesību prasībām par cilvēka cieņai atbilstoša dzīves līmeņa nodrošināšanu, ir jāizsaka šādi:

“Ikvienam darbiniekam ir tiesības saņemt veiktajam darbam atbilstošu samaksu, kas nav mazāka par valstī noteikto **iztikas** [autora izcēlums] minimumu [...]”

Kopsavilkums

1. Demokrātiskai valstij ir pienākums nodrošināt saviem iedzīvotājiem cilvēka cieņai atbilstošus dzīves apstākļus vismaz iztikas minimuma apjomā, kura zemāko robežu nosaka valsts kompetenta institūcija.
2. Ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamie ienākumi Latvijā laika posmā no 2004. gada līdz 2008. gadam ir palielinājušies gandrīz četras reizes, bet atvieglojums par apgādājamo pat vairāk nekā piecas reizes. Ievērojami ir palielināta arī valsts noteiktā minimālā alga.
3. Tomēr neapliekamais minimums un minimālā alga līdz šim nav sasniegusi iztikas minimuma līmeni. Tas mazina tiesisko paļāvību publiskās varas realizētai nodokļu politikai un izraisa diskusiju par to, vai valsts ievēro taisnīguma principu finanšu attiecībās.
4. Tāpēc valsts konstitūcijas cilvēku pamattiesību daļā ir jāiekļauj norma, kas ne tikai garantē tiesības ikvienam darbiniekam uz darba samaksu, kas nav mazāka par valsts noteikto minimumu, bet arī tas, ka šis minimums nav mazāks par iztikas minimumu (t. i., minimumu, kas fiziskai personai nodrošina eksistenci vismaz minimālā nodrošinājuma līmenī). Pretējā gadījumā var apšaubīt, ka valsts cenšas nodrošināt saviem iedzīvotājiem cilvēka cieņai atbilstošu dzīves līmeni.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

Literatūra

1. *Adomait, K.* Rechts- und Staatsphilosophie. Band II: Rechtsdenker der Neuzeit. 2., neubearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg : C. F. Müller Verlag, 2002.
2. *Armin, W.* Gesetzgebung in Europa (1100–1500). Zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1996.
3. *Aizsilnieks, A.* Latvijas saimniecības vēsture (1914–1945). Sundbyberg: Daugava, 1968.
4. *Blūzma, V., Zemītis, G., Osipova, S.* Ārvalstu tiesību vēstures avoti (no visissenākiem laikiem līdz 1689. gadam). Rīga : Turība, Biznesa Augstskola, 2007.
5. *Broks, J.* Tiesības. Filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga : Turība, Biznesa augstskola, 2004.
6. *Gumplowicz, L.* Geschichte der Staatstheorien. Innsbruck: Verlag der Wagner'schein Universitäts-Buchhandlung, 1905.
7. *Kaufmann A., Hassemer, W., Neumann, U.* Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2004.

8. *Kirchhof, P.* Der Weg zu einem neuen Steuerrecht – klar, verständlich, gerecht. München, 2005.
9. *Koenig, M.* Menschenrechte. Frankfurt / New York: Campus Verlag, 2005.
10. *Kūle, M., Kūlis, R.* Filozofija. 2. izdevums. [B.v.]: Apgāds “Burtnieks”, 1997.
11. *Lazdiņš, J.* Ievads nodokļu tiesībās. *Jurista vārds*. – 2006. – Nr. 41 (444).
12. *Lazdiņš, J.* Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitāte Raksti / Acta Universitatis Latviensis. Juridiskā zinātne / Law*. – 2006 – Nr. 703 – 24. lpp.
13. *Rietumeiropas morāles filozofija.* Antoloģija. Skaidrītes Lasmanes sakārtojums. [B.v.]: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
14. *Seelmann, K.* Rechtsphilosophie. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2001.
15. *Skujiniece, V.* Cilvēktiesību piemērošanas shēma. Grām.: Feldhüne, G., Kučs, A., Skujiniece, V. Cilvēktiesību rokas grāmata tiesnešiem. Rīga : Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūta bibliotēka, 2004.
16. *Stern, K.* Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988.
17. *Vildbergs, H. J., Feldhüne, G.* Atsauces Satversmei (references / commentary / annotations to Satversme). Rīga : EuroFaculty, 2003.
18. *Vildbergs, H. J., Messeršmits, K., Niedre, L.* Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga : EuroFaculty, 2004.
19. *Zvejnieks, A.* Nodokļi un nodevas. B.v. Rīgas Tehniskā universitāte Inženier-ekonomikas fakultāte, 1998.
20. *Азаркин, Н. М.* Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва: издательство «Юридическая литература», 2003.
21. *Налоги и налоговое право / под редакцией кандидата юридических наук А. В. Бризгалина.* Москва: Аналика – Пресс, 1997.
22. *Немецкая классическая философия.* Право и Свобода. *И. Кант, Г. Гегель, Ф. Шеллинг.* Антология мысли. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС / Харьков: Фолио, 2000.
23. *Омельченко, О. А.* История политических и правовых учений. История учений о государстве и праве. Москва: Эксмо Education, 2006.
24. *Пушкареева, В. М.* История финансовой мысли и политики налогов. Москва: Финансы и статистика, 2003.
25. *Жоль, К. К.* Философия и социология права. Москва: Юнити, 2005.

Uzziņu literatūra

1. *Degvielas akcīze pieaug saskaņā ar ES prasībām.* Pieejams: <http://www.fm.gov.lv/page.php?id=3840> (aplūkots 18.09.2007.).
2. *Immanuel Kant.* Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant (aplūkots 20.06.2008.).
3. *Gazprom: naftas cena sasnies 250 USD.* Pieejams: <http://www.db.lv/Default2.aspx?ArticleID=f8751b69-da64-4bd8-8e26-60b521cc99e5&ref=rss> (aplūkots 17.06.2008.).
4. *John Locke.* Available: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Locke (aplūkots 26.06.2008.).
5. LR Centrālā statistikas pārvalde. Mērķi un uzdevumi. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=1444> (26.06.2008.).
6. *Milton Friedman.* Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Milton_Friedman (aplūkots 06.05.2008.).
7. *Naftas cenas atkal pietuvojas 140 ASV dolāriem par barelu.* Pieejams: <http://www.diena.lv/lat/business/biznesazinas/naftas-cenas-atkal-pietuvojas-140-asv-dolariem-par-barelu> (aplūkots 17.06.2008.).

8. Naftas cenas sasniedz jaunus rekordus. Pieejams: <http://www.leta.lv/lat/news/?id=92C74D87-F52A-48A2-9829-C00D2CDAE2CD> (aplūkots 17.06.2008.).
9. *Samuel von Pufendorf*, 1632–1694. Available: <http://cepa.news.school.edu/het/profiles/pufendorf.htm> (aplūkots 20.06.2008.).
10. *300 soļi līdz ES. Dienas Bizness*. Rīga : Diena – Bonnier SIA, 2003.
11. *Thomas Hobbes*, 1588–1679. Available: <http://cepa.news.school.edu/het/profiles/hobbes.htm> (aplūkots 26.06.2008.).
12. *Thomas von Aquin*. Available: http://de.wikipedia.org/wiki/Thomas_von_Aquin (aplūkots 22.06.2008.).

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=57980> (aplūkots 22.06.2008.).
2. Verfassung des Fürstentums Liechtenstein. Siehe: <http://www.liechtenstein.li/pdf/fl-staat-verfassung-sept2003.pdf> (aplūkots 06.05.2008.).
3. Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Latvijas PSR Augstākās Padomes Deklarācija. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0327181990050432769> (aplūkots 17.04.2008.).
4. Eiropas Sociālā harta. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/esh.htm> (aplūkots 05.05.2008.).
5. Padomes Direktīvu 2003/96/EK. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0096:LV:HTML> (aplūkots 26.06.2008.).
6. Par akcīzes nodokli. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=81066> (aplūkots 26.06.2008.).
7. Elektroenerģijas nodokļa likums. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150692&mode=KDOC> (aplūkots 26.06.2008.).
8. Par pievienotās vērtības nodokli. LR likums. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0103011995030932771> (aplūkots 23.09.2007.).
9. Par valsts budžetu 2004. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://lv.lv/index.php?mode=DOC&id=81599> (aplūkots 08.04.2008.).
10. Par valsts budžetu 2005. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?mode=DOC&id=98465> (aplūkots 08.04.2008.).
11. Par valsts budžetu 2005. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?mode=DOC&id=98465> (aplūkots 08.04.2008.).
12. Par valsts budžetu 2006. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?mode=DOC&id=121006> (aplūkots 08.04.2008.).
13. Par valsts budžetu 2007. gadam. LR likums. Pieejams: http://www.lv.lv/index.php?menu_body=DOC&id=150652 (aplūkots 08.04.2008.).
14. Par valsts budžetu 2008. gadam. LR likums. Pieejams: http://lv.lv/index.php?menu_body=DOC&id=167035 (aplūkots 08.04.2008.).
15. Par iedzīvotāju ienākuma nodokli. LR likums. Pieejams: <http://lv.lv/index.php?mode=KDOC&id=56880> (aplūkots 08.04.2008.).
16. Par minimālo mēneša darba algu un minimālo stundas tarifa likmi. LR MK noteikumi Nr. 592. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0101032007082800592> (aplūkots 08.04.2008.).
17. Par eenaikuma nodokli. LR MK noteikumi, spēkā neesoši. *Valdības Vēstnesis*. 1920. – Nr. 90–93, 95, 96.
18. Par iedzīvotāju naudas ienākumu indeksācijas nodrošināšanu. LR MP lēmums Nr. 95. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=67927&mode=DOC> (aplūkots 18.06.2008.).
19. Международный пакт о гражданских и политических правах. См: <http://www.un.org/russian/documen/convents/politpact.pdf> (aplūkots 20.06.2008.).

20. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. См.: <http://www.un.org/russian/documen/convents/ecopact.pdf> (aplūkots 01.05.2008.).

Judikatūra

1. BverfGE 82, 60 – Steuerfreies Existenzminimum (Vācijas Konstitucionālās tiesas spriedums). Siehe: <http://www.servat.unibe.ch/drf/bv082060.html> (aplūkots 07.12.2007.).
2. BVerfGE 87, 153 – Grundfreibetrag (Vācijas Konstitucionālās tiesas spriedums). Siehe: <http://www.servat.unibe.ch/law/dfr/bv087153.html> (aplūkots 18.06.2008.).
3. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2000 – 07 – 0409. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19> (aplūkots 26.06.2008.).

Statistika

1. Iztikas minimums. *LR Centrālā statistikas pārvalde*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/site/content/?cat=2646> (aplūkots 16.06.2008.).
2. Patēriņa cenu pārmaiņas pret iepriekšējā gada atbilstošu periodu. *LR Centrālā statistikas pārvalde*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=1772> (aplūkots 16.06.2008.).
3. Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa mēnešiem. *LR Centrālā statistikas pārvalde*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=2304> (aplūkots 08.04.2008.).

ATSAUCES

1. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0327181990050432769> (aplūkots 17.04.2008.).
2. Turpat.
3. *Skujiniece, V. Cilvēktiesību piemērošanas shēma*. Grām.: Feldhüne, G., Kučs, A., Skujiniece, V. Cilvēktiesību rokas grāmata tiesnešiem. Rīga : Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūta bibliotēka, 2004. – 10. lpp.
4. См.: <http://www.un.org/russian/documen/convents/ecopact.pdf> (aplūkots 01.05.2008.).
5. Ibid.
6. Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām – *autora piebilde*. См.: <http://www.un.org/russian/documen/convents/politpact.pdf> (aplūkots 20.06.2008.).
7. Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām – *autora piebilde*.
Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. См.: <http://www.un.org/russian/documen/convents/ecopact.pdf> (aplūkots 01.05.2008.).
8. *Koenig, M. Menschenrechte*. Frankfurt / New York: Campus Verlag, 2005 – S. 70.
9. Minētā pakta tekstā lietots vārds – atzīdamas. Vārds – atzīst – lietots atbilstoši teikuma gramatiskai konstrukcijai – *autora piebilde*.
10. «[...] признают, что эти права вытекают из присущего человеческой личности достоинства». См.: <http://www.un.org/russian/documen/convents/ecopact.pdf> (aplūkots 01.05.2008.).
11. «Участвующие в настоящем Пакте государства признают право каждого на достаточный жизненный уровень для него и его семьи, включающий достаточное питание, одежду и жилище, и на непрерывное улучшение условий жизни». Skat.: Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. См.: <http://www.un.org/russian/documen/convents/ecopact.pdf> (aplūkots 01.05.2008.).

- ¹² «Участвующие в настоящем Пакте государства признают права каждого на справедливые и благоприятные условия труда, включая, в частности: вознаграждение, обеспечивающее, как минимум, всем трудящимся: справедливую зарплату и равное вознаграждение за труд равной ценности без какого бы то ни было различия, причем, в частности, женщинам должны гарантировать условия не хуже тех, которыми пользуются мужчины, с равной платой за равный труд.»
Skat.: Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. См.: <http://www.un.org/russian/documen/convents/ecopact.pdf> (aplūkots 01.05.2008.).
- ¹³ Eiropas Sociālā harta. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/esh.htm> (aplūkots 05.05.2008.).
- ¹⁴ Par valsts budžetu 2004. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://lv.lv/index.php?mode=DOC&id=81599> (aplūkots 08.04.2008.); Par valsts budžetu 2005. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?mode=DOC&id=98465> (aplūkots 08.04.2008.); Par valsts budžetu 2005. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?mode=DOC&id=98465> (aplūkots 08.04.2008.); Par valsts budžetu 2006. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?mode=DOC&id=121006> (aplūkots 08.04.2008.); Par valsts budžetu 2007. gadam. LR likums, spēkā neesošs. Pieejams: http://www.lv.lv/index.php?menu_body=DOC&id=150652 (aplūkots 08.04.2008.) un Par iedzīvotāju ienākuma nodokli. LR likums. Pieejams: <http://lv.lv/index.php?mode=KDOC&id=56880> (aplūkots 08.04.2008.).
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Centrālās statistikas pārvaldes virsmērķis (misija) ir nodrošināt iekšzemes un ārvalstu datu lietotājus ar savlaicīgu, precīzu, pilnīgu, viegli saprotamu un starptautiski salīdzināmu statistisko informāciju par Latvijas ekonomiskajām, demogrāfiskajām, sociālajām un vides parādībām un procesiem, izmantojot mūsdienīgus informācijas tehnoloģiju risinājumus un labāko pieredzi nozarē. Skat.: LR Centrālā statistikas pārvalde. Mērķi un uzdevumi. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=1444> (26.06.2008.).
- ¹⁷ Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/site/content/?cat=2646> (aplūkots 16.06.2008.).
- ¹⁸ Par valsts budžetu 2008. gadam. LR likums. Pieejams: http://lv.lv/index.php?menu_body=DOC&id=167035 (aplūkots 08.04.2008.).
- ¹⁹ Par minimālo mēneša darba algu un minimālo stundas tarifa likmi. LR MK noteikumi Nr. 592. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0101032007082800592> (aplūkots 08.04.2008.).
- ²⁰ Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/site/content/?cat=2646> (aplūkots 16.06.2008.).
- ²¹ Skat., piemēram, tādu masu mēdiju kā LETA, Dienas Bizness un Diena ziņas: Naftas cenas sasniedz jaunus rekordus. Pieejams: <http://www.leta.lv/lat/news/?id=92C74D87-F52A-48A2-9829-C00D2CDAE2CD> (aplūkots 17.06.2008.); Gazprom: naftas cena sasnies 250 USD. Pieejams: <http://www.db.lv/Default2.aspx?ArticleID=f8751b69-da64-4bd8-8e26-60b521cc99e5&ref=rss> (aplūkots 17.06.2008.); Naftas cenas atkal pietuvojas 140 ASV dolāriem par barelu. Pieejams: <http://www.diena.lv/lat/business/biznesazinas/naftas-cenas-atkal-pietuvojas-140-asv-dolariem-par-barelu> (aplūkots 17.06.2008.) u. c.
- ²² Skat.: likumu “Par pievienotās vērtības nodokli” 5., 6.-1 un 6.-2 pantu. Par pievienotās vērtības nodokli. LR likums. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0103011995030932771> (aplūkots 23.09.2007.).
- ²³ Turpat.
- ²⁴ Skat.: Par akcīzes nodokli. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=81066> (aplūkots 26.06.2008.).
- ²⁵ Skat., piemēram: 300 soļi līdz ES. *Dienas Bizness*. Rīga : Diena – Bonnier SIA, 2003. – 142. lpp; Degvielas akcīze pieaug saskaņā ar ES prasībām. Pieejams:

- <http://www.fm.gov.lv/page.php?id=3840> (aplūkots 18.09.2007.). Skat. arī: Padomes Direktīvu 2003/96/EK. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0096:LV:HTML> (aplūkots 26.06.2008.).
- ²⁶ Elektroenerģijas nodokļa likums. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150692&mode=KDOC> (aplūkots 26.06.2008.).
- ²⁷ Patēriņa cenu pārmaiņas pret iepriekšējā gada atbilstošu periodu. LR Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=1772> (aplūkots 16.06.2008.).
- ²⁸ Stern, K. Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988 – S. 28. Latviešu valodā īsu ieskatu par cilvēka cieņas problemātiku skat.: *Vildbergs, H.J., Messeršmits, K., Niedre, L.* Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga : EuroFaculty, 2004. – 251.–254. lpp.)
- ²⁹ Ibid.
- ³⁰ Ibid.
- ³¹ Ibid. – S. 6.
- ³² *Gumplowicz, L.* Geschichte der Staatstheorien. Innsbruck: Verlag der Wagner'schein Universitäts-Buchhandlung, 1905 – S. 65–77.
- ³³ *Koenig, M.* Menschenrechte. Frankfurt / New York: Campus Verlag, 2005 – S. 18.
- ³⁴ Thomas von Aquin. Available: http://de.wikipedia.org/wiki/Thomas_von_Aquin (aplūkots 22.06.2008.).
- ³⁵ Stern, K. Das Staatsrecht ... – S. 7.
- ³⁶ Samuel von Pufendorf, 1632 – 1694. Available: <http://cepa.newschool.edu/het/profiles/pufendorf.htm> (aplūkots 20.06.2008.).
- ³⁷ Stern, K. Das Staatsrecht ... – S. 7.
- ³⁸ Immanuel Kant. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant (aplūkots 20.06.2008.).
- ³⁹ Skat.: *Adomait, K.* Rechts- und Staatsphilosophie. Band II: Rechtsdenker der Neuzeit. 2., nebearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 2002 – S. 95–109; *Broks, J.* Tiesības. Filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga : Turība, Biznesa augstskola, 2004. – 112. lpp; *Seelmann, K.* Rechtsphilosophie. 2. Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2001. – S. 147–149 u.c.
- ⁴⁰ Skat.: *Kūle, M., Kūlis, R.* Filozofija. 2. izdevums. B.v.: Apgāds “Burtnieks”, 1997. – 304.–314. lpp; *Немецкая классическая философия.* Право и Свобода. II. Кант, Г. Гегель, Ф. Шеллинг. Антология мысли. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС / Харьков: Фолио, 2000 – с. 12–298; *Жоль, К.К.* Философия и социология права. Москва: Юнити, 2005 – с. 258–261 u.c.
- ⁴¹ *Koenig, M.* Menschenrechte ... – S. 24.
- ⁴² Rietumeiropas morāles filozofija. Antoloģija. Skaidrītes Lasmanes sakārtojums. B.v.: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. – 207., 208. lpp.
- ⁴³ Stern, K. Das Staatsrecht ... – S. 22.
- ⁴⁴ Latvijas Republikas Satversme. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=57980> (aplūkots 22.06.2008.).
- ⁴⁵ Stern, K. Das Staatsrecht ... – S. 23.
- ⁴⁶ Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=67927&mode=DOC> (aplūkots 18.06.2008.).
- ⁴⁷ Турпат
- ⁴⁸ Par sabiedriskā līguma teoriju, piemēram: *Tomas Hobs (Thomas Hobbes, 1588–1679)*, skat.: *Gumplowicz, L.* Geschichte der Staatstheorien ... – S. 195–200, *Омельченко, О.А.* История политических и правовых учений. История учений о государстве и праве. Москва: Эксмо Education, 2006 – с. 259–271,

- Thomas Hobbes*, 1588–1679. Available: <http://cepa.newschool.edu/het/profiles/hobbes.htm> (aplūkots 26.06.2008.); Džons Loks (*John Locke*, 1632–1704), skat.: *Gumplowicz, L.* Geschichte der Staatstheorien ... – S. 226–234, *Азаркин, Н. М.* Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва: издательство «Юридическая литература», 2003 – с. 312–318, *John Locke*. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Locke (aplūkots 26.06.2008.) u. c. Par sabiedriskā līguma nozīmi nodokļu teorijā nozīmīgu zinātniski apkorojošu pētījumi ir veicis autoru kolektīvs A. V. Brizgaļina vadībā, skat.: *Налого и налоговое право* / под редакцией кандидата юридических наук А.В. Бризгалина. Москва: Аналика – Пресс, 1997 – с. 32–43.
- ⁴⁹ Milton Friedman. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Milton_Friedman (aplūkots 06.05.2008.).
- ⁵⁰ Citēts рёс: *Пушкареева, В.М.* История финансовой мысли и политики налогов. Москва: Финансы и статистика, 2003 – с. 111.
- ⁵¹ Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19> (aplūkots 26.06.2008.). Skat. arī: *Vildbergs, H.J., Feldhüne, G.* Atsauces Satversmei (references / commentary / annotations to Satversme). Rīga : EuroFaculty, 2003. – 86. lpp.
- ⁵² Siehe: *Kirchhof, P.* Der Weg zu einem neuen Steuerrecht – klar, verständlich, gerecht. München, 2005 – S. 92–98.
- ⁵³ “*Paul Kirchhof* war von 1987 bis 1999 Richter des Bundesverfassungsgerichts und maßgeblichen Entscheidungen zum Steuerrecht beteiligt. Er lehrt und forscht heute an der Universität Heidenberg. Mit Unterstützung einiger Bundesländer hat er ein radikal vereinfachtes Steuerrecht erarbeitet.” Siehe: *Kirchhof, P.* Der Weg zu einem neuen Steuerrecht – klar, verständlich, gerecht. München, 2005. (*Vorwort*).
- ⁵⁴ Ibid. – S. 93.
- ⁵⁵ Salīdzinoši skat.: par vienlīdzības principa izpratni, piemēram: *Kaufmann, A., Hassemer, W., Neumann, U.* Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 2004 – S. 234–240.
- ⁵⁶ *Lazdiņš, J.* Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. Latvijas Universitāte Raksti / Acta Universitatis Latviensis. Juridiskā fakultāte / Law. – 2006 – Nr. 703 – 24. lpp.
- ⁵⁷ «По словам французского просветителя Шарла Монтескье ([*Charles Louis de Secondat, Baron de Montesquieu*, 1689–1755) – *autora piebilde*. Skat.: *Lazdiņš, J.* Vēsturiskā skola un Latvija ... – 24. lpp.]), ничто не требует столько государственной мудрости и ума, как определение той части, которую у подданных забирают, и той, которую оставляют им.». Citēts рёс: *Налого и налоговое право* / под редакцией кандидата юридических наук А. В. Бризгалина. Москва: Аналика – Пресс, 1997 – с. 79.
- ⁵⁸ Skat., piemēram: *Magna Charta Libertatum* (Anglija, 1215. gads). Skat.: *Armin, W.* Gesetzgebung in Europa (1100–1500). Zur Entstehung der Territorialstaaten. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1996 – S. 340; *Blūzma, V., Zemītis, G., Osipova, S.* Ārvalstu tiesību vēstures avoti (no vissenākiem laikiem līdz 1689. gadam). Rīga : Turība, Biznesa Augstskola, 2007. – 307.–318. lpp. u. c.
- ⁵⁹ Austrijas jurists, skat.: *Пушкареева, В. М.* История финансовой мысли ... – с. 138.
- ⁶⁰ «Каждый член общества имеет право на вещи и услуги, необходимые для него существоваания, прежде чем удовлетворены менее важные потребности других». Citēts рёс: *Пушкареева, В.М.* История финансовой мысли ... – с. 138.
- ⁶¹ *Lazdiņš, J.* Ievads nodokļu tiesībās. *Jurista vārds*. – 2006. – Nr. 41 (444) – 9., 10. lpp.
- ⁶² *Пушкареева, В.М.* История финансовой мысли ... – с. 139.
- ⁶³ Par eenahekuma nodokli. LR MK noteikumi, spēkā neesoši. *Valdības Vēstnesis* – 1920. – Nr. 90. Skat. arī vēl Nr. 91–93, 95, 96, kur pabeigts publicēt minētos noteikumus.

- ⁶⁴ Aizsilnieks, A. Latvijas saimniecības vēsture (1914–1945). Sundbyberg: Daugavs, 1968. – 197. lpp.
- ⁶⁵ Turpat.
- ⁶⁶ Skat.: Zvejnieks, A. Nodokļi un nodevas. B.v. Rīgas Tehniskā universitāte Inženierekonomikas fakultāte, 1998. – 62., 63. lpp.
- ⁶⁷ Skat., piemēram: Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Available: <http://www.un.org/russian/documen/convents/ecopact.pdf> (aplūkots 01.05.2008.); Eiropas sociālā harta. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/esh.htm> (aplūkots 05.05.2008.) u. c.
- ⁶⁸ BVerfGE 87, 153 – Grundfreibetrag (Vācijas Konstitucionālās tiesas spriedums). Siehe: <http://www.servat.unibe.ch/law/dfr/bv087153.html> (aplūkots 18.06.2008.).
- ⁶⁹ Ibid.
- ⁷⁰ Ibid.
- ⁷¹ Ibid.
- ⁷² Ibid.
- ⁷³ Ibid.
- ⁷⁴ “Bei der Einkommensbesteuerung muß ein Betrag in Höhe des Existenzminimums der Familie steuerfrei bleiben; nur das darüber hinausgehende Einkommen darf der Besteuerung unterworfen (Abweichung von BVerfGE 43, 108). Skat.: BVerfGE 82, 60 – Streuerfreies Existenzminimum. Siehe: <http://www.servat.unibe.ch/drf/bv082060.html> (aplūkots 07.12.2007.).
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ «[и]дея налоговой справедливости в ряде стран [уже] получила законодательное, а зачастую и конституционное закрепление. Так [например] в Конституции Лихтенштейна предусмотрено, что государство устанавливает справедливое налогообложение, освобождая от налогообложения минимум для существования [...]». Citēts pēc: Налоги и налоговое право ... – с. 72.
- ⁷⁷ Verfassung des Fürstentums Liechtenstein. Siehe: <http://www.liechtenstein.li/pdf-fl-staat-verfassung-sept2003.pdf> (aplūkots 06.05.2008.).
- ⁷⁸ “Die Höhe des steuerlich verschonenden Existenzminimums hängt davon den allgemeine wirtschaftlichen Verhältnissen und dem in der Rechtsgemeinschaft anerkannten Mindestbedarf ab”. BVerfGE 87, 153 – Grundfreibetrag (Vācijas Konstitucionālās tiesas spriedums). Siehe: <http://www.servat.unibe.ch/law/dfr/bv087153.html> (aplūkots 18.06.2008.).
- ⁷⁹ Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa mēnešiem. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=2304> (aplūkots 08.04.2008.).
- ⁸⁰ Latvijas Republikas Satversme. LR likums. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0121011922021532769> (aplūkots 08.05.2008.)

Summary

The publication is devoted to a topical legal question – observance of the principle of justice in the tax policy of a state in regard to the income tax of its residents.

The article argues that although Latvia has made a significant progress since May 1 2004 in enhancing the residents' welfare by increasing the volume of nontaxable income substantially and by raising the prescribed minimum of monthly salary, neither the volume of nontaxable income of the residents nor the prescribed minimum of net monthly salary has reached the subsistence level of income. This fact permits the author of the article to doubt the justice of the tax policy implemented by the Latvian government.

Tiesiskie principi, kas valda valsts un Baznīcas attiecībās Latvijas Republikā 21. gs sākumā

Legal Principles that Govern the Relations of the State and the Church in the Republic of Latvia at the Beginning of the 21st Century

Ringolds Balodis

LU Juridiskās fakultātes

Valststiesību zinātņu asociētais profesors

E-pasts: ringolds.balodis@ur.gov.lv; tālr. 67034447

*“Tad, kad baznīcas teiktais kaut kādā veidā ietekmē
sabiedriskos procesus valstī, atrodas kāds, kurš atgādina:
“Baznīca ir šķirta no valsts.” It kā tas nozīmētu, ka mēs
baznīcā vispār nedrīkstētu runāt par to, kas valstī
notiek. (..) Valsts un baznīcas šķirtība nozīmē tikai to,
ka tās nav strukturāli saistītas.”*

*(Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas
arhibīskaps J. Vanags)¹*

Valstij ir svarīgi ievērot **atdalītības jeb šķirtības principu, apvienojot to ar reliģijas brīvību**. Latvijā līdzīgi kā citās Eiropas Savienības valstīs praksē ir grūti tam sekot. Zināmā mērā tas ir Svētā Krēsla nopelns, kas, slēdzot starptautiskus līgumus ar valstīm, Romas katoļu baznīcu nostāda īpašā statusā attiecībā pret citām nacionālajām baznīcām. Romas katoļu baznīcas ekskluzivitāte Spānijā, Itālijā un tagad arī Latvijā ir radījusi praksi, ka valdība ir slēgusi līgumus ar baznīcām, bet vēlāk uz to pamata ir pieņēmusi likumus. Ņemot vērā, ka Latvijas praksi ir ietekmējusi Svētā Krēsla aktīvā darbība, nevis valsts pārdomāta stratēģija, ir izveidojusies situācija, kad nepieciešams pārdomāt konstitucionālā regulējuma (Satversmes 99. pants) saturu. Iespējams, labāks risinājums būtu pārņemt Spānijas praksi (Spānijas Konstitūcijas 16. pants) un no Valsts un atdalītības klauzulas pāriet uz reliģiskās neitralitātes klauzulu, jo pēdējā sevī ietver Baznīcas šķirtību no valsts, tomēr nav tik kategoriska. Respektīvi, ir jāmaina **“Baznīca ir atdalīta no valsts”** uz **“Neviena no baznīcām nav valsts baznīca”**. Autors uzskata, ka jaunajos apstākļos, kad tradicionālas baznīcas balstās uz speciāliem likumiem, ir jāizskata iespēja atlikušās reliģiskās organizācijas pārveidot par reliģiskām biedrībām, kas darbotos saskaņā ar Biedrību un nodibinājumu likumu.

Atslēgvārdi: atdalītības jeb šķirtības princips, reliģijas brīvība, civiltiesības, Svētais Krēsls, baznīcu likumi, līgumi starp valsti un Baznīcu.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	113
1. <i>LPSR – LR</i>	113
2. <i>Iekšējo faktoru ietekme uz Latvijas tiesisko regulējumu baznīcu lietās</i>	114
3. <i>Ārējo faktoru ietekme uz Latvijas tiesisko regulējumu baznīcu lietās</i>	115
4. <i>Reliģisko organizāciju klasifikācija un līdzība ar citu valstu praksi</i>	116
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	118
<i>Atsauces</i>	119
<i>Summary</i>	124

Ievads

Apvienoto Nāciju Organizācijā Indijas pārstāvis **Arkota Krišnašvami** (*Arcot Krishnaswami*) savulaik ziņojumā ANO² definēja, ka jēdzienā “relīģijas brīvība” ietilpst virkne tiesību, bez kurām “relīģijas brīvība” ir nepilnīga. Pirmajā grupā viņš iekļāva tiesības uz kulta piekropšanu, procesijām, misionārismu, reliģiskiem simboliem un to aizsardzību, reliģisku apbedīšanu, reliģisko svētku svinēšanu, reliģisku diētu, reliģisku laulību svinēšanu un šķiršanos, savu reliģisko uzskatu izplatīšanu, uz personāla (garīdznieku) apmācību. Otrajā grupā viņš iekļāva tiesības attiekties no zvēresta došanas, militārā dienesta, piedalīšanās valsts rīkotos pasākumos, ārstēšanās un tiesības uz grēksūdzes noslēpumu. Lai gan A. Krišnašvami savā ziņojumā ANO ir uzskaitījis veselus 16 noteikumus (*rules*), kas demokrātiskām valstīm būtu jāievēro attiecībā uz reliģijas praktizētājiem, jāatzīmē, ka galvenais un būtiskākais noteikums valstij ir ievērot **atdalītības jeb šķirtības (*the separation of church from state*) principu, apvienojot to ar reliģijas brīvību**.³ Jāsaka, ka minētā rekomendācija, protams, ir tendēta uz ideālu, kas praktiskā dzīvē tikpat grūti realizējams kā varas dalīšanas princips. Velkot paralēles ar varas dalīšanas jeb “*check and balance*” principu, kas arī tiek uzskatīts par **idealizētu modeli**⁴, jāsaka, ka A. Krišnašvami **izstrādātie ieteikumi ir fundamentāli veselā saprāta un veselīgas politikas principi**⁵, **uz kuriem dzīvē ir jātiecas**, taču jāsaprot, ka zināmas novirzes, trūkumi un pretrunas būs vienmēr. Katrā ziņā, runājot par šķirtības principu un palūkojoties uz jebkuru no pirmajām 15 Eiropas Savienības dalībvalstīm, pie tāda secinājuma var nonākt. Jāsaka, ka jautājums par Baznīcas šķirtību no valsts ir skaļu diskusiju avots arī Latvijā.⁶ Minētais ANO ziņotāja secinājums, bez šaubām, ir svarīgs arī tāpēc, lai izprastu Latvijas Republikas Satversmes 99. pantu⁷ un pašreizējo Latvijas nacionāli tiesisko reglamentējumu (starptautisks līgums, vispārējs likums, speciālie likumi un līgumi), turklāt saistībā ar to nav vēl neviena Satversmes tiesas sprieduma.

1. LPSR – LR

Mūsdienās praktiski jebkurš Latvijas vidusskolnieks uz jautājumiem: “Vai demokrātiskā valstī Baznīcai vajadzētu piederēt īpašumam, vai cilvēkiem būtu tiesības ticēt, kam vēlas, un paust savus uzskatus, vai vecāki var savus bērnus audzināt pēc saviem uzskatiem?” –, protams, atbildētu – jā. Apstiprinoša atbilde, patiesību sakot, ir **normāla** Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonim, kurš no bērnības dzīvo sabiedrībā, kas respektē indivīdu cilvēktiesības, ieskaitot reliģijas brīvību. Cilvēki, kas ir pārsnieguši trīsdesmit gadu robežu, atceras, ka tā tas Latvijā nav bijis vienmēr. Ir pagājis tieši 21 gads, kopš 1989. gada 8. aprīlī Latvijas Radošo savienību laikraksts “Literatūra un Māksla” publicēja Latvijas PSR Radošo savienību Apvienotā plēnuma “**Vīnes tikšanās**.”

Cilvēku un tautu tiesības Latvijā” deklarāciju. Dokuments ar telegrammas starpniecību toreiz tika pārsūtīts visām Eiropas Drošības un sadarbības padomes valstīm. To nosūtīja arī dzan Padomju valdībai, konkrēti, Mihailam Gorbačovam. Telegrammas nosūtītāji bija Latvijas radošo savienību Kultūras padome, kas paziņojumā puda stingru nostāju, ka visām dokumenta pozīcijām jātiek īstenotām un jādarbojas. Daudzu citu tiesību vidū, pēc kurām padomju laikā alka inteliģence, ir arī **relīģijas brīvība, baznīcu tiesības uz īpašumu un vecāku tiesības uz bērnu relīģisko audzināšanu**.⁸ Šāds retrospektīvs atskats vēsturē ir nepieciešams tamdēļ, lai lasītājs izprastu, kāds lēciens kopš tā laika ir noticis tiesiskajā apziņā un arī dzan normatīvajā regulējumā. Mūsdienu sabiedrībā doma, ka **cilvēktiesības funkcionē tieši un nepastarpināti**⁹, **neatkarīgi no tā, cik ļoti cilvēktiesību normas ir izvērstas normatīvos aktos**, nešķiet oriģināla, bet ir pašsaprotama. Laikā, kad tika pieņemta minētā inteliģences deklarācija, Latvija bija okupēta un inkorporēta valstī, kurai bija **atsķirīgs skatījums uz cilvēktiesību realizāciju**. *Sovjetiskai* jeb Padomju tiesiskai izpratnei bija raksturīgi, ka cilvēktiesību normas nepieciešams “iedarbināt” ar citiem normatīviem aktiem (likumu, instrukcijām utt.), jo tās esot pārāk abstraktas.¹⁰ Atcerēsimies Padomju Savienības, kā arī Latvijas kā Padomju republikas konstitūcijas. Tās ņirbēja no brīvībām, kuras reālajā dzīvē nedarbojās kaut vai tāpēc, ka nepastāvēja konstitucionālās kontroles institūts. Tādējādi tiesību piemērotajam lietotājam konstitūcijas normas bija vien skaļi, deklaratīvi paziņojumi bez satura. Kā piemērs ir 1940. gada 25. augusta LPSR Konstitūcijas 96. pants, kas paredzēja apziņas brīvību un Baznīcas šķirtību no valsts, kā arī skolas šķirtību no Baznīcas. Brīvība piekopt relīģiskus kultus, kā arī pretrelīģijas propagandas brīvība formāli bija atzīta visiem pilsoņiem.¹¹ Tamdēļ inteliģence tolaik vēlējās ar normatīvo aktu palīdzību nedzīvās konstitūcijas normas iedzīvināt realitātē.

Sobrīd Latvijā valda cits skatījums, kas vairāk atbilst ASV Konstitūcijas tēvu (*Founding Fathers*) viedoklim, ka jebkāds paplašināts brīvību un tiesību uzskaitījums ir nepietiekami izsmelošs un nepieciešamības gadījumā to tāpat var paplašināt (*Aleksandrs Hamiltons*)¹², tiesības uz sirdsapziņas brīvību cilvēki nevar cilvēkiem piešķirt, jo likumdevēja pilnvaras var attiekties vienīgi uz tām cilvēka darbības sfērām, kuras ir jāierobežo, lai indivīds nekaitētu citiem dzīvot un darboties (*Tomass Džefersons*)¹³, viss pārējais ir tikai interpretācijas jautājums. Latvijas gadījumā, pat ja nebūtu 99. panta, līdz attiecīgajiem principiem varētu nonākt, interpretējot Satversmes 1. pantā ietvertā demokrātiskās republikas jēdziena¹⁴ saturu vai ielūkojoties Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē, kas Latvijai ir svarīga. Tā mainījies ir izpratne, taču kā ir ar normatīvi tiesisko regulējumu?

2. Iekšējo faktoru ietekme uz Latvijas tiesisko regulējumu baznīcu lietās

Otro neatkarības laiku ievada **1990. gada 4. maija** Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes (LPSR AP) **deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu**.¹⁵ Visaugstākajā līmenī tiek atzīta valsts tiesiskā nepārtrauktība (kontinuitāte). Atjaunota tiek 1918. gada 18. novembrī dibinātā Latvijas valsts. Lai gan no Latvijas konstitucionālo tiesību viedokļa Latvijas valsts 1991. gadā atguva neatkarību, nevis tika nodibināta no jauna¹⁶, realitātē valsts un Baznīcas attiecības nācās turpināt no atjaunošanas brīža, nevis no 1940. gada. **Runāt par kontinuitāti šai jomā ir neiespējami**. Tam pamatā ir trīs iemesli.

Pirmkārt, nevar vērtēt pirmo neatkarības laiku kā tādu, kuru varētu “turpināt” normatīvi. Latvijas demokrātisko attīstību 1934. gadā izbeidza autoritārais periods, kas attiecīgā gultnē bija ievirzījis arī valsts attiecības ar Baznīcu. Šādas attiecības un attiecīgi

arī normatīvais regulējums, atjaunojot republiku pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā, jaunajam valsts un Baznīcas attiecību modelim bija nederīgs ne vien praktiski, bet pat teorētiski.¹⁷

Otrkārt, atjaunotā Latvijas Republika bija PSRS ateistiskā režīma deformēta (īpašums nacionalizēts, garīdznieki iebaidīti un daudzi PSRS represīvo struktūru iebaidīti un kontrolēti, ticīgie neorganizēti, valsts aparāts ateistiski orientēts utt.), tā kā vide bija visnotaļ pasīva jebkādu jauninājumu uzņemšanai. Turklāt restaurācija normatīvajā laukā, kā jau iepriekš tika minēts, praktiski nebija iespējama, par to liecina arī Svētā Krēsla attieksme pret konkordātu. Katoļi izvēlējās nevis turpināt veco, bet noslēdza jaunu.

Treškārt, īstenībā patiesas izpratnes un koncepcijas šajā konkrētajā jomā¹⁸ valstij nebija, ja neskaita atsevišķu pirmā neatkarības laika tiesību normu pārņemšanu¹⁹ lielāko tradicionālo baznīcu lobiju likumdošanas procesā²⁰, pro-baznīcu partijas (Pirmās partijas) darbību parlamentā²¹ un konkurenci tradicionālo baznīcu starpā, kas veido paritāti. Kopš neatkarības atjaunošanas, spriežot pēc biežās un haotiskās baznīcu pārraugošās struktūras (pašreiz Reliģisko lietu pārvaldes) reorganizāciju ķēdes (līdz 21. gadsimtam četras reizes tika mainīts institūcijas nosaukums un statuss), ir redzama valsts neskaidrā politika.

3. Ārējo faktoru ietekme uz Latvijas tiesisko regulējumu baznīcu lietās

Konkrētā realitātē, tai skaitā arī tiesiskā, veidojas, savijoties vienotā kopsummā ārējiem un iekšējiem procesiem. Ir jāsaprot, ka Latvijas tiesiskais regulējums baznīcu lietās ir ietekmējies no ārējiem faktoriem, taču šī ietekme bijusi vien **brīvprātīgas receptijas** (aizgūšanas) veidā. Jau līdz pirmās atjaunotās valsts Saeimas sasaukšanai uzsākas strauja cilvēktiesību kataloga nostiprināšana. Faktiski uzreiz pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas Latvija pievienojās 51 starptautiskam dokumentam cilvēktiesību jomā.²² Latvijas gadījumā runāt galvenokārt var par ārvalstu prakses analīzi un implementāciju, taču nevar nemanīt arī **ārvalstu ietekmi**. Kā pirmo jāmin **Amerikas Savienotās Valstis**, otrā ir **Eiropas Savienība**, trešais ir **Vatikāns**.

Amerikas Savienoto Valstu ietekme ir dabiska, jo 21. gadsimta sākumā šī valsts ir šobrīd pasaulē ietekmīgākā valsts, kas sevišķi rūpējas par cilvēktiesību ievērošanu ikvienā zemeslodes nostūrī. Tieši ASV atfīstījās reliģijas brīvības koncepts, kas tur atzīts jau no 18. gs beigām. Pirms desmit gadiem ASV Kongress pieņēma **Starptautisko reliģijas brīvības aktu**²³, kurš starptautisko reliģijas brīvību (*international religious freedom*) padara par ārpolitikas elementu. ASV Valsts departamentam ik gadu jāiesniedz Kongresam ziņojumus par reliģijas brīvības stāvokli ikvienā pasaules valstī (izņemot ASV). Akts dod ASV prezidentam rīcības iespējas gadījumā, ja kādā valstī principi tiek pārkāpti. Ziņojumam nav jāsaturs ieteikumi, tas ir domāts kā kongresmeņiem paredzēts informatīvs materiāls (*factual basis*), kas gan var kļūt par pamatu, lai pret konkrēto valsti varētu tikt uzsākta kāda sankcija. Kaut arī kopš 1998. gada tiek sagatavoti ziņojumi par Latviju, ASV ietekme attiecībā uz Latvijas valsts un baznīcu attiecību realitāti ir nosacīta, jo Latvijas tiesisko regulējumu baznīcu lietās, tāpat kā praksi ASV, tā nav skārusi. Saprotams, nav šaubu, ka **Jaunās pasaules skatījums uz valsts un baznīcu attiecībām ietekmē visu pasauli**²⁴, taču ASV gandrīz nav iejaukusies Latvijas realitātē.²⁵ Drīzāk jau var runāt par ASV prakses popularizāciju pastarpinātā veidā, ar agrāko trimdas latviešu, plašsaziņas līdzekļu starpniecību u. c. Tomēr, ņemot vērā, ka Latvijas **tradicionalitāte**²⁶ amerikāņiem nav pieņemama ASV Konstitūcijas Pirmā labojuma izpratnes dēļ²⁷, zināma uzskatu konfrontācija pastāvēs vienmēr. Te gan jāpiebilst, ka šai ziņā Latvija ir līdzīga citām ES valstīm.

Eiropas Savienības ietekmi visai nosacīti var uzskatīt par “ārēju”, jo pēc Latvijas kļūšanas par Eiropas Kopienas dalībvalsti Eiropas normatīvi ir tikpat labi pēc 2003. gada uzskatāmi par “mūsējiem”. Tomēr ja runā par ES ietekmi, tad visupirms svarīgi ir atzīmēt Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās interpretāciju, ko veic Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Protams, ir vēl Eiropas normatīvais iespaids un Eiropas kopienas prakse, kas kopumā ir kā **pārbaudes tests Latvijas reliģijas brīvības normatīvai reglamentācijai un praktiskai realizācijai**. Tomēr Eiropas valstīs darbojas daudz modeļu²⁸, un **Latvijai neviens un nekad nav noteicis, kādu modeli izvēlēties**. Tas arī būtu savādi, jo neviens no tiem nav uzskatāms par perfektu – katram no tiem ir savi plusi un mīnusi.

Par visnopietnāko ārvalstu ietekmi jāuzskata Vatikāna ietekme. Šādam apgalvojumam pamatā ir 2000. gada līgums starp Latvijas Republiku un Svēto Krēslu un sekas, ko līgums izraisīja. Tā tas noticis praktiski visās valstīs, kur ticis slēgts līgums ar Svēto Krēslu. Vērojama gandrīz vai vienāda prakse: 1) līgums ar Svēto Krēslu; 2) līgumi ar tradicionālajām baznīcām; 3) speciāli likumi, kuri dzīvē inkorporē līgumos atrunātos jautājumus. Neskatoties uz sākotnējo pretestību, konkordāta labvēlīgo efektu ir spiesti atzīt arī līguma slēgšanas pretinieki no citu tradicionālo baznīcu puses.²⁹ **Tieši minētais 2000. gadā slēgtais starptautiskais līgums, kas ratificēts 2002. gadā, ir cēlonis 2004. gadā Latvijas Republikas Ministru kabineta slēgtajiem līgumiem ar citām tradicionālajām baznīcām** (no juridiskā aspekta raugoties, šie līgumi ir diskutabli).³⁰ Tieši Latvijas Republikas 2000. gada līgums ar Svēto Krēslu ir vienīgais izskaidrojums, kāpēc 2004. gada līgumos atrunātie attiecību principi ir iekļauti virknē 2007. gadā pieņemtu speciālu likumu. Latvijas līgumam ar Svēto Krēslu nav saistības ar Baznīcas atdalītību no valsts vai reliģijas brīvību un citām baznīcām, taču tas Latvijas valdību spieda atrisināt jautājumu par līdztiesīgu attieksmi jautājumā par tradicionālajām baznīcām.

4. Reliģisko organizāciju klasifikācija un līdzība ar citu valstu praksi

Šobrīd, runājot par reliģiskām organizācijām Latvijā, ir jārunā ne tikai par to reģistrāciju, bet par atsevišķu reliģisku organizāciju īpašu atzīšanu no valsts puses, kas nav saistāma ar reģistrācijas institūtu. Manuprāt, atkarībā no valsts atzīšanas veida reliģiskās organizācijas Latvijā var iedalīt divos līmeņos: tradicionālās reliģiskās organizācijas un pārējās. Tradicionālās reliģiskās organizācijās iedalās **Romas katoļu baznīcā**, jo tās statuss balstās uz starptautisku līgumu, un **citās tradicionālās reliģiskās organizācijās**, kuras līdz ar speciālu likumu pieņemšanu ir ieguvušas valsts īpašu atzīšanu. Pārējās ir saskaņā ar Reliģisko organizāciju likumu reģistrējušās reliģiskās organizācijas.³¹

2007. gadā Latvijas Republikas Saeima ir pieņēmusi piecus no septiņiem speciālajiem baznīcu likumiem.³² Atlikušie divi (pareizticīgo un ev. luterāņu) visticamāk tiks pieņemti 2008. gada rudenī. Lai arī likumdevējs baznīcu likumos ir iekļāvis daļu no jautājumiem³³, kurus nepieciešams noregulēt, būtībā var runāt, ka Latvijas modelis līdz ar šo brīdi ir noformējies un vairāk līdzinās Itālijas – Spānijas modelim. Tiesa zināma atšķirība ir konstitucionālajā konstrukcijā. Paskatīsimies Spānijas un Latvijas praksi. Lai gan abu valstu konstitūcijās ir noteikta valsts un Baznīcas šķirtība, tā izteikta ar **atšķirīgu kategoriskumu**. Izlasot “**Baznīca ir atdalīta no valsts**” (Latvijas Republikas Satversmes 99. pants) un “**Neviena no baznīcām nav valsts baznīca**” (Spānijas Konstitūcijas 16. pants), rodas iespaids par strikto nošķirtību Latvijā, kas ir maldinoši, ja palūkojas uz mūsu praksi. Patiesībā Latvijas prakse līdzinās Spānijas, kurā centrālo

lomu spēlē **reliģiskās neitralitātes** (*religious neutrality, aconfessionalidad*) princips. Atšķirībā amerikāņu *Establishment Clause* (Valsts baznīcas iedibināšanas aizlieguma klauzulas) **reliģiskās neitralitātes princips nevis noliedz jebkādu sadarbību vai atbalstu atsevišķām baznīcām, bet to atzīst, protams, ar nosacījumu, ka netiek ierobežota citu baznīcu reliģijas brīvība**. Šķiet, labāks risinājums būtu pārņemt Spānijas praksi un no Valsts un atdalītības klauzulas pāriet uz reliģiskās neitralitātes klauzulu, jo pēdējā sevī ietver Baznīcas šķirtību no valsts, tomēr nav tik kategoriska. Respektīvi normu **“Baznīca ir atdalīta no valsts”** ir jāpārveido par **“Neviena no baznīcām nav valsts baznīca”**.

Otra atšķirība Spānijas un Latvijas valsts un baznīcu attiecību modeļu konstitucionālajās konstrukcijās ir atsaucē uz vienošanās iespējamību. **Ja Latvijas gadījumā par līgumiem netiek runāts ne tikai Satversmē, bet pat reliģisko organizāciju likumā**, tad Spānijas Konstitūcijas 16. pants paredz, ka attiecības ar baznīcām tiek veidotas, balstoties uz **sadarbību (kooperāciju)**, ņemot vērā sabiedrībā izplatītas reliģijas.³⁴ Turklāt Reliģisko Organizāciju likumā (7. panta 1. daļā) Baznīcas un valsts sadarbība iegūst pavisam konkrētu juridisku formu. Minētā likuma norma nosaka, ka, ņemot vērā noteiktu reliģiju izplatību sabiedrībā, **valsts slēdz sadarbības līgumus (konvencijas) ar likumīgi reģistrētām baznīcām, ticībām vai reliģiskām kopienām**, kurām ir pozitīva un ievērojama loma Spānijas sabiedrībā.³⁵ Līgumiem ir jāiegūst parlamenta apstiprinājums.³⁶ Līgumi ir noslēgti ar **Romas katoļiem, Protestantu Savienību** (ietilpst, kā ev. luterāņi, tā baptisti), **Islāma kopienai**,³⁷ **Ebreju kopienai**.³⁸ Spānijā, līdzīgi kā Latvijā, pirmā līmeņa organizācijas gods pienākas Romas katoļu baznīcai, kurai ir īpaša organizatoriska brīvība (*extensive organisational freedom*)³⁹, kas balstās uz 5 starptautiskiem līgumiem. Otrā līmeņa organizācijas ir baznīcas, ar kurām valsts slēgusi sadarbības līgumus, pieņemot vēlāk attiecīgus likumus. Pārējās reliģiskās organizācijas uzskatāmas par trešā līmeņa reliģiskajām organizācijām.

Ja salīdzina Spānijas praksi ar mūsējo, tad ir redzams, ka līgumslēgšanas iespējamība ar baznīcām iztrūkst. Nav atsaucē uz šādu iespējamību Satversmē un Reliģisko organizāciju likumā. Tas radīja situācija, ka Saeimas Juridiskā komisija nonāca līdz secinājumam, ka 2004. gada līgumi ar baznīcām ir “liekami malā” un uzskatāmi par “juridiski nesaistošiem”, lai gan likumi ir tapuši pamatojoties uz tiem.⁴⁰ Šādam skatījumam diezin vai var piekrist, jo atsevišķu baznīcu tiesiskajā regulējumam, kas izriet no speciālā Baznīcas likuma, ir būtiskas atšķirības no līgumā noteiktā. Baznīcu likumos turklāt nav atsaucē uz līgumu darbības izbeigšanos, kas būtu nepieciešama, lai uzskatītu tos par spēkā neesošiem. Lai arī šobrīd līgumos noteiktās priekšrocības (pareizāk, īpatnības) ir iestrādātas atsevišķos likumos kā speciālas tiesību normas⁴¹, realitātē diskutabli vērtējams kaut vai līgumos nostiprinātais atbrīvojums no valsts nodevas par īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatās, normatīvo aktu saskaņošana, kultūras pieminekļu izdevumu segšana, kulta vietu aizsardzība, izglītības iestāžu finansēšana, līguma grozīšanas kārtību u. c.⁴² Ja baznīcas vēlētos vērsties tiesā par līgumisko nosacījumu neizpildi, pieļāuju, ka valsts nebūtu uzvarētāja šai procesā. Jaunajos baznīcu likumos nekas nav teikts par līgumiem, un tātad var spriest, ka tie ir spēkā esoši paralēli likumiem. Domāju, ka izvairīšanās no līgumu atzīšanas ir kļūdaina pieeja, kas arīžan ir kritiski vērtējama no tiesiskā aspekta. Lai arī Reliģisko organizāciju likuma 5. panta 7. daļā runāts tiek tikai par speciāliem likumiem, kas regulē valsts un reliģisko savienību (baznīcu) attiecības, un nekas netiek pieminēts par līgumiem, jāatzīmē, ka savulaik tieši Saeima, konkrēti, Sabiedrisko un cilvēktiesību lietu komisija, ko vadīja Antons Seiksts, noraidīja loģisko un saprotamo valdības priekšlikumu par līgumiem, uz kuru pamata pieņem likumus.⁴³ Pret uzskatu, ka līgumi bija kļūda, runā

arī līgums ar Rīgas ebreju reliģisko draudzi. Dažādu iemeslu dēļ 2004. gadā, lai arī tika sagatavots, tomēr netika parakstīts līgums ar jūdaistiem. Lai Tieslietu ministrija iesniegtu Saeimas Juridiskajai komisijai likumprojektu, kas regulētu jūdaistu konfesijas tiesisko statusu Latvijā, 2006. gada 13. jūnijā valdība noslēdza līgumu ar Rīgas ebreju reliģisko draudzi. Kā zināms, likums ir pieņemts⁴⁴ un ir labākais apliecinājums praksei, ka sākumā ir līgums un tikai tad likums. Velkot analogiju ar Spāniju, tieši šāda pieeja garantē formālu vienlīdzību (*formal equality*) ikvienai reliģiskai kopienai, kura vēlas darboties valsts teritorijā⁴⁵, jo, citējot profesoru *Martínez-Torrón*, nevienai reliģiskai organizācijai, kas pretendētu uz analogisku statusu, kas balstās uz likumu, nevarētu atteikt: "Atvainojiet, Jūs neatbilstat mūsu tradicionālai izpratnei par Jūsu ietekmi un lomu."⁴⁶ Respektīvi, baznīcai, kas vēlētos analogisku statusu Latvijā, būtu jānoslēdz līgums ar valdību, turklāt jautājumam ir jātiek izskatītam parlamentā, lai uz līguma pamata tiktu pieņemts attiecīgs likums. Protams, arī šādu praksi nevar uzskatīt par pilnīgu⁴⁷, tomēr tā būtu kārtība, nevis impulsīva, saraustīta prakse. Vēl papildus būtu jāapskata jautājums par Reliģisko organizāciju likuma atcelšanu un Biedrību un nodibinājuma likuma papildināšanu ar reliģiskām biedrībām, jo tās baznīcas, kurām darbības pamats ir likums, var darboties, pamatojoties uz savu likumu, savukārt tās reliģiskās organizācijas, kuras darbojas, tikai balstoties uz reģistrāciju, var darboties arī kā reliģiskas biedrības. Tomēr tas jau ir cits raksts.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

1. *Arāja, D.* Konkordāts – pats sev klupšanas akmens. *Diena*. – 2000. – 6. dec.
2. *Balodis, R.* Valsts un Baznīca. Rīga : Nordik, 2000.
3. *Balodis, R.* Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcijas Pirmā labojuma nozīme un izpratnes transformācija (I). *Likums un Tiesības*. Rīga : Ratio iuris. – 2006, augusts – 8. sējums. – Nr. 8 (84).
4. *Balodis, R.* Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcijas Pirmā labojuma nozīme un izpratnes transformācija (II). *Likums un Tiesības*. Rīga : Ratio iuris. – 2006, septembris. – 8. sējums. – Nr. 9 (85).
5. *Balodis, R.* Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību evolūcija un transformācija 20.–21. gadsimta mijā / Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga, 2006
6. *Cipeliuss, R.* Vispārējā mācība par valsti. Rīga, 1998.
7. *Codes, M.* Ministerio de Justicia Centro de publicaciones Madrid, 1998 – p. 17.
8. *Codes, M.* The Contemporarary Form of Registering Religious Entities in Spain/ Fides et Libertas 1998 *The Journal of the International Religious Liberty Association* Silver Spring, Maryland U.S.
9. *Dimza, J.* Vai būt valsts līgumiem ar dažām baznīcām? 2004. – 6. jūlijs. Pieejams: <http://www.delfi.lv/archive/index.php?id=8556169>
10. *Grīnuma, I.* Liela daļa valsts un baznīcu līgumu pantu ir pretrunā likumdošana. *Diena*. – 2004. – 17. jūnijs.
11. *Īvāns, D.* Slepētais līgums – Latvijas valdība un Svētais Krēsls paslepšus strādā pie Konkordāta. *Jaunā Avīze*. – 1999. – 8. febr.
12. *Kokarēviča, D.* Kā atkal iedarbināt dzenskrūvi. *Latvijas Avīze*. – 2008. – 24. maijs.
13. *Krishnaswami, A.* Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices/ U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/200/Rev.1, U.N. Sales No. 60. XIV.2. Available: <http://www.religlaw.org/interdocs/docs/akstudy1960.htm>
14. *Levits, E.* Cilvēktiesības Eiropas Savienības tiesību sistēmā. *Likums un Tiesības*. – 2000. – 2. sēj. – Nr. 11 (15)

15. Lulle, B. Baznīcai jāiznāk no mūriem. Ciktāl politikā? *Neatkarīgā*. – 2008. – 17. marts.
16. Martínez-Torrón, J. Church Autonomy and Religious Liberty in Spain, Spanish Report to the Second European/American Conference on Religious Freedom, Trier, 28-29 May 1999, 9 et seq.
17. Pleps, J. Līgumi ar baznīcām : vieglākais ceļš iet pret Satversmi. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=109895&lang=lv>
18. Proeschel, C. / Historical survey : Spain/Spain. Available: <http://www.eurel.info/>
19. State and Church in the European Union, Ed. G.Robbers/European Consortium for State and Church Research, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, second ed., 2005.
20. Šterns, A. Kādēļ Konkordāts? *Labā Vēsts*. – 2000/2001. – dec.–janv.
21. Šulcs, A. Par Latvijas Republikas un Svētā Krēsla līgumu. *Latvijas Vēstnesis*. – 2000. – 5. dec.
22. Tervits, J. Vai Romas katoļi būtu tuvāk Dievam? *Diena*. – 1999. – 17. febr.
23. The Great Quotations on Religious Liberty, Long Beach, CA : Centerline Press, 1991.
24. Tribe, L. H. American Constitutional Law. 2nd ed. New York : The Foundation Press, Inc, 1988.
25. Ziemele, I (red.) Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. Rīga : SIA “Izglītības solī”, 2000.
26. Weiler, J. H. European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process. Available: [http://64.233.183.104/search?q=cache:SKzD9VhqRJC:www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/031301.rtf+Law+25/1992+of+10+November+a+p+proving+the+Agreement+of+Cooperation+between+the+State+and+the+Federati+on+of+Jewish+Communities+of+Spain+\(in+Spanish\)&hl=lv&ct=clnk&cd=5&gl=lv&client=firefox-a](http://64.233.183.104/search?q=cache:SKzD9VhqRJC:www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/031301.rtf+Law+25/1992+of+10+November+a+p+proving+the+Agreement+of+Cooperation+between+the+State+and+the+Federati+on+of+Jewish+Communities+of+Spain+(in+Spanish)&hl=lv&ct=clnk&cd=5&gl=lv&client=firefox-a)
27. 2006/JAHRBUCH DES ÖFFENTLICHEN RECHTS DER GEGENWART//NEUE FOLGE-BAND 56 Ed. P.Häberle – Mohr Siebeck 2008.
28. Согуин, В. В. Политическая история США. Москва : Наука, 2001.

ATSAUCES

- ¹ Kokarēviča, D. Kā atkal iedarbināt dzenskrūvi. *Latvijas Avīze*. – 2008. – 24. maijs.
- ² Krishnaswami, A. *Study of Discrimination in the Matter of Religious Rights and Practices/* U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/200/Rev.1, U.N. Sales No. 60. XIV.2. Available: <http://www.religlaw.org/interdocs/docs/akstudy1960.htm>
- ³ Turpat.
- ⁴ Rietumu demokrātijās varas dalīšana ir spēkā kā princips, tomēr tā netiek īstenota ļoti stingri pēc tās **ideāltipiskā modeļa**. Vispārēji tiek stingri sargāta tikai tiesnešu neatkarība no izpildvaras iejaukšanās. Taču citādi varas sadales shēma vēsturiskā skatījumā jau no paša sākuma tomēr neizslēdz zināmus principiālo robežu pārkāpumus. (*R. Cipeliuss. Vispārējā mācība par valsti. Rīga, 1998. – 244.–245. lpp.*)
- ⁵ Skat. Aleksandra Hamiltona izteikumu par to, ka katrai varai ir proporcionāli mērķi (*The Federalist Papers No. 29. http://thomas.loc.gov/home/histdox/fed_78.html.*)
- ⁶ Sk. piemēram, Lulle, B. Baznīcai jāiznāk no mūriem. Ciktāl politikā? *Neatkarīgā*. – 2008. – 17. marts.
- ⁷ Latvijas Republikas Satversmes 99. pants: “*Ikvienam ir tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību. Baznīca ir atdalīta no valsts.*”

- ⁸ Deklarācijas 11. punkts: “*Nodrošināma patiesa apziņas brīvība un tiesības pievērsties reliģijai, tiesības brīvi propagandēt gan reliģiskus uzskatus, gan ateismu. Baznīcām un reliģiskām organizācijām jāklūst par īpašumu tiesību subjektiem. Respektējot vecāku tiesības, jānodrošina bērnu tikumiskā un reliģiskā audzināšana atbilstoši savai pārliecībai, ļaujot reliģiskām organizācijām atvērt mācību iestādes.*” (*Literatūra un Māksla. – 1989. – 8. aprīlis – Nr. 14 (2312).*)
- ⁹ *Levits, E.* Cilvēktiesības Eiropas Savienības tiesību sistēmā. Likums un Tiesības. – 2000. – 2. sēj. – Nr. 11 (15). – 333. lpp.
- ¹⁰ *Ziemele, I.* (red.) Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. Rīga : SIA “Izglītības soļi”, 2000. – 260. lpp.
- ¹¹ Latvijas PSR Konstitūcija. Pamatlikums. Rīga : VAP, 1940.
- ¹² Federalist Papers No. 84. http://www.restoringamerica.org/documents/federalist/federalist_84.html
- ¹³ *Согрин, В. В.* Политическая история США. Москва : Наука, 2001 – с. 17
- ¹⁴ Sk. Satversmes tiesas 2001. gada 26. jūnija sprieduma lietā Nr. 2001-02-0106 secinājuma daļas 4. punktu.
- ¹⁵ Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu : LPSR AP deklarācija. *LR Saeimas un MK Ziņotājs. – 1990. – 17. maijs – Nr. 20.*
- ¹⁶ *Balodis, R.* Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību evolūcija un transformācija 20.–21. gadsimta mijā/ Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga 2006. – 450. lpp.; Sk. arī *Balodis, R.* Evolution of Constitutionality of the Republic of Latvia? from 1918-2006/ JAHRBUCH DES ÖFFENTLICHEN RECHTS DER GEGENWART/NEUE FOLGE-BAND 56 Ed. P. Häberle – Mohr Siebeck 2008 – s. 269.–278.
- ¹⁷ Jāpaskaidro, ka specifiskie konfesiju likumi – gan likumu, gan noteikumu veidā pirmajā neatkarības laika beigu periodā tika izdoti Satversmes 81. panta kārtībā. Tas notika tāpēc, ka 1934. gadā Saeima tika atlaista, jo pie varas nāca autoritārs režīms. Kad K. Ulmanis kļuva par Valsts un Ministru prezidentu, viņš valdības sagatavotos likumus parakstīja ar šādu amata nosaukumu. Kā zināms, likumus Ministri kabinets nepieņem, tos pieņem Saeima, Ministru kabinets pieņem tikai noteikumus, tāpēc dažu konfesiju dzīvi regulēja MK noteikumi, bet citu Ulmaņa parakstīti likumi. (*Balodis R. Valsts un Baznīca. Rīga : Nordik, 2000. – 128. lpp.*)
- ¹⁸ Tiesa gan plāna nebija nevienā valsts pārraudzītā jomā, un minētā iemesla dēļ nevar uzskatīt, ka baznīcas būtu kā īpaši apdalītas. Zinot, kā šīs attiecības atjaunotajā Latvijas Republikā sāka veidoties, visai droši var apgalvot, ka tas nebija nedz saturisks, nedz arīdzan formāls turpinājums pirmā neatkarības laika valsts un baznīcu attiecību praksei. Tas bija kas kvalitatīvi jauns.
- ¹⁹ Veidojot jaunus tiesību aktus, pirmā neatkarības laika tiesību normu recepcija notika galvenokārt nevis pārdomātas kontinuitātes idejas vai nacionālisma sakarā, bet svešvalodu trūkuma dēļ.
- ²⁰ Pie lobiju nopelniem noteikti ir jāpieskaita principu “viena konfesija – viena baznīca” (Sk. Reliģisko organizāciju likuma 7. panta 3. daļu – “Vienas konfesijas draudzes var izveidot valstī tikai vienu reliģisko savienību (baznīcu).”).
- ²¹ Lobisms valsts un baznīcu attiecību jomā labi redzams Saeimas 2007. gada 13. decembra sēdē, kur Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas priekšsēdētājs Jānis Šmits (Latvijas Pirmā partija, Latvijas Ceļš) diskutē ar Dzintaru Rasnaču (TB/LNNK) (Saeimas sēde 2007. gada 13. decembra stenogramma. *Latvijas Vēstnesis. – 2007, 20. decembris.*)
- ²² Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos : LPSR AP deklarācija. *LR Saeimas un MK Ziņotājs. – 1990, 24. maijs – Nr. 21.*
- ²³ *U.S. International Religious Freedom Act of 1998*, 22 USC 6401 (Public Law No. 105–292, 112 Stat. 2787, as amended by Public Law No. 107–228, 116 Stat. 1408. <http://usinfo.state.gov/usa/infousa/laws/majorlaw/intrel.htm>

- ²⁴ Par ASV lomu reliģijas brīvības aizsardzībā pasaulē skatīt – Balodis, R. Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcijas Pirmā labojuma nozīme un izpratnes transformācija (I)/ *Likums un Tiesības*. Rīga : Ratio iuris. – 2006. augusts. – 8. sējums. – Nr. 8 (84); Balodis, R. Amerikas Savienoto Valstu Konstitūcijas Pirmā labojuma nozīme un izpratnes transformācija (II)/ *Likums un Tiesības*. Rīga : Ratio iuris – septembris – 8. sēj. – Nr. 9 (85).
- ²⁵ Viens no tiem retajiem gadījumiem, kad ASV vēstniecība ir tieši iejaukusies normatīvajā regulējumā, ir Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijā 1997. gadā apspriestie grozījumu administratīvo pārkāpumu kodeksā. Komisija, atsaucoties uz toreizējā Valsts Prezidenta Gunta Ulmaņa aicinājumu, vēlējās aktīvi apkarot neregistrētu reliģisku organizāciju pastāvēšanu. Uz komisijas sēdi ieradies bija pats ASV vēstnieks Larijs Nepers. Otrs gadījums saistās ar *Jehovas liecinieku* reģistrācijas atteikumu. ASV Valsts departaments savā ikgadējā ziņojumā par reliģijas brīvību pasaulē ziņoja Kongresam par reliģijas brīvības pārkāpumiem Latvijā. (Sk. *Latvia/ US State department/ International Religious Freedom Report 2006*. Available: <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71390.htm> un *Latvia/ US State department/ International Religious Freedom Report 2007* <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90183.htm>)
- ²⁶ Lai gan par tradicionālām baznīcām Latvijā runā jau vairāk nekā desmit gadus, likumos tas ienācis 2007. gadā līdz ar speciālajiem baznīcu likumiem. Šai sakarā skatīt speciālo baznīcu likumu 2 pantus, kuros noteikts, ka Latvijas valsts atzīst attiecīgās tradicionālas reliģiskās organizācijas pastāvēšanu un izplatību Latvijas teritorijā. (Septītās Dienas Adventistu Latvijas draudžu savienības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2007, 12. jūnijs – Nr. 93 (3669); Latvijas Baptistu Draudžu Savienības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2007, 30. maijs – Nr. 86 (3662); Rīgas ebreju reliģiskās draudzes likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2007, 20. jūnijs – 98 (3674); Latvijas Apvienotās Metodistu Baznīcas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2007, 6. jūlijs – Nr. 91 (3667); Latvijas Veticībnieku Pomoras Baznīcas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. – 2007, 20. jūnijs – Nr. 98 (3674).)
- ²⁷ Pirmajā labojumā runājot par to daļu, kas saistās ar reliģiju [“*Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof*”], jāteic, ka gan juridiskajā literatūrā, gan tiesu nolēmumos tiek runāts par divām klauzulām. Pirmā tiek saukta par “Valsts Baznīcas iedibināšanas aizlieguma klauzulu” (*Establishment Clause* – angļu val.), otrā – par “Brīvības izpaušmes klauzulu” (*Free Exercise Clause* – angļu val.). Pirmā aizliedz ASV (sākumā federācijas centram, vēlāk jau tiek interpretēts, ka arī federācijas subjektiem – tātad valstij) iedibināt un atbalstīt (arī sekmēt, veicināt) kādu reliģiju, bet otrā garantē indivīdiem tiesības brīvi (kā vārdos, tā darbos) izpaust savu reliģiju. ASV Augstākās tiesas tiesnesis *Viljams Brennans* (*William Joseph Brennan*; 1906–1997) lietā *Herbert v. Lando* par Pirmo Labojumu ir izteicies, ka pirmais labojums **aizliedz valstij uzspiest saviem pilsoņiem savu, autoritatīvu patiesības izpratni** (*authoritative vision of truth* – angļu val.). Savukārt ASV Augstākās tiesas tiesnesis *Ovens Roberts* (*Owen Josephus Roberts*; 1875–1955) lietā *Cantwell v. Connecticut* ir atzīmējis, ka ASV Konstitūcijas Pirmais labojums ietver sevī divas koncepcijas : tiesības ticēt un tiesības darboties. Pirmā koncepcija ir absolūta, taču, ņemot vērā lietu dabu, tāda nevar būt dzīvē. Ikvienā lietā regulatīvā vara ir jāpārbauda, vai tās rīcība bija lietderīga, pretējā gadījumā mēs reliģijas brīvību nespēsīm nosargāt. Arī amerikāņu zinātniskajā literatūrā tiek norādīts uz Augstākās tiesas nostāju – tiesības ticēt aizsargāt absolūti, bet reliģiskās aktivitātes – nosacīti. Respektīvi, ar reliģiju nevar motivēt uzvedību, kas ir pretrunā ar likumu. “Absolūtisms” ir attiecināms uz runas / vārda brīvību. To pašu var attiecināt arī uz politiskām ideoloģijām, jo, ja ņem par pamatu reliģijas lomu grupas dzīvē, tad marksismu var atzīt par reliģiju – līdzīgi metodismam.

No amerikāniskā skatījuma izriet, ka baznīcu likumi vai līgumi ir neiespējami, jo ir pretrunā ar koncepciju, kamēr Eiropā (piem., Spānijā, Itālijā, Vācijā, Ungārijā, Igaunijā, Polijā u. c.) tos praktizē un neuzskata par konstitūcijai pretrunā esošiem.

(Lowell Weicker, U. S. Senator [and later Governor] of Connecticut, in *Free Inquiry* 3 [Summer 1983], according to Albert Menendez and Edd Doerr, compilers, *The Great Quotations on Religious Liberty*, Long Beach, CA: Centerline Press, 1991, p. 103., (Herbert v. Lando [1879]. 441 U.S. 153, 184–85. <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=441&invol=153>, *Cantwell v. Connecticut* [1940]. 310 U.S. 296, 303–04. <http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=us&vol=310&invol=296>, Tribe L. H. *American Constitutional Law*, 2nd ed., New York: The Foundation Press, Inc, 1988 – p. 1182–1183).

- 28 Pamatojoties uz valsts kooperācijas pakāpi ar reliģiskajām organizācijām, valstis var iedalīt šādās sešās grupās: (1) **baznīcu izslēdzošās valstis** (piemēram, bijusī PSRS); (2) **Valstis, kurās pastāv baznīcas un valsts pilnīgās nošķiršanas modelis**, piemēram, ASV, Francija. Tās ir valstis, kurās ir strikta robeža starp valsti un baznīcu. Abas ir nošķirtas. Valsts neidentificē sevi ne ar vienu reliģiju. (3) **Valstis, kurās pastāv baznīcas un valsts daļējās nošķiršanas modelis** (piemēram, Vācija). Šādā valstī var pastāvēt konstitucionāli deklarēta baznīcas nošķirtība no valsts, taču reālajā dzīvē valsts nav šķirta no baznīcas. (4) **Baznīcas valstis (teokrātijas)**. Pārsvārā šāds valsts un baznīcas attiecību modelis ir sastopams islama valstīs un dažās citās trešās pasaules valstīs. Šādā valstī pastāv reliģijas diktāts un valsts sevi identificē ar vienu reliģiju. (5) **Valsts baznīcas valstis** (piemēram, Dānija, Grenlande, Anglija). Tās ir valstis, kurās ir proklamēta valsts reliģija vai noteikta valsts baznīca. (6) **Formālās nošķiršanas valstis**, kur formāli baznīca var būt šķirta no valsts, bet faktiski nav (Latvija, Izraēla). (Balodis, R. *Baznīcu tiesības*. Reliģijas brīvības asociācija. Rīga, 2002. – 87. lpp.)
- 29 Šeit domāta ir Latvijas Baptistu Savienība, kas pagājušā gadsimta beigās vērsās pie toreizējā Latvijas valdības, oficiāli norādot lietas, kāpēc šāds līgums valstij neesot pieņemams. (*Sk. Latvijas Baptistu draudžu savienības bīskapa Andreja Šterna 1996. gada 16. septembra vēstule Nr. 204 Latvijas Ministru prezidentam*). Maz ticams, ka pašreizējā valsts un baznīcas attiecību pieredze varētu iepriecināt sekulāristus, aisteus vai amerikāniskā valsts un baznīcu attiecību modeļa piekritējus. (*Īvāns D. Slepensais līgums – Latvijas valdība un Svētais Krēsls paslepšus strādā pie Konkordāta. Jaunā Avīze. – 1999, 8. febr.; Tervits J. Vai Romas katoļi būtu tuvāk Dievam? Diena. – 1999, 17. febr.; Šterns, A. Kādēļ Konkordāts? Labā Vēsts. – 2000/2001, dec.–janv.; Šulcs, A. Par Latvijas Republikas un Svētā Krēsla līgumu. Latvijas Vēstnesis. – 2000, 5. dec.; Arāja, D. Konkordāts – pats sev klupšanas akmens. Diena. – 2000, 6. dec.; Intervija ar 7. Saeimas deputātu Aleksandru Kiršteinu. Latvijas Luterānis. – 1999, 6. nov.*)
- 30 *Grīnuma, I.* Liela daļa valsts un baznīcu līgumu pantu ir pretrunā likumdošana. *Diena*. 2004, 17. jūnijs; *Dimza, J.* Vai būt valsts līgumiem ar dažām baznīcām? 2004, 6. jūlijs. Pieejams : <http://www.delfi.lv/archive/index.php?id=8556169>
- 31 Reliģiskās organizācijas, kas reģistrējušās kā biedrības vai komercstruktūras vai vispār nav reģistrējušās, nevar tikt uzskatītas par reliģiskām organizācijām, kurām būtu tiesības apelēt pie reliģijas brīvības.
- 32 Nav tālu līdz brīdim, ka tiks pieņemts arī likums par Evaņģēliski luterisko baznīcu un Latvijas Pareizticīgo baznīcu.
- 33 Nākotnes grozījumiem ir atstāts nodokļu, sabiedriskā labuma organizāciju, reliģisko brīvdienu u. c. jautājumi. (*Sk. Balodis R. Baznīcu tiesības. Rīga: Reliģijas Brīvības Asociācija, 2002. – 699. lpp.*)
- 34 *Ninguna confesión tendrá carácter estatal. Los poderes públicos tendrán en cuenta las creencias religiosas de la sociedad española y mantendrán las consiguientes relaciones de cooperación con la Iglesia Católica y las demás confesiones. (Artículo 16. 3.)*
- 35 Ley Orgánica 7/80 del 5 de julio de 1980 de Libertad Religiosa (Spain/ Normative developments and agreements/ Available: <http://www.eurel.info/> (aplūkots 2008. gada 15. maijā).

- ³⁶ State and Church in the European Union, Ed. G.Robbers/European Consortium for State and Church Research, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, second ed., 2005 – p. 144.
- ³⁷ Spanish Legislation on Religious Affairs. Ed. Alberto de la Hera, Rosa María Martínez de Codes Ministerio de Justicia Centro de publicaciones Madrid, 1998 – p. 17.
- ³⁸ Saprotams katoļu līgumam atšķirībā no citiem ir starptautiska līguma spēks, kuram, lai būtu spēkā, nav nepieciešams, lai tā saturu iekļautu specifiskā likumā. Kopumā Spānija ar Svēto Krēslu noslēgusi ir veselus 5 līgumus. Ja paskatāmies uz Latvijas un Svētā Krēsla līgumu, tad jāpiezīmē, ka skaitam te nav nekādas nozīmes, jo gandrīz visi jautājumi, kas atrunāti šajos līgumos, ir atrunāti Latvijas līgumā ar Sv. Krēslu. (*State and Church in the European Union, Ed. G.Robbers/European Consortium for State and Church Research, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, second ed., 2005 – p. 143.*)
- ³⁹ Spain/ <http://www.eurel.info/> (aplūkots 2008. gada 15. maijā)
- ⁴⁰ Sk. likumprojektu anotācijās, kurās norādīts, ka likumprojekti tiek balstīti uz Latvijas Republikas Ministru kabineta 2004. gada 8. jūnijā parakstītajiem sadarbības līgumiem iekļautajiem principiem. Anotācijās tāpat norādīts, ka tie izstrādāti, lai regulētu Latvijas Republikas un attiecīgā reliģiskā centra attiecības, nosakot tās likumīgo stāvokli un statusu, kā arī ievērojot ilglaicīgu pastāvēšanu un izplatību Latvijas Republikas teritorijā. Jautājumā par likumu iespējamo ietekmi uz sabiedrības un tautsaimniecības attīstību tika rakstīts Likumprojekts, kas sekmēs sabiedrības socializāciju un reliģiskās pārliecības brīvības īstenošanu.
- ⁴¹ *Pleps, J.* Līgumi ar baznīcām: vieglākais ceļš iet pret Satversmi. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=109895&lang=lv>
- ⁴² Par Latvijas Republikas un Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas līgums. Pieejams: <http://www.janabaznica.lv/node/669>
- ⁴³ Ministru kabineta pieņemtie un 2000. gada 26. oktobrī Saeimai nosūtītais priekšlikums, kas “gulēja” atbildīgajā komisijā divus gadus un tika pieņemts deformētā veidā, skanēja: “(7) Ministru kabinetam ir tiesības noslēgt ar reliģisko savienību (baznīcu) vienošanos par jautājumiem, kas attiecas uz reliģisko savienību (baznīcu) un skar tās un attiecīgajai konfesijai piederīgo intereses. (8) Valsts un atsevišķu reliģisko savienību (baznīcu) attiecības var regulēt speciāli likumi.” Kā redzams, priekšlikums tikai daļēji tika inkorporēts likumā un izzudis ir līgumslēgšanas deleģējums un speciālā likuma pamats. (Balodis, R. Baznīcu tiesības. Reliģijas brīvības asociācija. Rīga, 2002. – 671. lpp.)
- ⁴⁴ Rīgas ebreju reliģiskās draudzes likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis.* – 2007, 20. jūnijs – 98(3674);
- ⁴⁵ *Weiler, J. H.* European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process. Available: [http://64.233.183.104/search?q=cache:SKzD9VhqRjC:www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/031301.rtf+Law+25/1992+of+10+November+approving+the+Agreement+of+Cooperation+between+the+State+and+the+Federation+of+Jewish+Communities+of+Spain+\(in+Spanish\)&hl=lv&ct=clnk&cd=5&gl=lv&client=firefox-a](http://64.233.183.104/search?q=cache:SKzD9VhqRjC:www.jeanmonnetprogram.org/papers/03/031301.rtf+Law+25/1992+of+10+November+approving+the+Agreement+of+Cooperation+between+the+State+and+the+Federation+of+Jewish+Communities+of+Spain+(in+Spanish)&hl=lv&ct=clnk&cd=5&gl=lv&client=firefox-a)
- ⁴⁶ *Martinez-Torrón, J.* Church Autonomy and Religious Liberty in Spain, Spanish Report to the Second European/American Conference on Religious Freedom, Trier, 28–29 May 1999, 9 et seq.
- ⁴⁷ Spāņu modeli, atsaucoties uz spāņu valsts un baznīcu ekspertiem, nevarētu uzskatīt par veiksmīgāko valsts un baznīcas attiecību modeli. Spānijas speciālie baznīcu likumi ir pieņemti formāli, izmantojot parlamenta likumdošanas prerogatīvu, jo negrozīti par likumiem kļuva valdības un baznīcas divpusējie līgumi. Acīmredzot minētā iemesla dēļ arī pašu spāņu tiesībzinātnieki šai sakarā nav vienoti. Profesors *Ivan C. Ibans*, analizējot likumu juridisko dabu, ir kritisks. Viņš atzīmē, ka Spānijas likumdevēja rīcības brīvība vienpusēji grozīt šādus likumus ir

vērtējama kā *highly arguable*. Lai gan tas vēl nav ticis realizēts, baznīcu likumos ir iekļauts nosacījums par apvienotu komisiju (valsts un baznīcas) veidošanu, kuras kompetencē būtu vienoties par attiecīgo grozījumu saturu. No otras puses, ir eksperti, kas uzskata, ka, neskatoties uz atsevišķām problēmām, Spānijas modelis ir stabilizējis valsts un baznīcas attiecības un nav ietekmējis valsts laicīgo (sekulāro) statusu. Un Madrides Universitātes profesors *Rosa Maria Martínez de Codes* atzīst, ka Spānija ir izveidojusies par plurālistisku, nekonesionālu valsti. (State and Church in the European Union, Ed. G.Robbers/European Consortium for State and Church Research, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, second ed., 2005 – p. 144.–145.; Rosa Maria Martínez de Codes The Contemporary Form of Registering Religious Entities in Spain/Fides et Libertas 1998 *The Journal of the International Religious Liberty Association* Silver Spring, Maryland U.S. – p. 85; Claude Proeschel/ Historical survey : Spain/Spain/http://www.eurel.info/)

Summary

It is important that every country follows the principle of separation of church from state, however, in combination with religious freedom. Nevertheless, the task is difficult to follow in practice, in Latvia and in other European Union member states likewise. To some extent, it is the credit of the Holy See, which has earned a special status to the Roman Catholic Church against other – national – churches by concluding international agreements with individual countries. The exclusivity of the Roman Catholic Church in Spain, Italy, and now also in Latvia is just what has created a precedent for agreements between the government and the church, on the grounds of which legislation has been passed later on. Taking into account the fact that legislation of Latvia has rather been affected by the activities of the Holy See, not by a considered strategy, a situation has arisen when it is necessary to modify the contents of the constitutional regulation (Article 99 of the Constitution). Perhaps a better solution would be to follow the practice of Spain (Article 16 of the Spanish Constitution) – to proceed from the separation of church from state clause to religious neutrality clause, since the latter embodies separation of church from state in a less categorical form; namely, “church is separated from state” should be changed to “no church is the official church of the state”.

The author also holds an opinion that under the new circumstances when traditional churches have special legal provisions, an option must be discussed that the rest of the religious organizations be classified as religious societies, operating in accordance with the Law on Societies and Foundations.

Tiesības uz taisnīgu tiesu administratīvā strīda gadījumā un nepamatoti pieteikumi: problēmas un risinājumi

The Right to Justice in Administrative Litigations and Ill-Founded Petitions: Problems and Solutions

Jaurīte Briede

LU Juridiskās fakultātes
Valststiesību katedras docente
E-pasts: briede@lanet.lv

Publikācijā analizēta problemātika, kas saistīta ar administratīvo tiesu pārslodzi un acīmredzami nepamatotu pieteikumu iesniegšanu. Rakstā ir izvirzīta tēze, ka administratīvā procesa tiesiskajā regulējumā būtu nepieciešams ieviest iespēju tiesnesim atteikties pieņemt acīmredzami nepamatotu pieteikumu, ja to iesniegusi persona, kas vairākkārtēji iesniegusi acīmredzami nepamatotus pieteikumus.

Atslēgvārdi: tiesības vērsties tiesā, traucējošie prāvnieki, acīmredzami nepamatots pieteikums.

Satura rādītājs

1. Tiesības uz taisnīgu tiesu administratīvā strīda gadījumā.....	125
2. Ierobežojumi tiesībām vērsties tiesā	126
3. Tiesu pārslogoība un daudzkārtējie pieteikumi	127
4. Problēmas tiesiskie risinājumi citās valstīs	128
5. Iespējamais risinājums Latvijā	130
Kopsavilkums	131
Izmantoto avotu saraksts.....	131
Literatūra	131
Normatīvie akti	132
Tiesu prakse	132
Atsauces un piezīmes.....	132
Summary.....	134

1. Tiesības uz taisnīgu tiesu administratīvā strīda gadījumā

Tiesības uz taisnīgu tiesu ir vienas no vispārārtītajām pamattiesībām. Tās nostiprinātas vairākās starptautiskajās deklarācijās un līgumos. Tiesības uz taisnīgu tiesu paredzētas ANO Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas¹ 10. pantā, Starptautiskā pakta

par pilsoņu un politiskajām tiesībām² 14. pantā, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas³ (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 6. pantā. Turklāt jāatzīmē, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pants, kas nosaka tiesības uz taisnīgu tiesu, ir viens no Eiropas Cilvēktiesību tiesā visvairāk piemērotajiem pantiem.⁴

Tiesības uz taisnīgu tiesu tieši vai netieši nostiprinātas arī valstu konstitūcijās.⁵ Arī Latvijas Republikas Satversmes⁶ 92. panta pirmajā teikumā noteikts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.

Tiesības uz taisnīgu tiesu attiecas arī uz tiesību vai tiesisko interešu ierobežojumiem, kas noteikti ar valsts pārvaldes iestādes izdotu administratīvo aktu, publisko tiesību līgumu vai nodarīti ar iestādes faktisko rīcību.

Kaut arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pants *expressis verbis* tiesības uz taisnīgu tiesu paredz tikai civilo tiesību un pienākumu noteikšanas vai krimināllietas gadījumā, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka šīm tiesībām jābūt garantētām arī gadījumā, kad ar valsts pārvaldes darbību vai bezdarbību civilās tiesības tiek skartas vai ir uzliktas sankcijas, kas pēc būtības līdzinās kriminālsodam⁷ (piemēram, administratīvie sodi vai sankcijas nodokļu tiesību jomā).

Atsevišķās valstīs tiesības uz tiesu administratīvā strīda gadījumā ir tieši norādītas konstitūcijā. Piemēram, Vācijas Pamatlikuma 19. panta ceturtais daļas pirmajā teikumā minēts, ja publiskā vara pārkāpj kāda indivīda tiesības, viņam paveras tiesas ceļš.⁸ Dānijas Konstitūcijas 63. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesa izšķir jautājumus, kas attiecas uz izpildvaras kompetenci.⁹ Grieķijas konstitūcijas 94. un 95. pants paredz, ka administratīvās tiesas ir kompetentas izskatīt jebkuru administratīvi tiesisku jautājumu.¹⁰

Latvijas Administratīvā procesa likuma¹¹, kas regulē gan administratīvo procesu iestādē, gan administratīvajā tiesā, 2. pants kā vienu no likuma mērķiem nosaka pakļaut neatkarīgas, objektīvas un kompetentas tiesu varas kontrolei izpildvaras darbības, kuras attiecas uz konkrētām publiski tiesiskajām attiecībām starp valsti un privātpersonu.

2. Ierobežojumi tiesībām vērsties tiesā

Viens no tiesībām uz taisnīgu tiesu elementiem ir tiesības vērsties tiesā.¹²

Kaut arī tiesības uz taisnīgu tiesu ir vispār atzītas, tām līdzīgi kā vairākām citām pamattiesībām ir noteikti ierobežojumi. Pat valstīs, no kuru konstitūcijas izriet absolūtas garantijas tiesībām uz taisnīgu tiesu, ne visi administratīvie akti tiek pakļauti tiesas kontrolei.¹³

Satversmes tiesa ir pateikusi: “Tiesības vērsties tiesā var ierobežot, ja šāds ierobežojums ir noteikts ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu, ierobežojumam ir leģitīms mērķis un ierobežojums ir samērīgs ar leģitīmo mērķi.”¹⁴

Pie ierobežojumiem tiesībām uz taisnīgu tiesu pieskaitāmi, piemēram, ārpustiesas strīdu izskatīšanas obligātums, pieteikuma iesniegšanas termiņš un valsts nodeva, noteikta pieteikuma forma un sastāvdaļas. Dažās valstīs noteikts, ka pieteikumu tiesā vai atsevišķās tās instancēs var iesniegt tikai ar advokāta starpniecību.¹⁵

Ierobežojumi paredzēti arī noteikta satura lietām. Tā, piemēram, faktiski nevienā Eiropas valstī tiesā nevar tikt pārsūdzēti valsts pārvaldes politiskie lēmumi.¹⁶ Arī iekšējie pārvaldes lēmumi vairākās valstīs, ieskaitot Latviju, nevar tikt pārsūdzēti tiesā.¹⁷ Lielbritānijā nevar pārsūdzēt teritorijas plānošanas aktus¹⁸, Nīderlandē nevar pārsūdzēt mutvārdu administratīvos aktus.¹⁹

Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka, lai nodrošinātu efektīvu tiesu sistēmas funkcionēšanu, tiesības uz taisnīgu tiesu var tikt saprātīgi ierobežotas.²⁰

3. Tiesu pārslogotība un daudzkārtējie pieteikumi

Uz administratīvo tiesu persona parasti nāk, ja tai ir nobriedis nopietns vai principiāls strīds ar valsts pārvaldes iestādi. Kaut arī Latvijas tiesu sistēmas tradīcijās risināt administratīvo strīdu tiesas ceļā bija pārrāvums vismaz 40 gadu garumā²¹, šobrīd privātpersonas diezgan aktīvi izmanto šo iespēju. Par to liecina administratīvajās tiesās iesniegto pieteikumu statistika.²²

Pēc būtības šī tendence uzskatāma par pozitīvu, it īpaši tāpēc, ka administratīvajās tiesās, pat ja neatceļ iestādes lēmumu, tomēr mēdz norādīt uz iestādes administratīvajā procesā pieļautajām kļūdām un it īpaši uz sistēmas kļūdām, pieņemot blakus lēmumus. Tādā veidā tiek uzlabota valsts pārvaldes darbība kopumā. Vērojams, ka kopš 2004. gada februāra, kad sāka darboties administratīvajās tiesās, administratīvo aktu pamatojums kļūst arvien labāks, procesa dalībnieki vairāk tiek uzklausi, tiek precīzāk uzskaitītas piemērojamās tiesību normas.

Tomēr lielais pieteikumu skaits radījis arī negatīvas sekas – administratīvo lietu izskatīšanas termiņi ir salīdzinoši ilgi, pirmās instances tiesa lietu pēc tās pieņemšanas tiesā var izskatīt tikai pēc gada. Ja tiesas spriedums tiek pārsūdzēts apelācijas un kasācijas instancē, lietas izskatīšanas kopīgais ilgums var būt 4 gadi.

Šāda tendence vērojama ne tikai Latvijā. Diemžēl tiesības uz taisnīgu tiesu šobrīd daudzās valstīs ir realizējamas ilgā, dārgā un sarežģītā procesā. Kavēšanās, sarežģītība un salīdzinoši lielas izmaksas attiecas uz visām Eiropas Savienības dalībvalstīm.²³

Tiesu pārslodzi veicina arī atsevišķu sevišķi aktīvu pieteicēju daudzkārtējie pieteikumi. Proti, ir personas, kuras gada laikā vērsas tiesā ar desmit un vēl vairāk pieteikumiem. Iemesli tam var būt dažādi. Piemēram, viena persona var atrasties cietumā un pieteikumu iesniegšana viņai kļuvusi par sava veida izklaidi. Otrai personai var būt radies rūgtums pret valsts pārvaldi kādas neatrisināmas problēmas dēļ, un viņa izmanto jebkuru iespēju, lai varētu uzrakstīt pieteikumu par jaunu iespējamu iestādes pārkāpumu. Trešā persona var iedomāties sevi par cīnītāju par valsts pārvaldes kvalitātes uzlabošanu un pieteikumus tiesā uzskata par šādu līdzekli. Dažkārt personām, kas vērsas tiesā ar daudziem pieteikumiem, piemīt garīga rakstura saslimšana, taču tā nav izteikta tik lielā mērā, lai šiem cilvēkiem atņemtu rīcības spēju.

Parasti iepriekš minēto personu pieteikumi ir nepamatoti un gala rezultātā tiek noraidīti. Noraidīšanas pamats parasti ir tas, ka šādas personas no iestādes mēdz prasīt tiesības, kas tai nepienākas. Bieži šie pieteikumi attiecas uz formālas atbildes nesniegšanu pēc būtības – parasti tie ir gadījumi, kad persona ir vērsusies kādā iestādē un nav saņēmusi atbildi, kas viņu pilnībā apmierinātu. Izskatot šādu lietu, tiesa visbiežāk secina, ka personai ir atbildēts pēc būtības.

Tas, ka pieteikums nav pamatots, šādos gadījumos parasti ir redzams uzreiz. Tomēr atbilstoši Administratīvā procesa likumam arī acīmredzami nepamatotie pieteikumi ir jāpieņem un jāizskata pēc būtības. Turklāt, ja persona nav izteikusi vēlmi izskatīt lietu rakstveida procesā (ko šādas personas parasti nedara), lieta jāizskata tiesas sēdē, uz kuru aicina arī attiecīgo iestāžu pārstāvjus. Šādās lietās, tāpat kā jebkurā citā lietā, spriedumā jābūt norādītai motivācijai, kāpēc noraidīti personas izvirzītie argumenti. Parasti spriedumus šādās lietās var arī pārsūdzēt apelācijas un kasācijas instancē.

Tādējādi, izskatot tiesā atsevišķu personu daudzus acīmredzami nepamatotus pieteikumus, tiek iztērēti diezgan ievērojami valsts resursi. Tie ir gan finanšu resursi, kas novirzīti tiesu uzturēšanai, gan laika resursi, jo tiesnešu un citu tiesas darbinieku laiks tiek patērēts acīmredzami nepamatotu pieteikumu izskatīšanai.

4. Problēmas tiesiskie risinājumi citās valstīs

Vairākās valstīs ir izstrādāti tiesiski regulējumi, kuri vērsti uz acīmredzami nepamatotu lietu skaita samazināšanu. Šos regulējumus var iedalīt vairākos veidos pēc tā, uz ko attiecīgais regulējums ir vērsts. Populārākie no tiem ir divi. Pirmais attiecas uz pieteikuma pieņemšanas procesu, savukārt otrs nosaka īpašu pieteicēju kategoriju. Šajā rakstā tiks aplūkoti abi no tiem.

Viena no valstīm, kurā notiek nepamatotu iesniegumu atlase jau procesa pieņemšanas stadijā, ir Anglija. Šīs valsts sistēmai raksturīgi, ka tiesā lietas, kas ir acīmredzami nepamatotas, vispār netiek ierosinātas. Lai administratīvā lieta varētu tikt izskatīta, pieteikumiem tiesā pastāv tā sauktā filtra stadija, kuras mērķis ir pēc iespējas ātrāk "izretināt" bezcerīgās lietas, tādējādi samazinot tiesas darba apjomu, kā arī liekus finansiālos izdevumus pieteicējam.²⁴ Tās mērķis ir arī pasargāt valsts iestādes no nenopietnām lietām.²⁵

Tāpēc, pirms vēršanās tiesā pēc būtības, pieteicējam ir jālūdz tiesa pieņemt viņa pieteikumu. Angliski to apzīmē ar *leave*, kas uzskatāma par sava veida pielaidi vai atļauju vērsties tiesā.

Lūgums par pielaidi iesniedzams *ex parte* procesā (tas ir, neiesaistot citus procesa dalībniekus), taču tiesa var likt ar to iepazīstināt arī citus dalībniekus un noskaidrot viņu viedokli. Lūgumu par lietas pielaidi izskata viens tiesnesis, ņemot vērā pievienotos dokumentus.²⁶ Parasti pirmajā instancē šis jautājums tiek izlemts rakstveida procesā.²⁷ Tiesas sēde tiek noteikta tikai tad, ja sakarā ar pieteikumu rodas kādi jautājumi.²⁸

Lai lieta tiktu pieņemta izskatīšanai pēc būtības, pieteicējam jāpārlicina tiesa, ka lieta ir pamatota.²⁹ Lords M. R. Donaldsons (*Donaldson*) kādā lietā ir devis norādījumus tiesnešiem, kas jāņem vērā, lemjot par lietas pielaidi tiesai. Viņš ir norādījis, ka jānošķir trīs kategoriju lietas. Pirmās ir tās, kurās *prima facie* ir skaidrs, ka ir pamats piešķirt pielaidi. Šādas lietas uzreiz ir jāpieņem. Citās lietās, kurās pieteikums ir acīmredzot nepamatots, ir skaidrs, ka pielaide ir jānoraida. Lai arī ne pārāk bieži, tomēr ir arī vidus kategorija – lietas, par kurām tiesnesis var teikt: "Tā, šī lieta nav *prima facie* pamatota, tomēr pieteicēja pieteikums rada man neskaidrības, un man vajadzētu par to uzzināt vairāk." Tāpat tiesnesis var teikt: "Pieteikums izskatās pietiekami nopietns, tomēr man ir nojausma, ka to varētu ātri un viegli atrisināt." Abos šajos gadījumos tiesnesim lietai būtu jādod pielaide.³⁰ Pielaiides atteikuma gadījumā persona var, papildinot savu pieteikumu, vēlreiz vērsties tiesā, kā arī pārsūdzēt atteikumu.³¹

Par to, cik un vai iepriekš minētā sistēma ir pamatota, Anglijā notiek akadēmiska diskusija.³² Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir analizējusi šīs sistēmas atbilstību Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantam, tomēr tā atzinusi, ka pieteikuma sākotnējās pārbaudes sistēma atbilst proporcionalitātes principam un nepārkāpj tiesības uz taisnīgu tiesu.³³

Arī Dānijā tas vien, ka personas subjektīvās tiesības ir aizskartas un pieteikums atbilst prasībām, negarantē, ka tiesa šo pieteikumu izskatīs. Ja lieta attiecas uz noteiktiem tiesību jautājumiem (licences, interpretācija, pilnvaru pārsniegšana, vienlīdzības princips), tiesas parasti pieņem lietu izskatīšanai, savukārt, ja lieta skar iestādes rīcības brīvību, tiesas parasti atsaka pieņemt pieteikumu.³⁴

Somijas Administratīvās tiesas procesa likuma 13. pantā noteikts, ka pārvaldes lēmums var tikt pārsūdzēts, ja vien likums nenosaka, ka tas nevar tikt pārsūdzēts vai ja tā pārsūdzēšanai nepieciešama īpaša Augstākās Administratīvās tiesas atļauja. Tomēr šādu izņēmumu ir salīdzinoši maz.

Arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijā noteikti ierobežojumi tiesībām uz lietas izskatīšanu Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Konvencijas 35. panta trešajā daļā noteikts,

ka tiesa atzīst par noraidāmu jebkuru individuālu iesniegumu, kas iesniegts saskaņā ar 34. panta nosacījumiem, kuru tā uzskata par neatbilstošu Konvencijas vai tās protokolu nosacījumiem, par acīmredzami nepamatotu (angļu val. – *manifestly ill-founded*) vai par tādu, kur ļaunprātīgi izmantotas iesnieguma iesniegšanas tiesības (angļu val. – *abuse of the right of application*). Praksē Eiropas Cilvēktiesību tiesa ne tikai atsakās pieņemt pieteikumus, kas acīmredzami nepamatoti, bet arī vienkārši nepamatoti.³⁵ Faktiski tādā veidā tiek radīta filtra sistēma, kuras mērķis ir izskaust nesvarīgākās lietas. Kā norādīts tiesību literatūrā, tā ir nenovēršama Strasbūras sistēmas daļa, ņemot vērā lielo lietu skaitu, ar kuru tiesai ir jātiek galā. Taču dažreiz pieteikumi tiek pasludināti par acīmredzot nepamatotiem pat tad, ja lieta tiek komunicēta valdībai³⁶ un tikai pēc valdības paskaidrojumiem tiek secināta nepamatotība. Turklāt lēmumam nav jābūt vienbalsīgam, pietiek ar palātas locekļu balsu vairākumu.³⁷

Jāpiebilst, ka pieteikumu pieņemšana Cilvēktiesību tiesā tiks ierobežota vēl vairāk, kad stāsies spēkā Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 14. protokols.³⁸ Atbilstoši šim protokolam tiesā tiks pieņemtas tikai lietas, kurās cilvēktiesību aizskārums būs būtisks vai ja lieta skars principiālas dabas jautājumu.

Otrs veids, kāds paredzēts, lai samazinātu acīmredzami nepamatoto pieteikumu skaitu, ir regulējums, kas paredz noteiktas personas – tā sauktos traucējošos prāvniekus (angļu val. – *vexatious litigants*) – iekļaut to personu sarakstā, kam ir ierobežota rīcības spēja pieteikumu iesniegšanai. Par traucējošajiem prāvniekiem tiek uzskatītas personas, kas nepārtraukti vai vairākkārtīgi iesniedz nepamatotus pieteikumus.

Šāda sistēma pamatā paredzēta angļu – sakšu sistēmas valstīs – ASV, Kanādā, Apvienotajā Karalistē, Austrālijā, Jaunzēlandē.

Tā, piemēram, ASV Kalifornijas štata Civilprocesa kodeksa³⁹ 391. panta “b” daļā norādīts, ka traucējošais pieteicējs ir persona, kas atbilst kādai no tālāk minētajām kategorijām. Pie kategorijām minēta, piemēram, persona, kas pēdējo 7 gadu laikā ir iesniegusi vismaz 5 pieteikumus, kas ir tikuši noraidīti vai atstāti bez izskatīšanas, vai persona, kas vairākkārtīgi iesniedz bezjēdzīgus iesniegumus vai sūdzības. Tiesa pēc savas iniciatīvas vai kāda dalībnieka lūguma var pieņemt lēmumu, ar kuru aizliedz traucējošajam prāvniekam iesniegt tiesā jaunu pieteikumu, ja vien viņš nesaņem atļauju no attiecīgās tiesas priekšsēdētāja. Šī aizlieguma pārkāpums var tikt sodīts kā necieņa pret tiesu. Attiecīgās tiesas priekšsēdētājs atļauj iesniegt pieteikumu tikai tad, ja tiek secināts, ka pieteikums ir pamatots. Ja kļūdas dēļ šāda pieteicēja pieteikums ir pieņemts bez attiecīgās atļaujas un tas tiek atklāts, tiesvedība automātiski tiek apturēta, ja vien 10 dienu laikā netiek saņemta attiecīgā atļauja. Tieslietu padome ir atbildīga par traucējošo prāvnieku saraksta aktualizēšanu.

Līdzīga kārtība ir arī Anglijā, kur traucējošie prāvnieki tiek skaidroti kā personas, kuras atkārtoti un vairākkārtīgi bez jebkāda pamata iesniedz pieteikumus. Precīzs skaitlis, cik pieteikumiem jābūt, nav noteikts, taču parasti tie ir 5 vai 6 nepamatoti pieteikumi.⁴⁰

Traucējošo prāvnieku saraksts ir publicēts un ir publiski pieejams internetā.⁴¹

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir analizējusi šīs sistēmas atbilstību Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantam un atzinusi, ka traucējošie prāvnieki ir personas, pret kurām tiesa attiecas atšķirīgi tāpēc, ka tās ļaunprātīgi izmanto savas tiesības uz tiesu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka, kaut arī tiesības uz taisnīgu tiesu ietver arī tiesības vērsties tiesā, šīs tiesības nav absolūtas un tās var ierobežot. Tiesa norādījusi – lai varētu realizēt tiesības vērsties tiesā, nepieciešama valsts iesaistīšanās, jo pēc savas būtības šīm tiesībām nepieciešams valsts regulējums. Tas var atšķirties atkarībā no sabiedrības un indivīdu vajadzībām un resursiem. Nosakot šādu regulējumu, dalībvalstīm ir piešķirta noteikta rīcības brīvība. Eiropas Cilvēktiesību tiesas funkcija nav pārvērtēt nacionālo

institūciju izvēlēto politiku šajā sfērā. Jāņem gan vērā, ka ierobežojumi nevar būt tādi, kas tiesības atņem pavisam. Tāpat ierobežojumi nebūs atbilstīgi konvencijas 6. pantam, ja tiem nebūs leģitīms mērķis un starp izvēlēto līdzekli un mērķi nebūs samērības. Taču kaitinošo prāvnieku tiesības neierobežo tiesības uz tiesu pavisam, bet nosaka, ka tiesas priekšsēdētājs pārbauda jebkuru lietu, ko pieteicējs vēlas iesniegt. Regulējums tiesībām vērsties tiesā ir nepieciešams, lai nodrošinātu pienācīgu tiesas darbību, un tas ir uzskatāms par leģitīmu mērķi tiesību ierobežošanai. Izmantotie līdzekļi nav nesamērīgi ar minēto mērķi.⁴²

Arī pati Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atteikusies pieņemt pieteikumus, norādot, ka šīs tiesas funkcija nav nodarboties ar virkni nepamatotu sūdzību, ieguldot tajā nevajadzīgu darbu un traucējot reālo funkciju veikšanu. Šādu pamatu atteikumam Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi lietā, kurā persona bija iesniegusi piekto nepamatoto sūdzību.⁴³

Arī tajās valstīs, kurās normatīvajā regulējumā *expressis verbis* nav ietvertas norādes uz traucējošajiem pieteicējiem, tiesu praksē tomēr sastopami gadījumi, kad šādu pieteicēju pieteikumi faktiski tiek atteikti tieši tāpēc, ka tie ir vairākkārtēji un iepriekš bijuši nepamatoti. Formāli tiek norādīts uz tiesiskās intereses neesamību. Tas izskaidrojams ar to, ka faktiski visās Eiropas valstīs, lai persona varētu pārsūdzēt pārvaldes darbību vai bezdarbību (administratīvo aktu vai faktisko rīcību), nepieciešama šīs personas tiesiskā interese. Tādējādi atskaites punkts tam, lai nepieņemtu acīmredzami nepamatotu pieteikumu, ir tiesiskās intereses interpretācija.⁴⁴

Tā Austrijas Augstākā Administratīvā tiesa bija atteikusies pieņemt kāda universitātes līdzstrādnieka pieteikumu, atsaucoties uz to, ka viņš no 1973. gada līdz 1980. gadam kopā ir iesniedzis 192 iesniegumus, pieteikumus un sūdzības. Tiesa secināja, ka lielais iesniegumu un pieteikumu skaits liecina par to, ka pieteicējs faktiski ir vēlējis nevis savu tiesību aizsardzību, bet gan veikt zinātnisku eksperimentu. Tas neatbilst mērķim, kuram paredzēta tiesas aizsardzība. Austrijas Konstitucionālā tiesa, kurā pieteicējs vērsās pēc administratīvās tiesas atteikuma, arī atteica pieņemt pieteikumu, uzskatot, ka administratīvā tiesa izlēmusi pareizi.⁴⁵

5. Iespējamais risinājums Latvijā

Latvijas Administratīvā procesa likums šobrīd neparedz atteikties pieņemt pieteikumu tikai tāpēc, ka tas ir acīmredzami nepamatots vai/un to iesniegusi persona, kas tiesai ir ļoti ļoti zināma kā vairākkārtīgu nepamatotu pieteikumu iesniedzēja.

Taču, kā jau norādīts iepriekš, šādu pieteicēju kategorija Latvijā ir, un daļa šāda pieteicēja pieteikumi ir skaitāmi nevis desmitos, bet gan simtos. Tāpēc, ņemot vērā lielo administratīvo tiesu noslodzi, būtu vēlams ieviest attiecīgu normatīvo regulējumu.

Iespējams, ka pāreja uz sākotnējo filtra sistēmu katrai administratīvajai lietai nebūtu atbilstošākais variants, ņemot vērā, ka judikatūra Latvijā vēl ir samērā jauna un pilnībā nav nostabilizējusies. Tāpat, ievērojot, ka Latvijā ir tikai viena rajona administratīvā tiesa, viena administratīvā apgabaltiesa, nebūtu pamats veidot īpašu traucējošo pieteicēju sarakstu, liedzot šīm personām tiesības iesniegt pieteikumus.

Lietderīgāk būtu ieviest "mīkstāku" mehānismu "regulāro" pieteicēju acīmredzami nepamatotu pieteikumu nepieņemšanai. Proti, ja tiesnesis, saņemot pieteikumu, redz, ka pieteikums ir acīmredzami nepamatots, turklāt to iesniedzis pieteicējs, kura pieteikumi jau ir skatīti vairākkārtīgi un vairumā tie ir tikuši noraidīti vai lietā ir izbeigta tiesvedība, tiesnesim būtu jāļauj šādu pieteikumu nepieņemt, vispārīgi neanalizējot katru pieteikumā norādīto argumentu, tikai norādot galvenos argumentus, kāpēc pieteikums ir acīmredzami nepamatots.

Piemēram, ja persona iesniegusi kārtējo pieteikumu par iestādes neatbildēšanu pēc būtības, bet tiesnesis redz, ka atbilde ir sniegta, atteikumā būtu jānorāda tikai, ka atbilde uz pieteicēja iesniegumu satur attiecīgus argumentus, tātad ir sniegta, bet pieteikums acīmredzami ir nepamatots.

Šādam tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumam būtu leģitīms mērķis – tiesas funkcionēšanas efektivitātes nodrošināšana. Tas būtu arī samērīgs ar sasniedzamo mērķi, jo neierobežotu attiecīgo pieteicēju tiesības vērsties tiesā pilnībā, bet tikai attiecībā uz acīmredzami nepamatotiem pieteikumiem.

Regulējums nebūtu arī pretrunā Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam, kurā noteikts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Proti, likumdevējs ar iepriekš piedāvāto regulējumu tikai precizētu, ko nozīmē “savas tiesības” un “savas likumīgās intereses”, izslēdzot no šī tiesību loka tiesības uz tiesas procesu acīmredzami nepamatotu pieteikumu gadījumā.

Kopsavilkums

Kaut arī tiesības vērsties tiesā arī administratīvā strīda gadījumā ir vienas no konstitucionāli un starptautiski nostiprinātām cilvēka tiesībām, šīs tiesības var ierobežot, ja tam ir leģitīms mērķis, tiesības ar ierobežojumu pavisam netiek atņemtas, un līdzeklis ir samērīgs ar mērķi. Tiesību vērsties tiesā ierobežojumu mērķis ir efektīva tiesas funkcionēšanas nodrošināšana. Vairākās valstīs pastāv dažādi tā sauktie filtra mehānismi, kuri vērsti uz nepamatoto pieteikumu atzīšanu jau tiesas procesa sākuma stadijā. Pamatā tiek izmantoti divi mehānismi – lietas pielaišanas process atkarībā no tās pamatotības un barjeras tā sauktajiem traucējošajiem prāvniekiem attiecībā uz tiesībām vērsties tiesā.

Latvijā līdz šim nepastāv *expressis verbis* noteikts tiesisks regulējums acīmredzami nepamatoto pieteikumu nepieņemšanai, taču, ņemot vērā regulāro jeb traucējošo prāvnieku aktivitātes un administratīvo tiesu pārslodzi, šāda regulējuma ieviešana ir vēlama. Latvijas situācijai atbilstošākais būtu regulējums, kas ļautu tiesnesim, saņemot acīmredzami nepamatotu pieteikumu, ko iesniedzis pieteicējs, kuram jau bijuši vairākkārtīgi nepamatoti pieteikumi, attiecīgo pieteikumu nepieņemt, norādot tikai galvenos argumentus, kāpēc pieteikums ir acīmredzami nepamatots.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

Literatūra

1. Administrative Justice in Europe. Observatoire des Mutations Institutionnelles et Juridiques. Les notes. Paris : Presses Universitaires de France, 2007.
2. Administratīvo tiesu statistika. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=2069> (aplūkots 26.06.2008.).
3. Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga : SIA “Izglītības solī”, 2000.
4. Craig, P. Elements of comparison : United Kingdom. *Spetses Conferences*. – Vol 9. – No. 3. – Autumn 1997.
5. Beatson, J., Matthews, M., Elliot, M. Administrative Law. Text and Materials. Third edition. Oxford : University Press, 2005.
6. De Voss P. L. Elements of comparison: The Netherlands. *Spetses Conferences*. – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997.
7. Efstratiou, P. M. E. Elements of comparison : Greece. *Spetses Conferences*. – Vol 9. – No. 3. – Autumn 1997.

8. *Harris, D. J., O'Boyle, M., Warbrick, C.* Law of the European Convention on Human Rights. London : Buuterwords, 1995.
9. *Hogan, G.* Constitutional and Administrative Law in a Nutshell. Fifth Edition. London : Sweet & Maxwell, 1999.
10. *Holdgaard Bukh, M., Jensen, J. A., Troels Poulsen, S.* Elements of comparison : Denmark. *Spetses Conferences.* – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997.
11. *Leach, P.* Taking a Case to the European Court of Human Rights. London : Blackstone Press Limited, 2001.
12. List of vexatious litigants. Available: http://www.hmccourts-service.gov.uk/infoabout/vexatious_litigant/index.htm (aplūkots 26.06.2008.).
13. *Reid, K.* A practitioner's Guide to the European Convention of Human Rights, London : Sweet & Maxwell, 1998.
14. *Schmidt-Assman, E., Harings, L.* Access to Justice and Fundamental Rights. *Spetses Conferences.* – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997.
15. Vexatious Litigants . Available : http://www.attorneygeneral.gov.uk/sub_our_role_vex.htm (aplūkots 26.06.2008.).
16. *Vildbergs, H. J., Messeršmits, K., Niedre, L.* Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga : Eurofaculty, 2004.
17. *Wade, H. W. R., Forsyth, C. F.* Administrative Law. Seventh Edition. Oxford : Clarendon Press, 1994.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme LR likums, *Latvijas Vēstnesis.* – Nr. 43. – 1993.
2. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm> (aplūkots 26.06.2008.).
3. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> (aplūkots 26.06.2008.).
4. Administratīvā procesa likums: LR likums, *Latvijas Vēstnesis.* – Nr. 164. – 2001.
5. Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu. LR likums: *Latvijas Vēstnesis.* – Nr. 143. – 1997.
6. Par Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. protokolu, kas groza Konvencijas kontroles sistēmu. LR likums, *Latvijas Vēstnesis.* – Nr. 33. – 2006.
7. California Code of Civil Procedure. Available :<http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=ccp&codebody=&hits=20> (aplūkots 26.06.08.).

Tiesu prakse

1. Austrijas Konstitucionālās tiesas lēmums lietā 8951/1980.
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1985. gada 28. maija spriedums lietā “Ashingdane v. UK”.
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1985. gada 2. decembra lēmums lietā “H v UK”, iesnieguma Nr. 11559/85.
4. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1987. gada 15. oktobra lēmums lietā “M v UK”, iesnieguma Nr. 13284/87.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm> (aplūkots 26.06.2008.).
- ² Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> (aplūkots 26.06.2008.).

- ³ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu. LR likums : *Latvijas Vēstnesis*. – Nr. 143. – 1997.
- ⁴ Sk. piemēram, *Harris, D. J., O'Boyle, M., Warbrick, C.* Law of the European Convention on Human Rights. London : Buuterwords, 1995 – p. 164.
- ⁵ *Schmidt-Assman, E., Harings L.* Access to Justice and Fundamental Rights. *Spetses Conferences*. – Vol. 9 – No. 3. – Autumn 1997 – p. 534.
- ⁶ Latvijas Republikas Satversme LR likums, *Latvijas Vēstnesis*. – Nr. 43. – 1993.
- ⁷ Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga : 2000, 74.–75. lpp.
- ⁸ *Vildbergs, H. J., Messeršmits, K., Niedre, L.* Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati. Rīga : Eurofaculty, 2004. – 164. lpp.
- ⁹ Citēts pēc: *Holdgaard Bukh, M., Jensen, J. A., Troels Poulsen, S.* Elements of comparision : Denmark. *Spetses Conferences*. – Vol. 9 – No. 3. – Autumn 1997 – p. 674.
- ¹⁰ Citēts pēc: *Efstratiou, P. M. E.* Elements of comparision: Greece. *Spetses Conferences*. – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997 – p. 779.
- ¹¹ Administratīvā procesa likums : LR likums, *Latvijas Vēstnesis*. – Nr. 164. – 2001.
- ¹² *Leach, P.* Taking a Case to the European Court of Human Rights. London : Blackstone Press Limited. – 2001 – p. 135.
- ¹³ *Schmidt-Assman, E., Harings, L.* Access to Justice and Fundamental Rights. *Spetses Conferences*. – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997 – p. 535.
- ¹⁴ Satversmes tiesas 2003. gada 27. jūnija sprieduma lietā Nr. 2003-04-01 secinājumu daļas 1.2. punkts.
- ¹⁵ *Schmidt-Assman, E., Harings, L.* Access to Justice and Fundamental Rights. *Spetses Conferences*. – Vol. 9 – No. 3. – Autumn 1997 – p. 544.
- ¹⁶ Administrative Justice in Europe. Observatoire des Mutations Institutionnelles et Juridiques. Les notes. Paris : Presses Universitaires de France, 2007 – p. 53.
- ¹⁷ Ibid. – p. 52.
- ¹⁸ *Reid, K.* A Practitioner's Guide to the European Convention of Human Rights, London : Sweet & Maxwell, 1998 – p. 68.
- ¹⁹ *De Voss, P. L.* Elements of comparision: The Netherlands. *Spetses Conferences*, Vol. 9 – No. 3 autumn 1997 – p. 820.
- ²⁰ *Harris, D. J., O'Boyle, M., Warbrick, C.* Law of the European Convention on Human Rights. London : Buuterwords, 1995 – p. 199.
- ²¹ Līdz ar padomju okupāciju tika likvidētas adminoistratīvās tiesas, kuras Latvijā tika nodibinātas ar 1921. gada likumu “Par administratīvajām tiesām”. Iespēja pārsūdzēt valsts pārvaldes iestādi vai rīcību tika ieviesta tikai pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados, kad LPSR Civilprocesa kodeksā tika iekļauta atsevišķa 24.A nodaļa.
- ²² Sk. Administratīvo tiesu statistiku. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=2069> (aplūkots 26.06.2008.).
- ²³ *Schmidt-Assman E., Harings, L.* Access to Justice and Fundamental Rights. *Spetses Conferences*. – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997 – p. 532.
- ²⁴ *Hogan, G.* Constitutional and Administrative Law in a Nutshell. Fifth Edition. London : Sweet & Maxwell, 1999 – p. 106.
- ²⁵ *Craig, P. P.* Elements of comparision: United Kingdom. *Spetses Conferences*. – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997 – p. 894.
- ²⁶ *Wade, H. W. R., Forsyth, C. F.* Administrative Law. Seventh Edition. Oxford : Clarendon Press, 1994 – p. 676.
- ²⁷ *Beatson, J., Matthews, M., Elliot, M.* Administrative Law. Text and Materials. Third edition. Oxford : University Press, 2005 – p. 473.

- 28 *Hogan, G.* Constitutional and Administrative Law in a Nutshell. Fifth Edition. London : Sweet & Maxwell, 1999 – p. 106.
- 29 Ibid.
- 30 *Craig, P.P.* Elements of comparison : United Kingdom. *Spetses Conferences.* – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997 – p. 894.
- 31 *Wade, H. W. R., Forsyth, C. F.* Administrative Law. Seventh Edition. Oxford : Clarendon Press, 1994 – p. 677.
- 32 *Craig, P.* Elements of comparison: United Kingdom. *Spetses Conferences*, Vol 9 – No. 3 autumn 1997 – p. 894.
- 33 Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1985. gada 28. maija spriedums lietā “Ashingdane v.UK” 57. punkts
- 34 *Holdgaard Bukh, M., Jensen, J. A., Troels Poulsen, S.* Elements of comparison: Denmark. *Spetses Conferences.* – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997 – p. 686.
- 35 *Harris, D. J., O’Boyle, M., Warbrick, C.* Law of the European Convention on Human Rights. London : Buuterwords, 1995 – p. 625.
- 36 Komunikācija notiek, ja tiesneši saskata, ka konkrētajā gadījumā varētu būt cilvēktiesību pārkāpums.
- 37 *Leach P.* Taking a Case to the European Court of Human Rights. London : Blackstone Press Limited, 2001 – p. 91.
- 38 Par Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. protokolu, kas groza Konvencijas kontroles sistēmu. LR likums, *Latvijas Vēstnesis.* – Nr. 33. – 2006.
- 39 California Code of Civil Procedure. Available: <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=ccp&codebody=&hits=20> (aplūkots 26.06.08.).
- 40 Vexatious Litigants. Available : http://www.attorneygeneral.gov.uk/sub_our_role_vex.htm (aplūkots 26.06.2008.).
- 41 Sk., piemēram, Anglijas un Velsas traucējošo prāvnieku sarakstu: List of vexatious litigants. Available: http://www.hmcourts-service.gov.uk/infoabout/vexatious_litigant/index.htm (aplūkots 26.06.2008.)
- 42 Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1985. gada 2. decembra lēmums lietā “H v UK”, iesnieguma Nr. 11559/85
- 43 Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1987.gada 15.oktobra lēmums lietā “M v UK”, iesnieguma Nr. 13284/87
- 44 *Sal.: Holdgaard Bukh, M., Jensen, J. A., Troels Poulsen, S.* Elements of comparison : Denmark. *Spetses Conferences.* – Vol. 9. – No. 3. – Autumn 1997 – p. 684.
- 45 Austrijas Konstitucionālās tiesas lēmums lietā 8951/1980.

Summary

The publication analyzes problems related to the overload of administrative courts and manifestly ill-founded petitions. The article presents a thesis that there is a need for a new provision in the regulations of administrative procedure – the judge may refuse a manifestly ill-founded petition if it is filed by a person who has regularly filed ill-founded petitions with the court.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RAKSTI
740. sējums, JURIDISKĀ ZINĀTNE, 2008

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālr. 67034535